

Ziman û Xêv

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Ziman û xêv@
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefî
2023-Almanya-Berlin
Grafik: zendi şîyar*

.
ISBN 968-4-940996-39-4

Pêşgotin:

Ziman û xêv wê weke du aliyên ku wê bi hev re wê karibê were lê hizirkirin wê were hanîn li ser ziman bê. Di awayekê de wê dema ku em bahsa ziman û xêvê dikin wê weke têgînek ku wê ji aliyekê ve wê weke bi gotin û ji aliyê din ve wê weke bihizir bê wê ji wê were bahskirin. Di mijare ziman de wê, di roja me de wê bi lêkolînên ku ew li ser wê dihêkkirin de wê were piştrastkirin ku mirov wê hê berî ku ew were dûnyê di zikê dayika xwe de wê fêrî ziman bibê û wê, di mejî de wê darêjkên gotinê wê hin bi hin wê xwe di rengekê de wê bidine afirandin.

Wekî din wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare zêvê wê di wê temenê de wê di temenê ziman de wê bi hizirkirinên me û tefkirkirinên me re wê weyneke zêde giring wê weke ku mirov wê dikarê wê kifşbikê wê bileyizê. Di wê temenê de wê dema ku em tiştêkê wê dibêjin ew wê ne tenê wê weke têgînek di gotinê de hatî salixkirin û monstrekin bê. Wê weke têgihek û an bîrek ji xêvê jî bê ku wê were derxistin li pêş bi kifşkirina wê re.

Di meji de wê, beşên wê yên ziman û axiftinê û hwd wê hebin û wê bi hev re wê bi têkiliya nava wan re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Ziman wê hinekê jî wê weke rengekê hizirkirinên me wê bi hizirî wê di xwe de wê li ser wan bîrên me yên ji xêvê û hwd ku em dikin re wê, bîrê li holê û an ser ziman.

Di awayekê de wê dema ku em dihizirin em di rengekê de xêvê em dihizirin û wê di wê temenê de wê, bi ziman re wê werênê ser ziman. Ya ku wê were ser ziman jî wê hizir bê. Wê ji aliyê xêvê ve wê weke bîrekê bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Em bi ziman wê dihizirin û wê, di xêvê de wê tişta ku em wê weke bi gotinê wê dikin ku wê kifşbikin û hîlbijêrên wê derxina li pêş. Ev wê weke jêhatiyek xêvî jî bê. Di çerçoveya xêvê de wê aliyên wê yên weke bîrkirinê, hanîna li bîrê, derxistina li pêş a li bîrê, û hwd re wê weke aliyên ku ew dibin bin. Ev jî jî wê weke aliyên ku wê bi hizirkirinê û ziman re wê bîrên ser ziman bin.

Di nava xêvê de wê, zindibûn, û bi hêzbûn wê di wê temenê de wê di bîrkinên me de wê karibê me xorttir bikê. Lê xêv wê ne tenê wele têtînek ku em bi demek xwe ya jîyanî re wê bi sînor wê di rengê de wê fahmbikê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê di werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê, pêvajoyên jîyanê wê ji destpkê ku wê çawa wê xwe bi me re wê bidina domandin wê di temenekê rakendî û dem bi dem wê bi radayî wê asta ku ew digihijiyê û ji wê xwe dide domandin û hwd re wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bi wê ew wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bibê.

BI mijare xêvê re wê aliyên ku wê di rengê de wê karibê di destpêkê de bi gotin werina kirin ên weke derk, hey, têtîli, hizirkirin, fêrbûn, hişkirin, bîrkin, çareserkirina pîrsgirêkan, plansazîkirin, biryardayin, bijartin, û hwd wê tenê wê weke hinek ji wan aliyên ku em dikarin di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman bê.

Di nava têtîliya ziman û xêvê de wê gotinên ziman wê bi awayekê bê sînor wê di çerçoveya xêvê de wê xwediyê rewşên fahmkirinê ên bi rengê weke kodkirinê û hwd bin. Yan jî di awayekê de wê dema ku em çî hîs dikin, hêstiyarî, bêrî, bîrhanîn û hwd wê weke aliyana ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibin werina kirpendin bin.

Bi demê re mirov wê hin bi hin wê pêvajoyên fêrbûnê wê bijî. Wê di nava jîyane xwe de û di nava hewirdora xwe de wê fêrbûnan wê bikê. Wekî din wê ji dora xwe wê bikê. Lê xêv wê di rengê de wê, ji wan rewşan zêdetirî wê di hebûna bedenê de wê xwediyê makanismayên bi fêrbûnê bin û wê di wê temenê de wê, çerçoveyên wê yên ku em wê bi wê werênina ser ziman wê bi ziman re wê bi temen, çerçova û bingihêkê biolojîkî re wê dikarê wê fahmbikê û wê tûrên wê yên di hundurê bedenê û ankû mejî de hena re wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare xêvê de wê awayên xêvî ên weke ya demkin û demdirêj, episodîkî, samantikî, sergirtî û servekirî û hwd wê, bi hinek aliyên din kiu em dikarin werênina ser ziman re wê, di reng û awayekê de wê karibê bi wê re wê, di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji rewşên weke ku wê dema ku wê mejî wê zirarê wê bibînê wê çawa wê, bandûrê li tevger, xûy, axiftinê, ragihandinê û hwd wê bikê wê, ji wê dikarê wê di rengê de wê, weke nîşanaka wê fahmbikê ku wê bi temen û çerçoveyek biolojîkî wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê di beşên mejî de minaq ên weke hipocampus wê di rengê de wê, bîrhanînên me wê di xwe de wê di rengê de wê weke

ku wê çêbikê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di reng û awayek de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di rewşên weke bi gotina 'zirarên di qada ziman de' ku wê bahsa wan wê were kirin wê li pişt wan wê ev beşên mejî bi temenê xwe yê biolojîkî ên weke bi xêvê û hwd ku ew jî wê re wê weke temen bê wê bi wê re wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê. Ji aliyê ziman ve wê, rewşên weke bi pirsgirêkên zimanî ên weke kekeme, afasi û hwd wê, di wê temenê de wê, bingihê wan ê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Minaq wê, dema ku mirov wê nikaribê gotinekê bibêjê ku ew tevî ku mirov wê zanibê ku mirov wê çî bibêjê û zimanê me ne girihê û ku mirov bibêjê wê bi rewşên weke muskulatûrên bedenî ve wê girêdayî bê. Wê dema ku em tiştêkê pêşî dizanin ku em bibêjin û piştî wê di dema gotinê de em jî bîr dikin wê weke bi mijare xêvê demkort û hwd ve wê jî aliyekê ve wê weke ku wê girêdayî bê.

Di wê temenê de wê mijare xêvê wê bi wê re wê, bi têkiliya wê ya bi zimanî re ku em bi gotinekê wê bibênin wê weke yek wê weke qalîk û ya din wê weke navarok û hwd wê, di wê temenê de wê xwe di rengê de wê bi hev re wê bidina diyarkirin.

Di mijare ziman û xêvê de wê bi têkiliya wan a bi hev re wê, jî hev re wê weke ku wê çawa wê ziman wê bingihê salixkirinê û kodkirinê wê biafirênê wê xêv jî wê bingih û çerçoveya fahmkirinê û bi hişkirinê û di dewama wê de derxistina li pêş û hanîna li bîrê wê di rengê de wê biafirênê. Wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya bi aqilbûn û hişbûna mirov de wê wek eku wê hev wê temem bikin. Piştî ku wê xêv wê bi mirov re wê pêşkeve wê, ziman wê di dewama wê de wê rûbide û wê biafirê. Wê bi wê re wê, piştî wê sehên me ên weke bi dîtînê, bihîstinê, û hwd re wê, bi xêvî û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê pêşkevin. Bi kodkirina dîtînê û an dengê wê bi wê re wê, bingihê wê bê firandin. Azmûnên me wê di wê temenê de wê, bi xêvê wê weke bi zindîbûnekê, hêzbûnekê û pêşketinek bi wan û zêv û ziman re wê xwe bide diyarkirin.

Têkiliya ziman û xêvê wê têkiliyek zêde kûr û pirralî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê xwediyê bingih û çerçoveyek fahmkiirnê a ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê, werênê ser ziman.

Abdusamet Yigit

Destpêk: bi kortasi ziman û xêv

Di mijare ziman û xêvê de ku mirov wê li wê bihizirê wê, weke ku wê bi hesanî wê karibê wê bi wê re wê were dîtin ku wê ziman û xêv wê, di renekê de wê li hev hoyandî wê xwediyê awayekê ku em bi hev re wan fahmbikin bin. Ziman wê di hanîna xwe ya li ser ziman de wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê li ser wê temenê wê yê ku ew bi wê dihê hizirkirin re wê bibê. Ew temen jî wê çi bê? Ew temen wê bîrkinên me yên ku em di xêvê de wê di renekê de wê bi wê re wê, di renekê de wê karibê wê hilde li dest bê. Lê di aslê xwe de wê, mijare ziman û fahmkirina bi wê ji ya ku em dikarin wê di destpêkê de wê werênina ser ziman wê zêdetir wê komplike bê. Wê çerçoveyek wê ya li hev gijlinek wê hebê û heta ku ew gijlinek ji hev newê fahmkirin bi fahmkirinek baş re wê nikaribê ew çerçoveya wê bi rastî jî di awayekê baş de were fahmkirin. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, mijare ziman û xêvê wê dema ku em wê hildina li dest wê, di nava zêhnê de wê derketina li rêwîtiyekê jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê bikê. Di demên destpêkê ên pêşketina hizirkirinê de wê çawa wê pêvajoyek hizirkirinê wê bibê û wê dest pê bikê û ankû wê çawa wê pêşketin û bi gotin wê bibê wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Her bi pêjnkirin û ankû pêjnên me yên ku ew dibin wê, di awayekê de wê weke têgîna ku mirov wê di wê temenê de wê di nava kombinasiona xêv û zimên de wê di renekê de wê karibê bi ziman re wê li wê bihizirê bê. Lê di wê temenê de wê direnekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê xwediyê renekê fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Ziman wê, aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de ku

wê hebê wê karibê wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku em bahsa pêşketina mirov wê bikin wê, di aslê xwe de wê ji aliyekê wê ve wê bi temenê wê re wê, di rengê de wê dikarê wê li wê bihizirê bê. Hertimî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê li wê bihizirê wê, ji nûqtaya ku ew dibê wê asta pêşketinê wê bi pîvan û rengê wê re wê xwe di awayê wê de wê bide dîyarkirin. Ji aliyê pêşketina mirov ve jî wê di wê temenê de wê, dema ku em pêvajoyên wê yên bûyinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê karibê wê di wê rengê û awayê de wê li wê bihizirê. Mirov wê, dema ku ew berî ku wê were dînyê wê di xwe de wê bibê xwediyê pêvajoyek fêrbûnê. Ev pêvajoye fêrbûnê wê dikarê wê ji du aliyan ve wê bi temenî wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Aliyê pêşî ku em weke aliyekê wê yê kûr ku em di nava wê de pêvajoyên rakendî jî dikarin wê bihasibînin wê di rengê de wê weke temenekê xwezayî ku wê ew wê temenê hebûnê bi rengê pêşketina xwe re wê biafirênê bê. Ev pêvajo wê, di hebûnê de wê bi qaydkirinê wê û hwd re wê, di rengê de wê xwediyê rewşek giştî a ku wê di wê temenê de wê, bi hebûnê re bê, Minaq wê dema ku wê, mirov wê ji dayika xwe wê bibê wê, li gorî wê temenê ku ew dibê wê weke mirov wê bibê. Ev wê weke temenekê pirr kûr û demdirêj ku mirov wê tenê wê nikaribê bi demek mirov re wê bi sînor wê fahmbikê bê. Aliyê din wê pêvajoyek serrû ku em dikarin wê di rengê de wê fahmbikin wê ya wê dema ku ew di wê de dijî bê. Di wê dema ku mirov bû wê, di wê temenê de wê ji destpêka bûyina xwe û heta dawîya xwe jî dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê.

Ev awayê dawî ê bûyinê bi mirovî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew wê weke demek biriqînê û hwd jî bê li ser pêvajoyên pêşketinê ên hebûnê re. Wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê fahmbikê ku wê, di rengê de wê weke demek teybet jî wê dikarê wê fahmbikê.

Em ku wê bi şibandinekê wê werênina ser ziman ku em xate mirovatiyê ji destpêka wê weke temenê kûr wê fahmbikin wê li ser wê re wê dema mirovekê wê weke demek wê ya encamî ku ew wê li ser wê re wê bide dîyarkirin. Ev wê di rengên fahmkirinê me yên bi zimanî û pêşketinê xêvî û hwd re jî wê xwe di rengê û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê karibê wê bide dîyarkirin.

Weke çawa ku em dikarin bibêjin ku wê dema ku wê xêv nebûba wê awayên zimanî û hwd jî wê nebûban. Wê di wê temenê de wê, ev weke şibandinek ku wê li ser wê pêvajoya pêşî û ya duyem û hwd re wê, di rengê de wê xwe bide dîyarkirin. Xêv wê di rengê de wê kûrbûnê û wê rengê kûrbûnê û hwd wê, bi ziman re wê ji aliyekê ve wê bide dîyarkirin. Lê ziman jî wê bi awa û rewşên wê yên ku ew hena ji ya piçûk heta ya mazin wê ji wê re wê weke temenê girtin, pêşketin sazûman û hwd wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê.

Hevdû ziman û xêv wê çawa wê weke ku wê biafirênin wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê kariba wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di mijare zimanî de ev wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê. Di xêvê de wê bi gotinî û hwd re wê, di rêzînekê de wê rêzbûna ku ew dibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, rewşa gotinê wê di wê rewşa gotinê de wê hem dîmenên xêvî ên sergirtî û hem jî ên servekirî û hwd re wê, di awayekê de wê bingihê wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê biafirê. Li vir wê di mijare xêvê û têkiliya wê ya bi bihişkirinê de wê weke ku wê were dîtin wê ji dualiyan ve wê xêva fahmkirinê û ya pêşkertina bi fahmkiirnê re wê xwe di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Di aslê xwe de mijare xêvî de wê, xêva epizodikî wê di bi pêvajoyên zêhnê ên demên bûhûrî û yên ku ew dihên re wê bi têkiliyek li pêş û baş û ankû çûnûhatinê re wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê giring ku mirov wê karibê wê di demê de wê weke ku wê bi wê re li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê bi giştî wê weke awa û xosletekê wê qapasiteyê wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê di zêhnê de wê dema ku mirov wê bi xiyalkirinê û hwd re dikevê nava rêwîtiyek demî de di wê de wê di zêhnê de bi pêvajoyek afrîner re wê, dihênê li holê re wê, bi wê çerçoveyê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê mijare têgîna çavkaniya heyinê a bi hizirkirinê de wê, di wê temenê de wê bi awayekê wê weke ku ew çawa heya wê karibê wê bi wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare hizirkirinê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên me yên

hizirkirinê wê dema ku em bi destpêka wê re wê, li wê bihizirin wê demê mirov dikarê wê di wê temenê û dewama wê de wê li wê bihizirê.

Di awayekê de wê, di rengê de wê, di wê çerçoveya zêhnî-xiyalî de wê, di rengê de wê weke çerçoveyek giştî ku wê di wê de wê hizirkirin, tefkirkirin, xiyalkirin û bi wê re afirandin û an hilberîn wê di wê temenê de wê di rengê de wê, weke ku wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê miajre têgîne ezîtîyê û di pêvajoya hizirkirina wê ya di dem û fezeyê de wê bi encamên wê re ku mirov wê li wê bihizirê wê, çawa wê pêvajoyek hizirkirinê wê bi xwe re wê werênê wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Pêvajoyên hizirkirinê û an xiyalkirinê wê di nava wê pêvajoya bûyina wê a demdirêj de wê xwediyê şewayekê peresendinê ku wê bi wê re wê weke bi awayên cihê ên demî re wê xwe bide dîyarkirin re wê, di rengê de wê weke ku wê karibê wê li wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, di wê temen de wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Wê jî wê di wê temenê de wê di rengê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê wê li wê bihizirê bê. Wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê li wê bihizirê ku wê mijare hizirkirinê wê weke aliyekê ku wê di xwe de wê weke aliyekê bi xiyalkirinê wê pêşkeve jî bê.

Ya ku wê mirov wê di nava xwezaya wê de wê, ji zindiyên din wê bide cihêkirinê wê ne tenê hizirkirina wê bê. Wê bi wê re wê, di awayekê din de wê, karina wê bi wê hanîna ser ziman a dînya xwe ya hundurîn û parvekirina wê ya bi hewirdora xwe û ankû hemcûreyê xwe yê zindiyî û hwd re bî. Di wê temenê de wê di dewama wê de wê çendî ku wê bi wê re wê werênê ser ziman jî wê di rengê de wê bingihê şewayekê serwerîyê wê bi wê re wê, bi xwe re û an ji xwe re wê di rengê de wê weke ku wê biafirênê.

Li ser wê temenê hizirkirinê ê bi demê re wê ezîtî ê bi wê çerçoveya hizirkirinê û di xwe de bi xiyalkirinê û hwd re wê weke ku wê bibê xwediyê wê rewşa ku ew di demê de wê pêşdikeve û berfireh dibê û di wê çerçoveyê de ew dibê xwediyê şewayekê ku ew xwe bi wê re wê, di rengê de wê bide dîyarkirin jî.

Di dewama wê de wê, hizirkirinê ku em bahsa wê dikin wê di wê rengê de wê ne weke têgînek ku em wê bi tenê wê bi serê xwe wê weke fenomenekê wê hilde li dest bê. Hizirkirin wê bi kombinyonek nava xêv û zimanê re wê, di rengê de wê bibê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di rengê de wê bi wê

re wê karibê weke li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê sser ziman bê.

Bo ziman wê mijare xêvê wê weke aliyekê temenî û giring wê xwe di wê çerçoveya wê de wê bide dîyarkirin. Ya ku wê di hizirkirinê de wê temenê wê hizirkirinê bi bûna hizra wê re wê biafirênê wê, di wê temenê de wê xêv bê. Xêv di xwe de wê bi bîr û rewşên weke yên bi xiyalkirinê ên bi wê re wê, di pêvajoye hizirkirinê de wê bide dîyarkirin. Pêvajoye hizirkirinê wê bi hev ve girêdana wê ku em di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê xwediyê rengekê ku mirov wê karibê wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê bihiziribê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê didewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de w, di şêwayekê de wê weke li wê bihizirê bê.

Di wê pêvajoya têkiliya bûyina temenê hizirkirinê wê bi mijare xêv-bîrkirinê. Hizir-xiyalkirinê re wê, di ahengekê de wê, di rengekê de wê, bi wê re wê, bibê xwediyê rewşekê. Di awayekê de wê di pêvajoyên bûyinê de wê, bi hizirkirinê wê li ser wê temenê şubjeyî wê mijare heyin wê, di rengekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Ku em bi dîroka hizirkirinê û pêşketina wê re wê li wê bihizirin wê ji demên homo sapiens û heta demên piştêre wê çawa wê, bi têgînek hizrî wê, pêvajoyên wê bi di xwe de wê bi xiyalkirinê û hwd re wê weke di nava feze-demê de wê bi pêşketinê û berfirehbûnê û hwd re wê bibê wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di pêvajoyên piştêre de wê, were dîtînin ku wê di nava hundûrê hizirkirinê de wê çawa wê berfirehbûnek wê di navaroka wê de wê bibê û wê bi wê re wê ew wê, weke pêşketinekê wê bi wê re wê bibê wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Lê em dema ku wê li ser temen û xate hizrî re wê li wê dihizirin wê di xatekê de wê hevrastekê wê di wê rengê de wê bi wê re wê di pêvajoya wê ya hiirkirinê de wê di ahengekê de wê kifşdikin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê ev wê bi têgînekê wê di pêvajoyên hizirkirinê, xêvê, şêwayên weke bi ji hev derhanînê û hwd re wê, di rengekê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, mijare hizirkirinê wê, di wê temneê de ku em di wê pêvajoya hizirkirinê û pêşketina wê de ji demên destpêkê ên mirovbûnê û

heta demên piştre ên bi ber mirovatîyê û hwd ve ku mirov li wê bihizirê wê, karibê wê herî hindik li ser sê xatan re wê weke ku wê were dîtin wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Aliyê pêşî wê bi pêvajoyên hizirkirinê ku wê di wê temenê de wê weke bi hizirkirinê ji hev derhanênê weke bi rêyên şibandîne û hwd re wê, di renekê de wê bikê. Di dewama wê de wê, dîtina tiştên din bi hişkirina wan weke bi salixkirina bi wan re wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê. Wê di wê temenê de wê mijare têkiliyê danînê di hizirkirinê de wê bi serê xwe wê weke ku wê temenê pêşketinê wê biafirênê bê. Minaq wê, têkiliya zerikekê bo av vexwaertîne danînê û ankû bo tiştêkê din weke xistina hundûrê wê danînê wê bi serê xwe wê di wê temenê de wê di warê hiş de wê rê li şoreşên fahmkirinê wê bi xwe re wê weke ku wê vekê. Di dewama wê de wê pêşketinên nû wê bi hizirkirinê û gavên giring ên dîrokî wê bi xwe re wê weke ku wê werênê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê bi mijare xêvê re bê. Wê di wê temenê de wê her tişta ku me di wê temenê de weke me hizirkir û ankû me kir ku em wê bi hiş dikin û ankû wê dîmenê em di xwe de wê bigirtinê û hwd re wê di renekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê dijîn.

Her girtin wê di wê temenê de wê di renekê de wê, bi gotinê newê kîrin. Lê wê piştî wê bi kodkîrinên ku wê bibê re wê bingih û temenê weke referansên weke bi gotinê û hwd re ku wê di hevkeyyekê û levkîrinekê de wê were û bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê girtinên me wê dema ku em di xêvê de digirin û xêv wê bi wan wê bigihîjê fêrsa têrîfîyê di xwe de wê, di renekê de wê êdî wê bi wê re wê, pêvajoya xwe dana nîşandinê û ankû ji xwe bi dana dîyarkirin li hemberê ya derve ku wê çawa wê were fahmkirin û ankû wê were girtin û hwd re wê, di wê temenê de wê, bibê. Pêvajoyên xêvê wê her ku wê pêde wê herin wê, bi girtinên wê re wê, zêdetirî wê bi hiş û sofistike wê bibin. Wê di wê temenê de wê di xwe de wê, êdî wê pêvajo û sîyane ku

wê xêv wê di xwe de wê bidest hizirkirinê û an afirandinê wê bikê wê, di wê temenê de wê, pêvajoyên demî ên weke bi rengê xêva dema kin û ya dirêj re wê biafirênê. Wekî din wê awayên wê yên weke bi rengê fahmkirinê ê bi watelêkirinê semantikî, epizodikî û hwd jî wê êdî wê di dewama wê de wê bi wê re wê biafirênê.

Lê berî ku em werina van pêvajoyan wê pêvajoyek giring wê were dîtin ku wê di wê temenê de wê bi pêşketina xwe re wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di dewama hev de wê, li ser hev re wê dem bi dem û dîmen bi dîmen wê çawa wê, pêşketin wê bibê û wê her dîmen ku wê li ser ya din re wê bibê wê weke yê berî xwe wê, di wê de wê, li gorî xwe wê hem weke temenekê fahmkirinê wê di xwe de wê bikarbênê û hem jî wê ji wê bi girtinên weke bi awayekê nû ku ew dikê re wê, çerçoveya xwe ya dîmenê ser wê yê pêşî re wê weke ku wê bide çêkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê bê ku wê, demên ku ew di wê temenê de wê li dîv hev wê werin wê, di hev de wê, pêvajoyên motasyonê ên zêhnî jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê li ser wê ya ku ew bi dîmenî dihê derhanîn re wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê mijare dîmenî de wê, dikarê wê ji wê derhanînen ku ew dibin wê, ji du aliyan ve wê bi teybetî wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê fahmbikê. Aliyê pêşî wê dîmenê duyem ku ew bû wê yê pêşî wê li şûn xwe wê bide hiştin û bi fîzyolojikî wê ew weke ne bûhûrîner û li bîrê bê. Wê di wê temenê de wê tenekê wê weke fêrsek fîzîkî a rakendî wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê ji ya berê li ya piştre wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê ev mijare têgîna rakendititîyê wê hem ji aliyê fîzîkî ve û hem jî ji aliyê din ê têgînî, zêhnî û hwd ve ku mirov wê fahmbikê wê di wê temenê de wê wateyek wê ya ku mirov wê fahmbikê wê di wê de wê hebê.

Di awayekê de wê mijare girtinên piştre wê, di rengekê de wê, di wê rengê de wê bibê. Weke çawa ku wê ji ya berê wê dîmenekê xêvî wê bibê û wê ew wê xwe li dîmenê duyem wê bide dîyarkirin ew wê di dîtinên dema nû de wê di rengekê de wê weke ku wê bide kodkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê girtinên me yên bi dîtinê weke ku em digirin wê ne tenê wê weke girtinna di wê temenê de ku wê tenê wê bi ya wê demê re wê bi tenê wê bi wate bê. Wê di wê temenê de wê, di wê de wê hinek kodkirinên ku wê ji ya dîmenê berî wê demê û dîmenê ku ew

bûna wê, di wê de ku wê bibin wê ji aliyekê ve jî wê hem bandûrê li hişkirin û bi hişkirina wê bikê û hem jî wê di rengekê de wê, di wê temenê de wê weke xwe bi wê re wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin û domandin. Minaq wê dema ku wê pêvajoke piştire weke ya sêyem û an dîmenê sêyem hat wê, hem ya dîmenê duyem û hem jî ya berî a dîmenê yekem wê bi rewşên wê bi hişkirin û kodkirinên wan re wê di xwe de wê wek ku wê bigihênê li hev girtinekê (sentezekê). Ev wê weke aliyekê wê yê ku em di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê pêvajoyên bi pêşketinê re wê bi wê rengê wê xwe li hev qat û zêde bikin û wê di wê temenê de wê di awayekê pirr dîmenî ê xêvî de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin û domandin.

Di wê temenê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin û domandin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê wê mijare rewşên têgîna gotina motasyonê ku em di wê nûqteyê de wê ji bigihijiina weke li fahmkirinekê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê her dîmen ku wê weke xwe û bi rengê xwe wê, di wê temenê de wê darêjkkirinên xwe wê bikê û wê di wê çerçoveyê de wê biafirênê û hwd re wê, di wê temenê de wê, bide dîyarkirin. Her rewş û dîmen wê ji wê weke destpêkirin wê weke di wê temenê de wê bibê û wê di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê çendî ku wê weke di dewama ya berî xwe de wê were û bibê jî lê wê di dîmen û awayê xwe de wê weke ji wê cihê û cûda wê weke xwe û bi serê xwe jî bê.

Di wê rengê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin ku wê mijare girtinên me yên xêvî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê re wê xwe bi me re wê bidina dîyarkirin. Minaq di xewneke me de wê ne tenê wê dîtinek me ya bi bandûr a ku em di demekê de dijîn bin. Dikarê ew ya wê demê bi bandûr û kodkirinên wê re yên berî xwe ku em wan weke tefkir nekin, fahmnekin û ne bi hişkirin û hwd re wê, di rengekê de wê di çerçoveya wê darêjkirina dîmenên wê yên hipotezikî de wê weke ku wê bixwezê di awayekê de wê derxê li pêş. Di wê temenê de wê xewna ku wê ji me re wê beyênî û weke ne rasyonel wê were jî wê di rengekê de wê weke li gorî xêvî û wê pêvajoya wê ya pêşketinê a bi qat bi qat li dûv hev ku ew bûna û di temenê hev de wê weke qatên awahiyekê yek bi yek wê bi

sekin in wê di wê temenê de wê bi wê re wê, xwediyê awayekê fahmkirinê ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê fahmbikê bê.

Pêvajoyên me yên jîyankirinê û hebûna ku ew di temenê wê pêşketina me de dibê

Di çerçoveya pêvajoyên me yên hizirkirinê de wê dema ku em bahsa wê xate pêşketinê wê bikin wê di renekê de wê bi hebûna me ya fizîkî re wê, heta demên piramidên wê di renekê de wê, di pêvajoyekê de wê herin. Wê ji piramidên li piramidên wê çawa wê pêvajoyên gûharînê û motasyonê û hwd wê, di renekê de wê bibin wê karibê wê di renekê de wê, were dîtin. Piştî ku wê dem wê were dema piramidên bi aqil hin bi hin ku ew pêşdikevin wê di wê temenê de wê çawa wê, di wan de wê, di renekê ew pêvajo wê bibê wê weke aliyekê wê yê ku em wê karibin wê di renekê de wê bibîninê. Wê xate pêvaya bi bûyinê re wê dikarê wê ji du aliyên ve wê dikarê wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi mijare xate giştî a bi ber mirovbûnê ve ku wê çawa wê bibê wê karibê wê bi wê re wê, di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ya din jî wê dem bi dem wê weke mirov ji hev bûyinê bi rêya zabûnê û hwd re wê, di wê temenê de ku wê çawa wê ji hev wê zêdebûn wê bibê wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê. Her mirov wê, ku wê piştî wê bûyina xwe wê dema ku ew bû wê, di temenekê amede ku ew wê di wê temenê de wê bigirê û wê, bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê pêşkeve bi wê rengê ku ew dibê re wê, di renekê de wê bibê. Di wê temenê de wê, girtinên ku ew di xwe de dikê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê çawa wê her bûyin wê xwediyê temenekê ku ew bi wê re wê, pêşkeve wê bibê bê.

Di renekê de wê, hebûn ku ew bû wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê karibê wê, di wê rewşê de wê bi wê re wê, fahmbikê. Zaroyek wê dema ku ew ji dayika xwe re wê, weke dema ku ew di çerçoveya wê, hebûna mirovê ku ew dihizirê û bi aqil de wê çawa wê bi aqilê xwe wê pêşkeve wê, bi wê temenê amede ku ew bi wê re ew dibê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê

temenê de wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê.

Di wê rengê de wê, aliyekê ku em bi temenê fizikî û çerçoveya wê re wê werênê ser ziman wê hebê. Aliyê bi darêjkbûnê ê fîzîkî û yê ne fîzîkî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê, bibê. Di mijare wê bûyinê de wê bi temenê wê yê fîzîkî ku mirov wê li wê bihizirê wê awayekê li hev hûnayî û hoyandî wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê bibê. Minaq wê ji mirovekê wê mirov û an wê zaroyê mirovan wê bibin. Wê ji heywanek din a xwezayî wê zaroya mirovekê wê nebê. Yan jî wê ji mirovekê wê çêliye heywanek din a di xwezayê de wê nebê. Wê diwê temenê de wê bi hebûna xwe re wê xwediyê sînorê xwe yê ku ew bi wê re û bi hebûna xwe re ku ew bi wê re heya bê. Li ser wê re wê, di wê temenê de wê bi çerçoveyek fîzîkî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê rewê, di awayekê de wê weke ku wê bibê. Di mijare aqilê mirov de jî wê rewş wê bi wê ve girêdayî wê di rengekê de wê bibê. Hebûna mirov wê, di xwe de wê, di rengekê de wê, girtinên ku ew dikê wê, bi qaydkirinên ku ew dibin bi fîzîkî re wê, xêvek ku ew temenê wê diafirênê wê di rengekê de wê bi wê re wê, diafirênê wê hebê. Lê ew wê, di wê xate wê hebûnê de wê bi pêvajoyên wê yên bûyinê û hwd ve wê girêdayî wê xwediyê reng û awayekê bê ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê. Ku mirov wê deervî wê bi têgînekê wê fahmnekê.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê, di mijare bûyina zaroke mirovî de wê çawa wê bi wê rengê wê bi xosletên xwe yên ku ew weke wê bi wê bibê û wê li ser wê re wê weke mirov wê mazin bibê, wê di mejiyê xwe de wê bigihijê darêjka hizirkirinê û wê pêvajoyên wê bi xwe re wê pêşbixê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê çerçoveyê û bingihê wê bibê.

Di nava jîyanê de wê, ev rewş wê, weke rewşek bi heyina hebûnê a dijî re wê bi hemû zindiyên xwezayî re wê, di awayekê de wê weke ku wê weke awayekê monstrebûuyî wê di rengekê de wê bibê. Diwê temenê de wê, di zanina wan fîzîkî de wê, di wê temenê de wê ew temenê xwe weke wê domandinê wê di awayekê de wê bi wê re wê hebê. Pêvajoyên ku ew dibin wê piştî wê, li ser wê re wê bi cihêbûnê wê pêşketina ku ew dibin wê li ser wê ahengê re wê bibê. Minaq wê, mirov wê bibin û wê ne weke hev bin. Yan jî wê bi aqilê xwe wê bigihijina hizirkirinên cihê. Ev wê aliyên ku wê di çerçoveya wê ahengê de wê bibin. Ev wê ne aliyên ku wê ew wê hevrasta wê ahengê ku wê xirabikin bin.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê direngê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di wê rengê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê.

Pêvajoyên hizirkirinê wê di wê rengê de wê weke aliyên ku wê piştî wê li ser wê temenê ku wê werin bin. Lê ew temenê fîzîkî wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bibê. Wê, di wê rengê de wê, ev di çerçoveya têgînek zimanî de ku em wê fahmbikin wê, ne dûrî wê çerçoveyê ku wê bi bingihê xwe yê ku ew wê di dema wê bûyinê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê bibê ku ew wê çêbibê re wê karibê wê fahmbikê.

Li vir wê, di wê temenê de wê, di wê nûqtayê de ev têgîna me ya ji bûyinê em nikarin wê bi têgînek ontolojîkî û ankû metafîzîkî wê, bi dervî hebûnê wê bi têgînek din ve wê girêbidin û wê werênina ser ziman. Wê li ser temen û çerçoveyek rakendî a di wê temenê de wê bi hebûna hebûnê re wê di şewayekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê weke pêvajoyên bi hebûnê re ku ew dibin û wê, di wê çerçoveyê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê xwe bidina dîyarkirin.

Di mijare hebûnê de wê, dema ku ew bû wê rewşên weke xwe xwedîkirinê, xwarin xwarinê, têkilidaninê, axiftinê û pêşketina wê û hwd wê, weke rewşên ku wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke bi temenekê fîzîkî wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê mijare hebûnê wê xwediyê rengekê û awayekê bi pêvajoyên pêşketinê ên bi xwe re bê. Di wê temenê de wê pêvajoyên hebûnê wê, dema ku ew dibin wê li ser wan pêwîstîniyên xwe yên ku ew bi wan ve girêdayî dibê re wê, di şewayekê de wê bibê. Wê bi wan re wê, di rengekê de wê weke ku wê bibê. Mirov bi hebûna xwe ku ew nexwe û nevexwe wê nikaribê

hebûna xwe bide domandin. Wê têkiliyê ne dênê wê nikaribê bigihijê wê azmûnê. Di wê temenê de wê, di xêva xwe de wê nikaribê bigihijê wan pêvajoyên jîyankirinê. Têkiliyên bi rêya sehên me wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di mijare têkiliyên me de wê di wê temenê de wê, bi rêya xêva me re wê, di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bibê. Em tişta ku em dibînin em bi fîzîkî wê, ji xwe re wê azmûnê dikin ku ew baş û ankû nebaş a. Em wê bi mejiyê xwe di xêva xwe de wê, digirin. Wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê dihizirin û wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê, di rengekê wê dikin ku wê werênina ser ziman. Di mijare hebûna me de wê, kombinyona nava hebûna fîzîkî de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, fahmbikê û wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman bê ku wê mijare hebûnê wê, di wê temenê de wê, xwediyê bingihê ku ew di xwe de bi wê pêşdikeve bê.

Di mijare ziman de wê dema ku em wê werênina ser ziman ku em ji kujan aliyê ve wê werênina ser ziman wê dema ku em bi gotinê bê û ankû bi karakter û an nivîskî û hwd ve ku em dihênina ser ziman wê, di rengekê de wê weke rewşek rêwîtiyê a zêhnî jî em weke ku em bi wê re wê dikin. Ew wê dihênina ser ziman. Pêvajoyên bûyina me de wê, di wê temenê de wê, bingihê ku em li ser wê re wê, dibin wê xwe bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Di hundûrê wê pêvajoya me ya heyinê de wê, mijare girtinê me wê, li ser me re wê dibin. «Mi(min)» wê, weke têgînek heyinê a ku wê di xwe de wê 'ezîtiyekê' wê weke ku wê bihawênê û azîti wê di rengekê de wê, di mijare wê de wê, weke bingihê gihiştî ê hevbeş ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Di pêvajoya demê de wê ev wê, bi wê re wê, weke aliyekê wê yê girtinê ku em bi çerçoveya wê re wê karibin wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Di mijare zimanî de jî wê, 'ez' wê weke hevgirtinek zimanî a pêşî wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Xosletê wê yê giştî jî wê di rengekê de wê, çawa wê hevgirtinê komplika wê li ser wê çerçoveya xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê biafirênê û wê ji wê hevgirtinê bi hevgirtinê ku ew dibin

wê, di rêzînekê de wê bi pêvajoyekê heyinî de wê bi têgînek cewherî a li xwebûnê de wê, wê hevgirtinê wê bide dîyarkirin bê.

Di wê nûqteyê de wê, di aslê xwe de wê, di mijare tşkiliya nava fahmkirina wê pêvajoya bi wê re ku ew wê bibê de wê ji têgînek zimanî wê zêdetirî wê tşgihek hizrî wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê demê wê kombinyona nava hizir û ziman wê bi wê re wê, bi gotinên wê û ankû fîrsên wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê ziman wê di wê nûqteyê de wê, weyna salixkirinê û wê rêzîna wê ya bi demê re ku me, hinekê wê li jor wê kirpend wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Pêvajoyên wê yên bi hizirkirinê wê di wê temenê de wê, bi pêvajoya hizirkirinê a di wê nûqteyê de wê bi rêwîtiyek zêhnî re wê, çawa wê bibê wê, di rêzîn û dewama wê de wê, bi wê re ku wê bibê wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê, ji hizir li ziman û ji ziman li hizir ew pêvajoyên hizirkirinê wê xwe di reng û awayekê de wê heta demên piştre wê pêvajo bi pêvajo û ankû pîl bi pîl wê, di rengekê de wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê, di rêzînek samantikî de wê, hizir wê, weke tşgihek wateyî a xêvî wê di wê temenê de wê weke ku wê bi pêvajoyek di dewama hev de dihê û wê, di xwe de wê çawa wê di wê rêzîna xwe de wê, pêvajoyên hilberîn û weke di rengek peresendinê de wê bi xwe re wê biafirênê wê weke aliyek wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman bê. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ku wê, dema ku em li wê dihizirin wê dibînin ku ew, ev weke pêvajoyekê li hevgirtinek ku ew li wê ne hatî lê daxistin ti bermehiyên zimanî bi şewayên ku ew dihên fahmkirin re wê, di derbarê de gihiştina li fahmkirinê ku wê weke çawa wê zor bê wê di wê rengê de weke di şewayekê hesan de wê bi dîmenekê peresendinê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li vir ku em mijare tşginek bi rêwîtiyekê weke ya demî di nava çerçoveyek zêhnî de wê li wê bihizirê jî wê, pêwîst bê ku em fîrsekê bi gotina «mi(min)» an ´ez´ re li ser tşgîna ezîtiyê ku em li wê bihizirin re wê bi wê re wê li wê bihizirin. Rêwîtiyek jî wê bi awayekê ku em bi tşginek ontolojikî a dervî aqilê mirov em li wê nehizirin wê demê wê ev

wê, bi hev re wê di nava kombinasyonê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Li vir wê aqilê mirov wê, van pêvajoyên ku ew dijî wê di xwe de wê, weke ku wê bi rehetî wê karibê di xate dîrokê û rêwîtiya wê de wê were dîtîn ku wê di her demê de wê bi ya dema berî xwe derbaskirinê re wê, di xwe de wê ez wê weke xwe ji xwe derbaskirinê û bi gihiştina ezîtiya xwe ya piştî wê di wê pêvajoya ku em bahsa wê dikin de wê, di rengekê de wê weke ku wê bibê. Di temenê epistemikî de ku em li wê binerîn wê di aslê xwe de wê, ev wê, gelek nîşanên wê bi demên hizir û pêvajoyên wê yên pêşketinê ên ku ew bûna re wê karibê di rengekê de wê bibînê û wê di fêrsek fahmkirinê de wê kifşbikê. Ya dema serdema kevnera û piştî wê ya dema serdema navîn û di demên hemdem de ya dema zanînê a serdema hemdem û hwd mirov dikarê wê di wê çerçoveyê de wê di xatek pêvajoyî û rêzînî a wê de di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikin û wê karibin wê werênina li ser ziman.

Di ziman de bingihê fêrbûnê bi aliyên derveyî û hundûrîn re

Di mijare gihiştina ziman û bidest xistina ziman de wê, dema ku wê bahsa wê were kirin de wê, teorinasên weke chomsky wê bahsa rengê di dema ku mirov dihê dûnyê de wê çawa wê, di rengekê de wê weke mirov wê bi wê temenê wê fêrbibê wê werênê ser ziman. Ev wê weke bi pêvajoyek fêrbûnê a bi xwe re wê çawa wê, di rengekê de wê bibê wê, di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Weki din teoriyên ku wê dervî wê bi rengê fêrbûnê ê li ser xûyan û hewirdorê û hwd re ku wê bibê re wê, di rengekê de wê, cihê wê, di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di pêvajoya fêrbûnê a mirovî de wê, ev aliyên ku mirov wê, dikarê wê werênê ser ziman wê, me hinekê li jor di çerçoveya pêvajoyên xêvê de ku me hinekê cih bi cih di nava herikina xwe ya bi nivîsandinê de wê kir de wê, hanî ser ziman. Lê ev di rengekê de wê weke pêwîst bê ku ew di dewama wê de bi awayekê rêkûpêk jî were ser ziman.

Di dewama wê de wê, dikarê wê hinekê wê li ser wê bisekinê ku wê pêvajoyên fêrbûnê ên bi xêvî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê ye giring wê xwe di rengekê de wê bi pêvajoyên me yên fîzîkî û mentalî an derûnî û hwd re wê di ahengekê de wê karibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê.

Ji aliyekê ve jî ev morfolojiyên bi fahmkirina ziman re wê weke 'têgînek çandî' ku wê li wê were nerîn jî wê, di aslê xwe de wê, çendî vegotinbar bin û ankû wê karibê di wê nûqtîyê de têgînekê bide me

mirov wê karibê wê ji aliyekê ve wê hinekê li wê bihizirê. Her ku mirov di mijare fahmkirina ziman bi təkiliya xêvê li ser temenekê fîzîkî û derûnî û hwd re biwê re dihizirin em wê kifşdikin ku wê ji ya çerçoveyek çandî wê ji wê zêdetirî wê di wê de wê bi têngîn û temenekê biolojîkî û derûnî û hwd re wê, di aliyekê de wê xwe didewama wê de wê bide dîyarkirin.

Mijare têngîna çandî wê di wê temenê de wê weke têngînek ku wê tenê wê li ser rewşên me yên jîyanî û fêrbûnên me yên derve wê, di rengekê de wê bi temenekê hizrî wê salixkirinek bi hizrî ku wê bi wê re wê were kirin re wê, bê ser ziman. Lê di awayekê din de jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, dema ku em di çerçoveyek xêvî de wê, li wê bihizirin wê demê wê, pêwîst bê ku em wê li ser makanismayên hundûrê mejiyî de wê, ji aliyekê ve wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê makanismayên hundurê meji wê çawa wê ew wê fahmkirnê wê bi temenbikin wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê, li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Li ser wê temenê de wê, ziman wê, ji hinek rewşên weke yên gotinî û hwd ên fêrbûyî û ku bi wan dihê axiftin wê zêdetirî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê.

Di mijare têngîna xêvî de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe didewama wê de wê bide dîyarkirin ku wê makanismayên mejiyî wê di wê temenê de wê, di fêrbûnê de wê ji temen ve wê cih bigirin. Lê di wê çerçoveya wan makanismayên hundûrîn de ne aliyên hundurîn bi rewşên wê yên zêhnî û hwd û ne jî yê derveyî weke bi xûyan û hwd û ne jî bi pêvajoyên weke yên bi dîtîne û derkkirinê û hwd wê karibê ji berçav di wê pêvajoya fêrbûnê de dûrbigirê. Ev hemû wê weke aliyna ku wê weke aliyna pêvajoyek fêrbûnê a me re wê bi hev re wê biafirênin û wê karibê di rengekê bi wan re wê li wê bihizirê û wê di wê rewşê û awayê de bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê li ser ziman. Pêvajoyên fêrbûnê ên bi zimanî wê, di awayekê de wê, bi temenekê biolojîkî û derûnî û hwd re wê di zikhev de wê, di şewayekê de wê derbas bibin û wê karibê wê di wê temenê û çerçoveyê de wê fahmbikê. Di dewama wê de wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê ev pêvajo wê, di meji de wê xwediyê çerçoveyê fahmkirinê bê. Di nava pêvajoyên

zêhnî de wê li ser wê temenê fîzîkî wê pêvajoyîna derûnî wê, di wê temenê de wê bi rengê weke bi fêrsên fahmkirinê ku mirov li wan digihijê wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê hebin. Di wê temenê de wê gotin û wê di dîmenekê de wê, weke dîmenekê bi bîrî ku wê di awayekê de wê her ya ku em salixdikin wê bi qarakter dikê û wê dide fahmkirin û digihênê kodên xêvî û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de wê weke encamake giring wê mirov wê li wê têdigihijê ku wê mijare fahmkirinê wê ne tenê wê karibê bi fektorên derveyî ên hewidorî re wê karibê were fahmkirin. Û ne jî wê karibê bi aliyên wê yên hundurîn re dervî aliyê weke fektorî ên derveyî were hanîn li ser ziman. Di nava wan aliya de wê hinek makanismayên newrolojikî û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, temen û bingihê wê di reng û awayekê de wê weke ku wê biafirênin wê bibin.

Di wê çerçoveyê de wê, mijare zimanî wê nikaribê wê weke têtînek çandî wê, di rengê de wê şîrovebikê. Wê weke rewşek fîzîkî-biolojikî, derûnî û hwd re wê bi hev re ku wê karibê wê fahmbikê wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê. Di wê temenê de wê, ya ku wê di wê temenê de wê karibê bi wê re were fahmkirin wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê ve wê girêdayî wê karibê di şewayekê de were fahmkirin.

Di wê temenê de wê dema ku em bahsa rewşên fêrbûnê ên bi mejiyê zaroyê re minaq weke tenê jî derve bi xûyî fêrbûnê wê bikê ku wê werênê ser ziman wê weke ji aliyekê temenî û an jî bingihînî wê dûr wê weke ku mirov wê werênê ser ziman wê întîba û têtînek bi mirov re wê çêbibê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê zêde weke ku wê bi tenê bi wê aliyê re wê hanîna ser ziman wê weke ku wê ne bi derfet bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê biafirêne ku wê mijare salixkirinên bi xêvî wê di wê temenê de wê xwe di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin ku wê mijare fêrbûnê wê di hundurê zêhnî de wê weke ku wê çawa wê bi rehetî wê mirov wê karibê fahmbikê ku wê xwediyê makanismayên fêrbûnê bê wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, were dîtin û fahmkirin.

Di mijare fêrbûnên hundurîn de wê, di wê temenê de wê, têtîliyên nava aliyê mentalî û an derûnî bi pêvajoyên têtîliyên weke fêrbûnê di hundurîn de di nava minaq weke xêvê de bi têtînyên zimanî û xêvî li ser wê temenê fîzîkî û hwd re wê, karibê wê fahmbikê bê.

Xêv wê weke pêvajoyek temenî a fêrbûnê wê di hundur de wê ji gotinên me re wê, biafirênê. Ev wê, ji aliyekê ve wê bi xwe re wê, di dîmenekê de wê bide dîyarkirin ku wê ne tenê wê bi têtînek gotinî a zimanî lê wê bi têtînek hizrî a fahmkirinê û hwd re wê bi pêvajoyên wê yên hiş û bîrê û hwd re wê karibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê, di reng û awayekê de wê fahmbikê.

Minaq wê têtîna ku wê chomsky bi têtîna gerûnî a zanina rêzimanî ku wê werênê werênê ser ziman ku mirov wê hinekê wê li wê dihizirê wê li ser wê temenê bi çerçoveyek makanismayî a biolojikî-derûnî re wê, bi hizirkirinekê ku wê çawa wê, di têtîna morfolojikî û rêzîna gotinî bi zanina wê re pêşketina wê çawa wê pêşkeve wê, di wê çerçoveyê de wê xwe di rengekê de wê karibê bide dîyarkirin. An jî wê weke têtînekê ku wê bi fahmkirina me re wê karibê derkeve li pêş. Di pêvajoya fêrbûnê de wê, minaq bi zaroyê re wê, di gihiştina wê fêrbûnê de wê, bi temenê xwe re wê, di rengekê de wê bi fahmkirinê re wê bi temen bikê wê were dîtîn. Di awayekê de wê, di rengekê de wê, di pêvajoya fêrbûnê de wê dema ku wê qarakerekê wê fêr dibê wê bi wê re wê, çawa ew qarakter wê bi zêdeyî wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê wê têtîgihê. Minaq wê dema ku wê li 's' wê 'sê' wê were lê zêdekirin wê çawa wê, bi gelek qarakter û nîşanakan re wê were fahmkirin wê têtîgihê. Ziman wê di rengekê de wê, weke têtînek fizyolijikî ku wê li ser têtîna demê re wê, di awayekê de ku wê çawa wê were fahmkirin wê bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê. Di nava bêszûmaniyekê de fêrbûnek wê bi têtîbûna wê re wê xwe di rengekê de wê bigihênê hinek awayên sazûmanî. Ev wê, bi herkesekê re wê di pêvajoyên fêrbûnê de wê weke pêvajoyek fêrbûnê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, çerçoveya zimanî a ku mirov wê bi rastî wê bikê ku wê fahmbikê wê şûna wê weke têtînek çerçoveyî a çandî wê weke çerçoveya biolojikî a mejiyê me ku em wê bibînin û wê bi wê re wê nava wê çerçoveya biolojikî a zimanî de wê çawa wê kombinyonek newrolojikî wê bi temenê xêvî û hwd wê biafirê û wê di awayekê de wê, bi wê re wê pêvajoyên fahmkirinê wê biafirin wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Ku em li ser têtîna makanismaya hundurîn bi hizirin bi wê çerçoveyê wê, ji aliyekê ve wê, dikarê wê bibêjê ku wê bi sê dîmenan di zikhev de wê karibê wê fahmbikê. Dîmenekê bi hebûna biolojikî a fêrbûnê wê fahmbikê. Dîmenê din bi hebûna têtînek mentalî û an derûnî wê

fahmbikê. Aliyê din ê sêyem jî wê weke çerçoveyek dîmenî a bi têgihên heyinî ên weke rakendî û hwd wê, karibê di rengê de wê bi temenekê wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê weke bi wê têbigihê wê, çerçoveyek bingihî a hevbeş wê bi temenî wê hebê ku ew wê temenê fêrbûn, pêşketin û fahmkirinên me wê biafirênê bê. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ev temen wê weke aliyekê ku em dikarin pêvajoya rakendî û ya derûnî wê di zikhev de bi têkiliyekê wê bi temenê wê re wê fahmbikin ku wê çawa wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê ku wê bingihê hesan ji ya wê temenê wê fêrsên fahmkirinê wê di hebûna fêrbûna mirov de wê, bide dîyarkirin wê bi wê re wê bibê. Ev wê, temenekê û makanismayek dervî çerçoveya xêvê ku ew wê jî wê bikê nava xwe wê bi wê re wê weke ku wê fêrbûn wê bibê.

Aliyekê din wê, di wê temenê de wê, ew temen wê di mijare fêrbûnê hebûnê de wê xwe bi her mirovî re wê karibê bide dîyarkirin. Ev ne tenê bi mirovên ku ew zimanekê diaxifin re wê wusa bê. Wê weke çerçoveyek giştî a bingihî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê pêvajoyên pêşketinê ku wê çawa wê bibin wê, xwediyê hinek makanismayên fêrbûnê bin wê bi wê re wê bibê. Mînaq di ziman de heta ku mirov were wê asta ku wê çawa bi rêzînekê wê hevokek avakirina wê gelek pêvajoyên fêrbûnê wê di zikhev de wê, di temenê wê de wê hebin.

Ji aliyê fonoloji, morfoloji, sintaks û hwd ve wê heri hindik wê weke aliyana ku mirov wê karibê di dewama wê de werênê ser ziman. Ev ali jî wê weke aliyana ku mirov wê bi pêvajoyên wan ên teybet ên bi xêvê ve girêdayî wan hilde li dest bin.

Li ser wê temenê wê pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê karibê wê li wê bihizirê. Li gorî chmosky ku ew dihênê ser ziman wê, hinek rêgezên gerdûnî ku wê di temenê hemû zimanan de wê weyn bileyizê û wê xwediyê dîyarkirinekê bê wê hebin. Lê ji zimên li zimên gûharînen zimanî û ankû nava wan ku ew dibin jî wê, wê rastiyê wê di rengê de wê, nede gûharandin.

Di aslê xwe de wê têgîna me ya ku em wê bi wê dihizirin ku wê her pêvajo wê, di asta xwe de bi rada û awayê xwe wê, xwediyê rengê pêşketinê bê wê, di wê temenê de wê, karibê wê, dúbare wê pêşbixê. Me li li deverekê li jor wê hanî ser ziman ku wê, çawa ku wê, her tişt wê di aheng û sînoriya xwe de wê hebê. Wê ji mirovekê wê dema ku ew were

dûnyê wê tişteke din wê li şûna mirov wê nebê. Yan jî wê, ji bili mirov wê zaroyên mirovan wê bi ti heywanên din re wê, newin û nebin.

Di wê nûqtayê de wê ev têngîn wê dema ku em hinekê wê di wê de wê gûhar dibin wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman ku wê çawa wê pêvajoyên ku wê bi wê re wê nbi hebûnê wê hebin wê, karibê bi wê re wê fahmbikê. Di mijare bidest xistina temen û ankû bingihê hebûna ziman û bi wê re di demên piştî bûyinê de di cih de bidest fêrbûnê bûyina mirov a ziman û bidest fahmkirinê kirin jî wê di wê temenê de wê weke hinek aliyên ku mirov di dewama wê de karibê bi kirpênê bê. Li vir wê, di mijare zêhnê de wê di nava xêvê de wê pêvajo û mekanismayên wê yên ku ew diafirin û wê bi wê re wê temen û çerçoveya bi hizirkirin û hwd wê biafirênin wê bi wê re wê weke hinek aliyên ku em dikarin li wan bihizirin bin.

Minaq chomsky wê dema ku wê bahsa temenê kûr û yê serrû wê, di awayekê de wê ji hev wê cihê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Awayê serrû ku wê bi dîmenekê gotinê a rêzîn û sazûmana wan re ku wê werênê ser ziman wê, ya kûr jî wê bi têngîna wateyê û di binê de wê bi rêzîna gotinan û hwd re wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, di nava wan herdû aliyên de wê bi têkili û awayên wan re wê gûharîn wê karibin bibin.

Li vir wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di çerçoveya têngîna zimanê de wê, weke mijarek giring wê mijare têngîha xêvê û bi wê re wê, di têkiliya wê ya bi zimên re wê weke aliyekê wê yê ku wê derkeve li pêş wê bibê. Chomsky wê li ser têngînek parametreyî a di nava rêzîna gotin û sazûmana hevokê û awayên rêzimanî ên weke bi lêker, daçet, pêvek û hwd ve wê, di rengekê de wê, bixwezê ku ew di rengekê de wê, bi dîmenekê fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê pêvajoya bi dest xistina ziman wê di rengekê de wê dema ku em bi temen û strûktûra wê re wê li wê bihizirê wê pirr zêde wê di awayekê komplike de wê xwe bide dîyarkirin. Di mijare salixkirina bi gotinekê û ankû bi awayekê wê yê ku em bi wê re wê, karibin bi tawênin weke bi awayên wê yên cihê re wê çawa wê, bingihê awayên cihê ên bi wate, fahm û têngihîstinkirinê û hwd re ku wê bingihê li lê gihiştinê wê biafirênê wê karibê wê bi wê re wê kifşbikê.

Di awayekê de wê weke aliyekê din ku wê piştê wê weke argûmanekê di çerçoveya têngîna chomsky a ji bûyinê hatina temenê zimanî ku wê were lê hizirkirin wê piştî bûyinê di awayekê zû de fêrbûna ziman ku wê

çawa wê bi zaro re wê bibê wê weke nîşanaka wê were pênasekirin û wê were ser ziman.

Di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, dema ku wê bahsa ji bûyinê hatina temenê ziman wê were kirin wê di wê temenê de wê weke bingihê fahmkirin wê weyna zaninê wê bi wê re wê, di rengekê de wê di hizirkirinê de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di wê nûqtayê de wê, dema ku wê chomsky wê werênê ser ziman û wê bahsa ji şîyarkirinên derveyî zêdeyî wê, bi fêrsek ku wê ji bûyinê wê were ve wê girêbide ku wê çendî wê weke ku wê li gorî min wê ne şaş jî bê lê wê dema ku ez li wê dihizirim wê weke aliyekê wê yê kêma ez wê dibînim û hîs dikim. Di wê temenê de wê teqez wê bi tememî wê deriyê li fahmkirina ji derve û şîyariyên wê girtinê jî wê, di rengekê de wê, weke ku wê, weke aliyekê kêma wê bimênê bê. Ber ku wê, ya derve ku ew weyna wê di wê de çi û çawa jî bê wê, nikaribê wê ji aliyekê ve wê, redbikê.

Ya derve di wê nûqtayê de wê di temenê weke di rengê şibinê de bê, û ankû rewşên weke wê ku wê bê sedema hatina bîrkirinê û hwd wê bibê jî wê, di wê nûqtayê de wê ev wê ne tenê wê li ser girtinek di wê dema dîtîne û ankû berî wê demê bi dîtinek ku ew hatî girtin ku wê were li bîre wê bi tenê wê fahmbikê. Di wê de wê hinek fêrsên ku wê dikarê di rengekê de wê, bi têgînek weke ya karibê di çerçoveyek fêrsî de wê ji yêna rakendî ku wê werina fêrskirin jî wê, di dîmenekê de wê, karibê têkiliyekê wê bi wê re wê dênê û wê fahmbikê. Di her dîtîna û bîrkirinê xwe de wê, ne serwerbûyina me, nenaskirina me û hwd wê, hinekê jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê rewşên weke yêna qarakterê û hwd wê, di wê temenê de wê, ji wê temenê ve wê weke aliyekê wê yê ku wê, ji wê rewşa bûyinê a bi girtinêna ku ew dibin ve girêdayî jî wê di rengekê de wê bibê. Weke ku wê çawa wê nexweşîyek bi rakendî wê ji dê û an bav wê karibê xwe li ser rewşa genan û hwd re wê derbasî zaroyê wê bide kirin û hwd. Di wê rewşê de wê, ev wê, di rengekê de wê, ji du aliyên ku ew wê bi wê nûqtayê wê hev temem bikin wê karibê wê fahmbikê. Yek wê, bi temenekê biolojîkî a ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Aliyê din jî wê bi têgînek weke ya derûnî û zanînî ku wê, bi hiş wê dema ku em dibînin wê, ji wê aliyê ve wê, di nava wê têgîna weke fektorên ji derve ku wê bibin de ku wê xwe di rengekê de wê ji temen ve weke strûktûrekê wê bide dîyarkirin wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Lê di wê nûqteyê de wê temenê ku ew mirov wê, di dema bûyina xwe de wê bi xwe re wê bi bûyina xwe re wê bigirê jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê, ji aliyekê ve wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê, dikarê wê di wê temenê de wê, mijare têgîna rakendiyê ku wê weke çerçoveyek sazûmanî û faktorek giring ku wê bi wê re wê, di wê rewşa pêvajoya ziman pêşxistinê a di hebûnê de wê bi wê re wê, di rengê de wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê jî dikarê wê fahmbikê ku wê, pêvajoya fêrbûnê wê, di meji de wê, bi wê re wê, meji wê, makanismaya xwe ya fêrbûnê a bi zimanî ku wê çêbikê wê pêşî wê çerçoveya wê ya ku ew wê bi wê re wê bibê wê, bi adilênê. Ev wê, weke çerçoveyek fîzîkî û biolojîkî bê. Ev makanisma wê, di şewayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di mejî de wê bi xêvê ve girêdayî wê bibê. Lê wê mirov nikaribê wê bi tememî bi rewşa xêvê ve girêdayî û wê weke wê jî wê werênê ser ziman. Weke makanismayek ku wê rewşa xêvê jî wê di nava çerçoveya sazûmana wê ya fîzîkî û biolojîkî a mejî de ku wê cih bigirê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, ev rewşa pêşketinê wê di pêvajoya bûyina mirov de wê minaq wê ziman wê weke aliyekê û heta ku wê, gotin di cih de bê wê weke uzwekê wê di hebûna meji de wê, bi sazûmane wê re wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê, bixwezê ku ew wê, temenê wê biadilênê ku ew bi wê re piştî wê karibê bi wê rengê bigihijê fêrsa fahmkirinê û di dewama wê de a axiftinê.

Di wê nûqteyê de wê aliyên weke bi rewşên fahmkirinê, hişkirinê û piştî wê bi watekirinê, axiftinê û hwd wê, weke aliyna ku wê di wê çerçoveyê de wê karibê bi wê re li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, di mijare pêvajoya axiftinê de wê, sê ali wê bi wê re wê bi hev ve girêdayî wê bibin. Dîtin, girtin û bi hişkirin û hwd wê di wê çerçoveyê de wê bibin. Di dawîyê de ku ev pêvajo bûn wê derbasî wê pêvajoya ragihandinê a bi axiftinê wê bê kirin.

Pêvajoyên din ên weke afirandina gotinê û ankû bi gotinkirinê, bi watekirin û salixkirinê û an jî di dewama wê de bi awayekê bidest axiftinê kirin jî wê weke aliyna ku wê di dewama wê de wê werin. Rewşên weke yên bi gotinkirinê, afirandina wê, di dewama wê de wê sazûmana wê ku wê piştî wê bi me hevokê wê bide avakirin jî wê bi wê ve wê ji aliyekê ve wê weke ku wê girêdayî bê.

Axiftin, fahmkirin, bi watekirin, bi hişkirin û hwd wê, weke aliyna zimanî ku wê weke di çerçoveyek qapasiteyî a biolojîkî-fîzîkî de wê pêşî

wê fahmbikê. Di wê temneê de wê, di dewama wê de wê aliyên din ên weke bi gotinkirinê weke bi hiş û piştî wê pêvajoyên weke yên fahmkirinê û derûnî û hwd jî wê, di rewşa xwe de wê, tenê wê weke aliyna ku em di wê rengê weke nefizikî de wê fahmbikê wê ne têr bê. Wê di wê rengê de wê têkiliyek wan aliyan wê bi fizyolojikî wê bi temenî wê hebê. Di wê temenê de wê ragihandinên weke bi neronan ku wê bibin wê, di wê rengê de wê, rewşa fizikê wê, bidina dîyarkirin. Çawabûna wê, biryargirtin, bijartin û hwd wê, di wê temenê de wê di renekê de wê bidina dîyarkirin. Gotinek wê di wê temenê de wê weke dîmenekê bîrî wê di wê de wê bi fonemenolojikî wê weke ku wê hebê. Wê di wê rengê de wê, tefkirkirinên ku em weke bi gotinê re dikin û wê bahsa wê dikin wê weke ji wê aliyê ve wê temen û awayekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di pêvajoya axiftinê de wê, ya ku wê bi axiftinê wê bibê wê, di aslê xwe de wê li ser wê çerçoveya wê ya weke makanismayekê ku wê bibê wê, li ser esasê ziman, axiftin û weke pêwsîtîyekê pêşketina wê ji hebûnê re wê, bi awayekê bi çerçoveyî wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de pêşketina zimanî, jêhatiyên fizikî û hizrî, sazûmana wê û serkevîna wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê, bi wê re wê, temenê wê bibê.

Di aslê xwe de wê dema ku em li wê pêvajoya zimanî wê li wê dihizirin wê di renekê de wê dibînin. Ev ali wê çendî wê weke rast bê wê di awayekê de wê weke mihtacê baş fahmkirinê bê. Di wê nûqtayê de wê weke ku wê bi çerçoveya biolojikî a hebûnê re wê li ser esasê pêşketina ziman û têkiliyê, axiftin û ragihandinê û sazûmana wê ya di mejî û hwd de wê, ew wê, xwe di renekê çerçoveyî û weke bi tawayî wê, di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de ew ahenge wê di awayekê homojeni de wê dîmenekê bide dîyarkirin. Lê rewşên derveyê wî, ji wê re wê çendî wê weke rewşna pêwîst ên bi wê pêşketinê wê xwe bidina dîyarkirin jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê li ser wê sazûmana wê ji hinek aliyan ve wê karibin wê ahenge wê, di awayekê de wê ji hev derxin. Di rewşên weke weke bi xirabûna ziman, nekarina ghiştina rewşek ponijiyê a têr ku ew karibê bersivê bide mirov û an jî kêmbûna rewşên weke fahmkirinê bi hinek sedemên diyar û nedîyar û hwd ve wê, di dewama wê de ku wê weke aliyekê wê were û bibê wê, di wê çerçoveyê de wê karibê wê weke aliyekê wê fahmbikê bê.

Ev çerçoveya wê sazûmana ku wê bingihê axiftinê û ziman wê biafirênê wê serwerîya wê, di hemû rewşên mejî de wê bi awayekê şiyarî wê hebê. Mînaq wê, heta ku wê mejî wê, di ahenge xwe de wê bêpirsgirêk bê wê ew jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê bibê. Lê wê dema ku wê, rewşek pirsgirêkî a mejî wê derkeve wê, bandûrê li wan fonksiyonên wê bikin ku ew bi tememî karibê biaxifê û ankû xwe werênê ser ziman. An jî têbigihê. Yan jî wê di rengekê de wê, xirabûn wê, di awayekê de wê bibê û wê encamên wê yên cihê wê di dewama wê de wê karibin bibin. Ev wê, di rewşa xêvê de wê, weke dualiteya mejî û wê çerçoveya wê ya girtinê a bi rêya pergale wê ya bi ya sinir û an neronan û hwd wê bibê wê, di rengekê de wê weke li wê bişibihê.

Di awayekê de wê weke du aliyên ku ew hev dihamênin û ji hev re temenê pêşketinê wê di rengekê de wê biafirênin bin. Gûharînên zimanî bi fahmkirinên weke bi xêvî û hwd wê karibin di pêvajoyên pêşketinê de wê, rewşên gûharînê ên weke bi peresendinê û rewşên motasyonê û hwd jî bi hebûnê re bi xwe re ew werênin. Ev wê demê ku ew karibin bibin wê demê ew rewşa weke derkên bi mejî wê, ji ya ku em fahmdikin wê weke weynek wan ya teybet ku wê weke pêwîst bin ku ew karibin werina fahmkirin wê hebê.

Mînaq wê, li gorî rewşên zimanî wê gûharînên weke bi qirikê û wê dema ku wê, di dengên zimanî de wê karibê hemû dangan bi serwerî wan werênê ser ziman wê di dengên zimanên din de wê rewşna dengî ku ew di hanîna wan a ser ziman de wê bikeve zorê û ankû wê ziman wê li wan negerihê û hwd wê weke rewşek ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê bi birhanî wê karibê wê fahmbikê bê.

Ber vê yekê ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê aliyê wê bi awayekê wê bi temenî wê fahmbikê û wê li ser wê bisekinê û werênê ser ziman. Di pêvajoyên fêrbûna aktiv de wê, û an bi awayekê aktiv ê hilberênê de wê, di rengekê de wê weke aliyên ku wê, di çerçoveya wê makanismaya zimanî a fêrbûnê a mejî de wê fahmbikê bê. Mînaq wê, dema ku wê, kes jî wê akribûnê wê bikeve wê, hem hilberînê û hem jî bêaktiviya xwe ya bi pêşketinê û zimanî û hwd jî wê li ser rewşên wele yên bi watelêkirinê, fahmkirin û fêrbûnê û hwd re wê karibê di rengekê de wê wînda bikê. Di wê nûqtayê de wê her rewş wê, weke rewşên ku wê fîzîk wê sazûmanê wê xwe li gorî wê di rengekê de wê weke ku wê bi reng û awa wê bikê bê.

Di rewşên şenber ên perwerdeyê de wê mînaq wê zaro wê ji du aliyan ve wê di mejî de wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê karibê were ser

ziman wê sûd bigirê. Yek wê li ser wê aktivbûnê ku wê bi xwe re wê karibê encamên din wê werênê bê. Ya din jî wê, di wê temenê de wê çendî ku wê weke fêrbûnê wê li ser dîtinên xwe re wê bikê wê bi wan re wê salixkirinê jî wê di rengekê de wê bikê. Ev wê weke pêvajoyek hilberîner bê. Li ser wê temenê wê aliyên ku wê weke bi bandûr ku wê karibê kifşbikê wê rewşên weke yên navend û demên bûhûrî û fahmkirinên wan, azmûnkirin û pêvajoyên pirrali ên weke bi çandî kevneşopî û hwd fahmkirinên bi wan, bi hêstiyarî xwe hanîna ser ziman û di xûyên xwe de weke ku ew hîsdikê wê hanîna ser ziman, hewirdor û deverên ku ew weke di navê de mazin dibê ku ew malbat bê û ankû rewşên din bin ew û hwd wê weke aliyna ku wê karibin di wê çerçoveyê de werina fahmkirin bin. Di wê rengê de wê pêvajoyên fêrbûnê wê bi awayekê pirr zêdeyî ên fahmkirinê bin. Di wê çerçoveyê de wê karibê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Di rewşên weke yên fêrbûnê de wê, rewşên derveyî wê weke rewşên şîyariyê jî wê di wê pêvajoya fêrbûnê de wê karibin weke weyn bileyizin. Minaq wê, dema ku wê, di rewşên weke salixkirina wateyekê de wê efektên dîtbar ên bi dîmenî ku wê werina bikarhanîn wê ew wê, di wê rewşê de wê, hem weke salixkirinekê wê bi xwe re wê werênê û hem jî wê bi wê re wê, bingihê hilberînên din ên li ser wê re û hwd jî wê karibê ji gelek aliyên din ve ew wê biafirênê.

Di wê nûqteyê de wê ji temen ve wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Mianq wê di pêvajoyek weke bi fahmkirina ´temenên rêzînên bi gotinî´ ku wê li wê bihizirê wê li awayê wê yê serrû wê, di wê nûqteyê de wê, çendî ku wê weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê wê di temen de wê di kûrahiya wê ya binî de wê, çi rêgez û temen ên ku ew wê, di wê temenê wê de wê weke weyn wê bileyizin û wê, dîyarkirinan wê bidina kirin wê weke aliyên giring ên ku mirov wê karibê li ser wan bisekinê bê. Di ya binî de wê çendî ku wê weke ´temenekê razber´ jî wê di rengekê de wê karibê wê salixbikê jî lê wê ji aliyekê ve wê weke bingihê hilberîner wê di wê sazûmana wê ya di mejî de wê weke weyneke wê hebê. Di wê nûqteyê de wê ew wê, ji temenî ve wê bi ber xwe dana serrû ku wê bibin wê dîmen û diyalektikek fahmkirinê wê biafirênin. Minaq wê, pêvajoyên wê awayên serrû ên derveyî bi sazûmanekê û pergalekê wê dema ku em wê bikin ku wê fahmbikin wê, li ser wê ya bûyî, hatî û bûhûrî re wê, hinek salixkirinên ku wê bi wê re wê karibin werina kifşkirin wê bibin. Weke ji

ya hesan bi ber ya giştî ve biçê bi ber wê ya kûr ve ji wê fahmkirina wê gotinê û rêzîna wê û hwd wê çûyinê û rêwîtîyê wê bikê wê di wê temenê de wê hinek encamên wê hebin.

Di mijare têgîna rêzimanî de wê, di wê nûqteyê de wê di ziman de wê wateya wê di aslê xwe de wê çi bê? Wê dema ku em li ser wê pirsê wê li wê bihizirin wê, di renekê de wê, weke çerçoveyek girêdanî a di nava gotinê û rêzîna gotinê de wê bi awayekê fahmkirinê wê, xwediyê rewşek fahmkirinê bê. Di çerçoveya wê rêzîna rêzimanî de wê, makanismayên fêrbûnê û bi wê gihiştina 'rastiyê' wê di renekê de wê weke ku wê bibin. Di awayekê de wê ev di zimanan de wê bi aliyên cihê û cûre û cûda wê karibin xwe bidina dîyarkirin. Lê wê di wê nûqteyê de wê, bi fûnksiyonek ku wê bi wê çawa wê fahmbikê wê bibin.

Ev pêvajoyên bi fahmkirina zimanî re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê, çawa wê bi çerçoveyek giştî a meji û sazûmane wê ya bi fahmkirinê di afirê re wê karibê wê li wê bihizirê. Chomsky wê dema ku wê, B. F. Skinner wê rexne bikê wê bi awayekê mafdar wê ji wan aliyan dûr wê tenê wê çawa ku wê li ser temenkê xûyî û tevgerîyê re wê, bi sînor wê fahmbikê wê weke li hemberî aliyên din weke bi ketina rewşek ne fahmkirinê re wê bibê re wê, bènê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku em bi wê re wê pêvajoyên minaq êmn zaroktiyê wê bi wê re wê li wê bihizirin wê rewşên weke yên xûyê wê bi serê xwe wê ji aliyekê ve wê weke ku wê têrê nekin ku ew pêvajoyên weke yên zû fêrbûnê ên zaro bi ziman û hwd re wê werênê ser ziman. Ber ku wê ew xuy bi xwe jî wê weke encama makansimayek ku ew wê, bi wê ziman wê hebê wê bibin. Di awayekê de wê rewşa li ya derve bi hoyandinê û zêde kirpendina li ser wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê ku wê di wê nûqteyê de wê, çerçova û makanismaya di temenê wê de ku ew heya wê, weke ku wê ji fahmkirina wê dûr wê tenê wê weke li ser hinek encamên wê re wê, were tevgerin wê, dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare fêrbûnê wê, bi serê xwe wê weke çerçoveyek giring ku wê bi gelek aliyên sazûmanî û pergâlî di zikhev de bi wê weke temenê wê hebin re wê hebê û wê karibê wê fahmbikê. Ev ali wê ji aliyna weke xûyî zêdetirî wê weke çerçoveyek sazûmanî û pergâlî a mejiyî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê, dema ku wê pirsgirêkên meji wê rû bidin wê yekser wê bandûr wê hem li axiftinê û danîşandina tevger û xûyan wê xwe di wê

temenê de wê bide dîyarkirin. Ev êw, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Weke pêvajoyek zêde komplike a zanina ziman

Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê li nava xabatên li ser têtîna zanina ziman a weke ya chmsky û hwd ku wê werê kirin wê di rengekê de wê, di lêkolîne xwe de wê Gregory Radick wê di rengekê de wê, nêzîkarîya xûyê wê li ser ya têtîna chmsky û Charles Hockett re wê bikê wê bixwezê ku ew di rengekê de wê bide nîşandin ku wê mijare makanismaya bi zanina zimanî wê çawa wê xwediyê pêvajoyek komplike bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di wê pêvajoya gihiştina ziman û hwd de wê, di rengekê wê weke çawa wê weke diîmenekê hesan de wê weke mirov digihijiyê de lê wê di temenê wê de wê çawa wê çerçoveyê komplike û tevlihev wê di binê wê de wê hebê wê, bixwezê ku ew li ser wê bisekinê. Ew di wê nûqteyê de wê zanina ziman a gerdûnî de wê, bixwezê ku ew têtîgihiştinek hê kûrî wê bi wê re wê, werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê ji aliyekê ve wê dema ku wê bahsa têtîna chmsky wê were kirin wê, di awayekê de wê weke aliyekê ku wê di temenê rexnegirtinê de jî wê li hizra wê were girtin wê kêmtîya birhanên empirîkî û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, li ser wê were sekin in.

Li ser wê temenê wê, ya ku wê ew werênê ser ziman wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê dema ku em wê bikin ku wê fahmbikin wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi mijare teorîkî ve girêdayî wê weke aliyekê ku wê were fahmkirin bê. Chmsky wê ji aliyê têtîna teorîkî ve wê, bi hûrgilkinê wê hilbijêrê. Lê aliyên wê yên pîretîkî wê weke ku wê ji yên ku ew wê şîrove dikin û wê dixwezî ku ew werênê ser ziman re wê, di diîmenekê de wê bide hiştin.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê di mijare makanismaya têtîna hizirkirinê a ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Di mijare hizirkirina bi zanina zimanî de wê, weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di serî de wê kifşbikin wê, di wê nûqteyê de wê, bi makanismaya bûyina ziman û di wê temenê de wê aliyên weke yên axiftinê û hwd re wê, çawa wê bibin. Di wê temenê de wê, rewşên weke yên axiftinê wê bo wê qirik û beşên mejî ên girtinê weke xêvê û hwd wê, di dewama wê de û wê bi wê re wê weke di ahengekê de wê çawa wê bibin wê karibê wê ji aliyekê ve wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê ku wê, bi pêvajoyek biolojikî re wê, di temenekê de wê, li wê were lê hizirkirin bê. Idiaya chomsky wê li ser têngîna zanina ziman a gerdûnî re ku wê werênê ser ziman wê, di temenekê hevbeşiyê de bê. Lê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di pîretika zimanî a weke bi zimanên cihê re wê, bi rêzimanî û hwd wê çawa wê xwediyê cihêbûnekê û cûdabûnekê bin wê weke di çerçoveyek weke ya pêvajoyên çandî re wê, bingihê pêşketinekê bi renekê fahmkirinê a di nava jîyanê de wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê û wê werênê ser ziman re wê, li wê were lê hizirkirin. Li ser wê temenê wê, aliyên weke bi zimanan ên dawî ku wê bi cihêbûna zimanan re wê weke temenê wê yê hevbeş û bi gerdûnî wê ew wê newê dîtin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bi zimanên cihê re wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê ku mirov wê karibê wê di çerçoveyek têngîn a empirîkî û pîretîkî ên cihê ku wê li ser wê re wê bi çerçoveyek bêsînor wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman jî wê xwe di renekê de wê karibê wê bide dîyarkirin bê.

Ji wê aliyê ve wê, ev cihêbûn wê, di nava weke ya temenê hevbeş û ya pretikên zimanî ên ne giştî re wê, têkiliya sazûmanî ku mirov wê li wê bigerihê wê xwe di kûderê de wê di awayekê de wê karibê bide dîyarkirin? Wê ev wê weke nûqtetek lêpîrsînê jî wê li ser wê temenê wê di renekê de wê weke ku wê karibê xwe di wê temenê û çerçoveyê de wê di renekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê farqêtiya nava kesan bi têngîna zimanî re wê, hem aliyekê wê yê weke ku wê di dîmenekê weke çandî de wê were ser ziman wê hebê û hem jî wê weke çerçoveyek makanismayî a biolojikî û hwd ku mirov wê bi aliyên wê yê fîzîkî û derûnî û an zêhnî û hwd re ku wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê bibê. Ji wê aliyê ve wê mijare têngîna zimanî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Rewşa bidest xistina ziman û rewşên weke yê axiftinê û têkiliyên nava hev ên weke di nava rewşa civaknasî û hwd de wê, weke aliyên wê yê din bin ku em dikarin wan ji gelek aliyên ve wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, mijare têngîna zimanî wê, di wê çerçoveyê de jî wê weke di dîmenekê zêde komplike de wê karibê xwe di awayekê de bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê mijare şewayê fahmkirinê bê. Ew jî wê di wê temenê de wê, di wê de wê çawa wê cihêbûn wê bibê bê. Weki din wê di rewşên weke yên fahmkirinê de wê cihêbûnên ku ew dibin wê, dîmenekê emprikî wê bi xwe re wê karibin bidina dîyarkirin. Lê di wê nûqtayê de wê di mijare ziman û zanina wê de wê mijare zaninê wê weke aliyekê giring wê bi hizirkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Hizirkirin wê bi temenê zêhnî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Salixkirinên me yên bi gotinê û hwd wê, di rengekê de wê ji gotinê wê li hizrê wê bibê? Ev wê, weke aliyekê ku wê bi nîqaş bê. Lê wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê aliyê hizirkirinê wê, bi wê re wê weke temenekê bê. Lê ji aliyekê din ve wê gotin wê ne weke gotinê lê wê weke têtînek hizrî a salixkirî û bi çerçovekirî û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwa û rengekê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê pêvajoya hizirkirinê de wê gotin wê ji rewşek gotinî wê zêdetîrî wê weyn û awayekê wê yê fahmkirinê wê hebê ku mirov wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Li ser wê temenê wê, ji wê dîmenê hizrî-gotinî ê ku ew wê bi wê were lê hizirkirin re wê, hizirkirin wê bi gotinê wê di dîmenekê de wê di dîmenekê de wê bi wê re wê, bibê. Wê, di dewama wê de wê bi gotinkirin wê weke aliyekê salixkirinê wê xwe di dîmenekê de wê werênê li holê û wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, ev ali wê weke aliyna ku wê, ji têtîna zimanî a weke ji ya bi girêdana hewirdorê ve girêdayî a bi xuyzanîyî ku wê were ser ziman wê weke ji wê qatinê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê xwe bide dîyarkirin. Ziman wê, tenê wê li gorî wê ne bi fektorên hewirdorê ve girêdayî wê xwediyê temen û çerçoveyek pêşketinê a ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev rengê hizirkirina chomsky wê di rengekê de wê rengê hizirkirinê a têtîhên bi zaninê û pêşketin û ankû bi wê pêşketinê ku wê di qaraktekê pêşxistinê de wê bide dîyarkirin ên suhrewerdî û hwd re wê, di dîmenekê ne dûrî hev de wê, were dîtin ku wê were ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, di hizra suhrewerdî de wê, zêhn û navaroka wê weke çavkaniyek ku wê di wê de wê pêşketin wê bibê û wê bi kifşkirinên ku ew werina kirin bi hizrî û hwd re wê çerçoveyek pêşxistinê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê di meji de wê çerçoveya strûktûra zimanî wê çawa wê bi sazûman û mekanismayakê wê pêşketina xwe wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê li wê were lê hizirkirin bê. Di wê nûqteyê de chomsky wê weke aliyekê wê yê ku wê di çerçoveya teoriya wî de wê weke ku wê were lê hizirkirin jî wê di wê nûqteyê de ku wê xwe bide dîyarkirin wê ev rewşa bi sazûmana mejiyî ku ew wê çawa wê bi wê re wê weke aliyekê temenî wê di wê çerçoveyê de ku wê were fahmkirin bê. Di wê temenê de wê, di çerçoveya giştî de wê dema ku wê rêgezên rêzîna gotina gotinê wê derxê li pêş wê, çawa ku wê zimanên takakesî wê derbas bikin û ku wê di bin de wê hebê rêgezên zanina zimanî wê çawa wê salixbikê wê, li ser wê re wê rê li pêşveçûnên weke bi lêkolînê jî wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê vekê.

Di nava çerçoveyek teorikî de wê bi zimanî wê çawa wê bi wê re wê weke ku wê xwediyê awayekê fahmkirinê bê wê, bi mijare ziman re wê karibê wê ji wê aliyê ve wê hinekê din wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de wê mijare ziman wê, di wê nûqteyê de wê, bi awayekê zêde giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Ziman, wê di wê temenê de wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê, ji du aliyên ve wê, dikarê wê dervî wê strûktûra ziman wê bi têgînek weke ya ne dûrî ya antropolojikî û hwd re wê, bi çerçoveyek fahmkirinê re wê karibê wê hilde li dest. Minaq wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê mijare têgîna zimanî a bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê, di xêvê de wê çawa wê bi wan pêvajoyan re wê bi awayekê weke bi gotinê, wateyê û demê re wê weke li hev hoyandî wê renekê wateyê wê bi wê re wê, di meji de wê bihawênê û wê werênê ser ziman.

Pêvajoyên fahmkirinê ên bi ziman re wê, li ser wê re wê, dîmenên fahmkirinê wê di wê rengê de wê dema ku wê bibin wê bi dîmenekê hizrî wê bibin. Wê di wê çerçoveyê de wê dema ku em bahsa dîmenên wê bikin wê yekser wê mijare hizirkirinê wê derkeve li pêş di fahmkirina zimanî de.

Di wê nûqteyê de wê weke strûktûrek giring wê, hizirkirin wê di wê çerçoveyê de wê, bi çerçoveya xwe re wê çawa wê weke pêvajoyek fahmkirinê wê bibê wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Di çerçoveya têgînên wê yên gotinî û hwd û navaroka wê bi têgînên weke yên zimanî ên bi wateyên wê û hwd re wê, weke aliyên ku wê ji hin aliyên ve wê ji wan rewş û aliyên wê cihê wê di renekê de wê weke ku wê werina lê hizirkirin bin.

Di wê nûqteyê de wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê karibê wê li wê bihizirê. Minaq wê, di renekê weke wê de chomsky wê di xabate xwe ya bi navê 'ziman û zêhnê' de wê, têkiliya ziman, hizirkirinê û zêhnê mirov bixwezê ku ew wê bi wê re wê di renekê de wê li lê bikolê. Weke amûrek hişmendî wê weyna wê di awayekê de wê bi wê re wê bi kirpênê. Di dewama wê de wê, di 'xabate li ser zanina wateyê di zanina hilbarînê a zimanî' de wê, wateya di ziman de wê bi wê re wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê lêbikolê û di dewama wê de wê temenê biwate wê dahûrbikê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê, bixwezê ku ew li ser wê çerçoveyê de wê, çawa çerçoveyek pergalê wê biafirênê wê têgîna bi dîmenî ku me li jor wê kirpendin wê weke di renekê de wê çawa wê bi wê re wê pêşbixê wê di renekê de wê li wê bihizirê.

Weki din wê bi têgîna 'zanina ziman' re wê mijare ziman no têrî û ne têrfiyên wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê were lê hizirkirin û lêkolîn bê. Di wê çerçoveyê de wê, mijare têrfiya zimanî wê, di mijare fahmkirinê de wê dema ku em li wê bihizirin wê du ali wê weke ku wê di wê de wê weyn wê bileyizin. Aliyê pêşî wê bi mijare têgîna neserwerîya bi ziman û zanina wê re bê. Aliyê din jî wê, di wê nûqteyê de wê, bi mijare pêşketin û pêşneketina wê ve wê weke ku wê girêdayî bê.

Tabî wê dema ku mirov wê mijare zimanê duyem wê di renekê de wê, fêrbibê wê di nava civakê de wê weke qinyatek ku wê mirov wê bi wê re wê weke bibê xwediyê pirranîyê û serwerîya zimanî jî wê werê dîtin. Lê di rastiyê ev wê wusa bê? Di wê temenê de wê ev rewş wê çendî wê karibê bandûrê li fahmkirinên me yên di çerçoveya wateyê, lê têgihîştinê, û hwd re bi jêhatiyên zimanî wê bikê wê weke aliyekê ku wê pêwîst bê ku ew bêkîrin li mijare fahmkirinek teybet a ziman.

Di mijare naskirinên bi zimanî wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê li wê bihizirin bin. Di nava wê de wê mijare têkiliyê a di nava wateyê de wê, bi aliyên wê yên samantikî, morfolojikî, fonolojikî û hwd re wê, karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê bê. Lê di wê nûqteyê de wê, ji temen ve wê, dema ku em di hizirin wê, mijare fêrbûnê a zimanî wê, weke xwediyê pêvajoyek pirrali a bi aliyên hundûrîn û derveyî ve girêdayî ku wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Minaq wê, di wê temenê de wê, biqasî wê, fêrbûnên me yên bi zimanî, gotinî û hwd wê, di rengê fahmkirinên me yên zêhnî de wê di renekê de wê weynek wan wê hebê ji aliyê

hundurîn û kifşkirin û hwd ve wê, weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê li wê bihizirin bin. Di awayekê weke çaprazî de wê, were dîtîna ku wê, di rengekê de wê, li hev wê bandûrek wê di fêrbûn û fahmkirina bi zimanî de wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê di mijare fêrbûna bi pêvajoyên zimanî re wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare salixkirinên ku wê di wê çerçoveyê de wê bi dengî û hwd wê werina kirin wê, di fêrbûnên me de wê di rengekê de wê, weke ku wê bandûra wê hebê. Di rengekê de wê, mijare ziman wê, di wê rengê de wê xwediyê aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Wê dema ku wê bahsa ziman wê were kirin wê, pirsek wê di wê nûqtayê de wê di serê mirov de wê, weke ku wê rûbide. Ew jî wê bêî ziman wê karibê mirov bihizirê û ankû hizirkirîna bikê? Yan jî wê bêî ziman wê karibê wê hizrê werênê ser ziman bê. Ziman wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Yan jî wê dema ku em bahsa zimanekê baş di pirtûkên fêrbûnê de dikê wê di wê nûqtayê de wê di aslê xwe de wê temenê wê gotinê wê çawa wê hebê? Ev wê weke aliyên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi mijare zimanî wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, ziman wê, di şewayekê de wê, rengekê me yê hizirkirîna bi xwe re wê bide dîyarkirin. Lê ji aliyekê ve wê weke sînorekê jî di dînya me de wê bi xwe re wê weke ku wê biafirîna. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bi wê re wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya pêvajoyên dîrokê de wê dema ku em bahsa têgîna ziman û pêvajoyên wê yên bi pêşketinê re wê bikin wê di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê were dîtîna ku wê hin bi hin wê di wê de wê bi zanebûn, kûrbûn, serwerî û hwd wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê pêşkevin bin. Weki din wê di wê nûqtayê de wê, pêşî wê zimanê devkî wê pêşkeve. Lê ew dema zimanê devî wê di wê de wê, xwediyê temenekê qaydkirîna ê xort bi xêvê û hwd re bê. Wê weke pêvajoya wê ya duyem a bi nivîsandinê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê, di dewama wê de wê pêşkeve. Zimanê nivîsandinê wê, di wê rengê de wê, weke rengekê wê xêvê a di jîyanê de wê, bi pêvajoyên demê re ku wê çawa wê pêşkevin û wê di

şêwayekê de wê bibin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikin bin.

Di mijare ziman de wê, weke çerçoveyek makanismayî a mejiyî jî bi hebûnê re wê dikarê wê di renekê de wê fahmbikê. Di wê rengê de wê xwestekên weke têkilidaninê û ankû xwe hanîna ser ziman wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, di renekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di nava wê de wê, çawa wê were hizirkirin û ankû em çi dihizirin ku em bi wê re wê dihênina ser ziman bê.

Aliyên zimanî wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê weke aliyekê hizrî ku em wê bi wê re wê dihizirin û wê dihênina ser ziman bê. Wê ziman bi hizir û hizir bi ziman wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di ziman de wê, kombasyonên ku em weke bi deng û hwd çêdikin wê têtîninê cihê wê di renekê de wê weke bi xwe re ew kod dikin û di temenekê xêvî de wê weke ku wê werênina ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê li wê bihizirin bin.

Di awayekê de wê dema ku em axiftinekê dikin de em bi wê re wê, weke di dîmenekê de hilberînekê jî dikin wê ew wê di mejiyê me de wê weke bi fêrsek fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê renekê de wê, di mijare zimanî û dengî de wê bi wê re wê pêvajoyên wê yên fahmkirinê ên pirrali wê di wê temenê de wê weke ku wê bi wê re wê, di renekê de wê bibin. Mijare ziman wê di wê temenê de wê xwediyê aliyekê fahmkirinê ku em dikarin wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Mirov dikarê ziman wê weke bi têtînek pergâlî wê fahmbikê. Wê di wê çerçoveya wê ya pergâlî de wê aliyên wê yên wê yên bi fahmkirinê ên cihê wê, di renekê de wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê a ku em bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê werênina ser ziman bê.

Gotin û bi wê re hanîna ser ziman.

Suhrwerdî wê dema ku wê bahsa gotinê û bi wê hanîna ser ziman wê bikê wê bi têtînek weke gotin û ankû derpêşek wê ti carî wê nikaribê bi têt rastitiyê salixbikê û ew wê werênê ser ziman. Bi wê têtîne re wê ya ku ew dixwezê ku wê bibêjê wê di serî de wê ew bê kiu wê çawa wê, rastî wê ji ya ku em wê fahmdikin û ankû wê dihênina ser ziman wê zêdetirî û cihêtir wê direnekê de wê karibê hebê wê bi wê rewê werênê

ser ziman. Di aslê xwe de wê mijare wê ji vê nûqtayê de wê di rengekê de wê dikarê wê bide destpêkirin û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ziman wê çendî wê karibê rastiya jîyanî wê werênê ser ziman û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, dema ku em dîsa wê serî li têngîna suhrewerdî bidin wê, di rengekê de wê bi gotina "bi teori û rasyonel kirin wê qamûşkek vala bê. Bi rêya sehî û ankû rastarast ku ew xwe ne sipêrê derkkirinek rast wê weke rewşek bê encam bê' re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê bi felsefeyê re wê dema ku wê, li wê bihizirê wê, di dîmenek de wê bi têngîna kirinê û hwd re wê çawa wê, navarok wê were fahmkirin wê di rengekê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê navaroka wê, têngînê wê, bi pêvajoyên kirinê ên weke azmûnê û hwd re wê fahmbikê wê, di wê temen de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê têngîna fahmkirina navarokê ku wê weke vala were dîtin û an jî wê di rengekê de wê bi kirinê wê karibê were tişîkirin wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin.

Di mijare pêşxistinê de wê, di wê temenê de wê ev têngîn wê bi wê navaroka vala re wê di aqil de wê bi xwezayî wê weke têngînekê wê karibê biafirê. Wê dema ku em bixwezin pêşxistinekê wê bikin wê di wê temenê de wê di nava têkiliyek bi wê qalibê-qamûşkê re ku wê bide kirin re wê, di awayek de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Her tiştên ku me jîyankir wê, di wê temenê de wê, weke pêvajoyek bi azmûnî wê winda nebê. Wê di rengekê de wê, weke bîrek zêhnî jî wê di dewama wê de wê, weke wê hundurê vala wê tişî bikê. Wê dema ku ez wê têngîna suhrewerdî a hundûr vala li wê dihizirim wê di rengekê de wê di dîmenekê de wê têngîna Locke a weke bi têngîna xêva vala wê, di dîmenekê de wê werênê li bîra mirov. Lê suhrewerdî wê di rengekê de wê, têkiliyek wê bi wê çerçoveya rasyonel ku ew weke qalikekê wê dibînê wê bi wê tişîkirina wê hundûrê wê re wê girêdayî wê weke di rengekê de wê, weke ku wê bixwezê wê bide dîyarkirin. Di nava navarokê û pêşketina wê, di wê temenê de wê reng dayina li wê qalîkê wê weke aliyekê ku wê pêşî wê bi wê rengê hizirkirinê re wê karibê xwe di rengekê de ew bi wê re ew bide dîuarkirin.

Wê jî di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare girtinên me, salixkirin û hwd wê, di wê temenê de wê weke dîmenekê wê, derkevina li pêş. Di wê çerçoveyê de wê kirinên me yên jîyanî wê xwe di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Dinava

ziman û hizir de wê têkiliyek xort wê hebê û ev têkili wê heta roja me jî wê di renekê de wê weke ku wê mijare hizirkirinê û lêpîrsînê a bi hev re bê. Di dîmenekê serrû de wê, bi çerçoveya hizirkirin û sînore me yê hiş re wê, di renekê de wê dîmenekê wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin. Lê ji binî ve wê, di renekê de wê, weke bi zêhnê û pêvajoyên wê yên hundûrîn û kûr wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê xwe diawayekê de wê karibê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, di çerçoveya rewşên giştî de ku wê weke yên gerdûnî û ankû gelemperî weke bi têngînek û perspektîfek fahmkirinê wê hertimî wê, bandûra li nerîna me ya dîtbar wê, hertimî wê çawa wê weke bi bandûr biibê wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Ev wê di renekê de wê bi awayekê wê bi navarok û çerçoveya hişmendiya xwe re wê, di renekê de wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ziman wê bi aliyên wên xêvî û hwd re wê weke rewşek fîzîkî-biolojiyî bê. Wê di rewşên weke di meji û ankû binmeji re wê çawa wê, bi beş û fonksiyonên dîyarkirinê wê bi wê re wê hebê wê karibê wê kifşbikê.

Ku newusa ba me yê nikariba wê dema ku me dîtinek dît wê çawa wê weke bi hişbikira wê, fahmbikira. Di wê temenê de em nûha bi zêdeyî wê ya bi hişkirî wê bi navaroka wê re ku em dijîn bi wê fahmkirina wê re em dijîn. Lê ew bi mekanismayên wê yên ku ew çawa dibin wê hê jî wê di wê nûqtayê de wê di fahmkirina me de wê weke nûqtayê ne zêlal wê weke ku wê karibin xwe bidina dîyarkirin.

Xêv wê, di awayekê de wê, bi kombinyonekê di nava hizir û ziman de wê weke têngînek strûktûrî û temenê a bi hebûna dijî re wê di renekê de wê karibê wê bi çerçoveya wê ya bi hiş re wê fahmbikê.

Ziman û xêv wê weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman wê bingihêkê wan ê teybet wê bo hev wê hebê. Di wê temenê de wê têkiliya xêv û zimên wê temenê hizirkirinê, ragihandinê û bi hiş û hwd wê biafirênê. Dîtinek wê dema ku em wê dibînin em wê bi hiş dikin. Em dikarin bibina xwediyê daraz, têngih, nerîn û hwd. Ev wê, di renekê de wê weke dîmenekê ku em wê bi wê re wê çawa wê fahmdikin wê bi wê re wê karibin wê fahmbikin bê.

Lê li vir wê dema ku wê mijar wê were ser mijare xêv û ziman wê demê wê, aliyên wê yên bi fêrbûnê re wê, dikarê wê hinekê din jî wê li ser wê bisekinê. Minaq em dikarin bahsa rewşa pirr zimanî wê di renekê de ku me kir wê, di renekê de wê werênê ser ziman. Kesekê ku ew zimanekê dizanê wê weke xwediyê xêva wê bê. Wê dema ku ew du zimanan bizanibê wê weke bibê xwediyê du xêvan? Di awayekê de wê bi

hizirkirina wê re wê, di destpêkê de wê ev pirs wê weke aliyekê wê di renekê de wê bibê.

Di awayekê de wê teybetiyên weke zimanê bingihîn wê her wê hebê. Wê di wê de wê hizirkirin, xiyal, daraz û hwd wê bibê. Di mijare bi kodkirinên bi du zimanî de wê xêv wê karibê hinek tevliheviyan di xwe de wê bijî. Wê, di renekê de wê ji hev cihê wê, bikê. Weke di renekê du rewşan de. Lê wê ji aliyekê ve jî wê di herikina pêvajoya demê de ku em bi wê re wê li wê bihizirin wê, di şewayekê de wê, karibê ew wê bi rewşên ne diyariyê re bi xwe re wê bijî.

Di pêvajoyên fahmkirinê de wê, xêv wê, di renekê de wê, bi têgînek navendî ku wê bixwezê xwe derxê li pêş wê, di wê temenê de wê, mijare wergerandinê wê di renekê de wê bixwezê hilbijêrê di nava du zimaniyê de. Di awayekê de wê, ew gotinên ku ew dihên ser ziman wê, aliyekê wê yê ku wê bi zimanê duyem re wê, bi pirsgirêkên serwerîyê re wê di çerçoveya fahmkirinê de wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê di rewşa zimanê duyem de wê di rewşa serwerîyê de wê, makanismayên xêvî wê weke ku wê bikevina dewrê wê bixwezin ku ew wê di renekê de wê bidina dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê bi xwe re wê, bi fêrsên weke yên xwestina hanîna ser ziman wê bi wê re wê, di renekê de wê bibê. Lê her pêvajoyên bi wê re wê jîyankirinê wê bi wê re wê, bi demê re wê weke ku wê rewşek xêvî weke di dîmenê duyem de wê di dewama ya pêşî de wê biafirênê.

Di rewşên weke bi hewldana gihiştina bîrhanîna û hwd de wê, di awayekê de wê xwe çawa wê bi ziman duyem re wê karibê bide dîyarkirin. Ev wê karibê weke hinek pirsgirêk bi wê re xwe bidina dîyarkirin. Ber ku wê, di wê de wê, kodkirin wê, di wê rewşê de wê nebin û ankû wê kêmbin ku ew têrê nekê ku ew karibê wê derxê li pêş. Di zimanê duyem de ku wê çendî wê serwerîyek wê bi demê re wê karibê ew bi wê re pêşkeve jî lê wê di renekê de wê, di rewşa gihiştina bîrhanînan û di wê temenê de pêşdeçûyîna wê de wê, weke aliyên ku wê xwe bi neyinî bidina dîyarkirin bin. Di her halukarê de wê, di rewşên weke rewşên xêvî ên weke ya xabatê, semantikî, epizodikî û awayên xêvî ên bi dema kort re wê, karibin bi wê re wê bibin. Lê ev rewşên xêvî bi yên dema xêvî a demdirêj jî ku ew di nava de wê têkiliyek wan a bi hev re wê hebê û wê, makanismayên bîrhanînê wê, bi wan re wê bixabitin. Hemû rewşên xêvî wê bixwezin ku ew di zimên dem bi temen bikin û wê karibin bi wê heta ku wê gotinan jî wê biafirênin. Lê wê, pêvajoyên pêşî û ankû temenî ên destpêkê wê, bi wê çerçoveya demî û hwd re wê, di

rengê de wê xwe bi wê re wê weke ku wê serwer bibin. Di wê nûqteyê de wê, di temenekê samantikî de wê çerçoveyek berfireh de ku wê çawa ku wê derfetên wê yên fahmkirinê re wê xwe bide dîyarkirin wê di rengê de wê, karibê xwe di rewşna din de jî ew bi wê re ew bidina dîyarkirin.

Di rewşa xêvê de wê di rewşa serû û ya xêvî a demkort de wê, bi dîtbarî wê, di kifşkirin û rewşên zû ragihandin û fahmkirinê de wê karibê derfetna bi mirov re wê bide çêkirin. Lê wê ji hinek aliyan ve jî wê karibê hinek deriyên bi dema xêvî a demdirêj re jî weke ku ew bide girtin.

Di her demên fêrbûnê û fahmkirinê ên zimanî de wê rewşên fonolojikî, morfolojikî û sintaksi û hwd wê weke rewşên zimanî ku wê xwediyê weynek ku mirov wê karibê li berçav bigirê û bi wan re li wê bihizirê bê. Wê rewşa ragihandinê û serwerîya wê, hinekê jî wê bi pêşketin û hişmendiya fonolojikî û hwd ve wê girêdayî bê.

Di pêvajoyên bi zimanê duyem re wê, çendî ku wê bi birhanînên nû re wê rewşên nû wê bibin û wê rewşên berê wê hinekî wergerandina wan jî wê bibê lê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê gelek rewş wê di bin wê pêvajoya li şûn dimênê de wê weke werina jibîrkirin jî wê di rengê de wê karibin bibin.

Zimanê duyem wê, xêv wê bixwezê ku ew bi zimanê pêşî re di ahengekê de wê, di rewşan de wê bikê rewşa bingihê ragihandinê. Wê ji wê aliyê ve wê bixwezê ku ew ji wê sûdbigirê û wê, ji xwe re wê weke temenekê wê bikaerbênê.

Xêv di ziman de wê weke ku wê were dîtîn wê di çerçoveya bi kodkirinên xwe de wê bijî û wê biafirênê. Wê dema ku wê, bi wê re wê tiştek wê were li holê û bi darêjkkirin wê bi wê re ew çerçoveya ku ew dibê wê di wê de wê hipotez ê hebin. Wê demê wê, çerçoveya wê ya afirî wê, bi kodkirinên wê yên temenî ku wê bibin re wê, xêv wê, afirandinê wê di xwe de wê, weke di xwe de wê qaydkirî wê di rengê de wê bi hemû pêvajoyên wê re wê, di rengê de wê, bigirê.

Di wê rewşê de wê, minaq em dikarin weke bi rewşa kodkirinê re wê hinekê balê bikişênina li ser têtîna genan ku ew wê çawa wê, di wê rewşê de wê karibin weke xwediyê weynekê bin. Ew wê bi wê re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengê de wê weke ku wê biwê re wê, di şêwayekê de wê li wê bihizirê bê.

Di xêvê de wê ev wê, weke yên ku ew di rengê de wê bi wê rengê ên bi nîşanak bin. Di wê temenê de wê bi nîşanak bûn wê, hinekê jî wê weke rewşên zimanî ên bi wê dîyarkirinê bin.

Di ziman de wê bi rêya salixkirinên weke bi fonemi wê, ji hev cihê wê bê kirin û ev wê, di demên ragihandinê de ku ew bi xwandinê bê û ankû bi rêya nivisandinê û hwd bê wê bi wê rengê wê, cihêkirinên ji hev û hwd re wê, di regekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bibin.

Minaq ku em bi rewşa zaroyekê re wê di wê nûqtayê de wê werênina ser ziman wê kengî ku ew bi ziman li strûktûra dengê û an fonemi ku ew serwer bû wê bi wê re wê, xwe di regekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê dengên ku ew deng dikê wan nasbikê û fahmbikê. Wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê temenê biazil û hizir ku ew biazirênê jî wê di regekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê serwerîya bi wê re wê, di regekê de wê çawa wê, karibê ji wê afirandinê wê weke bi rêya şibandin û derhêninê û hwd wê bikê. Minaq wê dema ku em di roja me de bahsa rewşên bizorî ên bi xwandin û nivîsandinê wê bikin wê bingihê wê ji aliyekê ve wê bi rewş basnekirin û li wê serwaxt nebûna a li rewşa hişmendîya fonemi ve wê ji aliyekê ve wê weke ku wê girêday bê. Minaq ortografî wê li ser rewşa pergale nivîsandinê û hwd bê. Di wê de wê, di serî de wê, serwerîya ku wê bahsa wê were kirin wê di wê de wê ji aliyên van aliyên ku me li jor wan hanî ser ziman wê bi çerçoveyên weke yên fonolojikî, morfolojikî û sintaksi û hws ve wê di regekê de wê weke ku wê bi wê re wê girêdayê bê. Di wê temenê de wê di wê temenê de wê di rewşek rast û baş de bi kita û tîpkirina bi deng wê bi wê re wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di regekê de ku wê karibê were lê hizirkirin bê. Di mijare xwandinê de wê dema ku em bahsa baş xwandinê bikin wê herkesek wê hema her nivîsandinê wê karibê bi dengê û wê di li ser şêwayekê rast wê karibê bixwê. Di awayekê de wê dema ku em bahsa rast xwandinê dikin wê di temenê de wê ew aliyên fêrbûyî û bi wê ku em li wê serwer in wê di regekê de wê di temenê wê de wê hebin. Kesekê ku ew ji zimanekê din bê û ew çendî ku ew di zimanê ku ew diaxifê de ew baş jî bê wê nikaribê wê heman başiyê di derxistina dengên zimanên din ê nizanibê de ku ew derxê de bide nîşandin.

Di ziman de mijare fêrsa hizirkirinê

Di ziman de wê mijare fêrsa hizirkirinê wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi ziman re wê, di awayekê de wê weku mirov wê dikarê wê li wê bihizirê bê. Di hizirkirinê de wê dema ku em dihizirin wê di wê de ew ahenge ku em bi wê re wê dikirpênin û ankû wê

weke ku wê kifşdikin wê çendî wê weke têtînek ahengî wê dikarin wê fahmbikin? Di nava hizirkirinê de wê hertimî wê weke ku wê têtînek hipotezî a bi hizirkirinê wê, xwe hem ji hundûr ve û hem jî wê bi aliyê hizirkirinê ê derve ve wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Di mijare hizirkirinên bi ziman re wê, di wê temenê de wê mijare aliyên weke bi têtînen weke yên ziman ên weke yên fonolojikî, morfolojikî sitanksê û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê karibê xwe bide dîyarkirin. Ev alî wê, di renekê de wê, di şewayekê de wê weke aliyên wê yên ku em dikarin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Fonoloji wê bi fonemên wê re wê, di renekê de wê bi têtîna dengê û salixkirin û di wê de wê tefkir û hizirkirinê weke bi kirdeyê û hwd re wê, di renekê de wê bixwezê ku ew wê, bide dîyarkirin. Di mijare hizirkirina bi dangan wê di ziman de wê bi qarakterkirinên wê di renekê de wê bi salixkirina wê re wê, di awayekê de wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di têtîna hişmendiya wê de wê, rewşên weke bikarhanînê, darêjk û hwd wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê xwe di renekê de wê karibin bidina dîyarkirin. Di rewşa têtîna zaninê de wê, ziman wê bi wê re wê weke dîmenekê wê yê şenber wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê, dema ku em bi wê re wê dihizirin wê bi kombasyonên nava wê re wê, di wê rengê de wê bibê. Minaq fonolog wê di renekê de wê li ser mijare deng û li wê serwerîyê re wê, di renekê de wê, bihizirê û wê di dewama wê de wê di wê de wê salixkirin, cihêkirin û bikarhanênê wê di wê temenê de wê, weke aliyên ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê, ji aliyekê din ve jî wê di hizirkirinê de wê têtîliya deng û gotinê wê bi awayekê wê di wê de wê, çawa wê, di renekê de wê bibê wê, li wê were lê hizirkirin. Di mijare deng de wê hertimî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Deng wê, di renekê de wê, ne di awayekê statîkî de wê, bibê. Wê weke ya ku em bi wê re wê weke fêrsekê wê tê digihin û ankû wê bîrdikin wê li rex wê karibê aliyên din jî wê bi têtîna derhanîn û şîbînê wê bi me re wê li ser temenekekê bi ya fahmkirinê û hwd re wê bide kirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di destpêkê de wê hinekê wê li ser wê re wê li wê bihizirê bê.

Ya ku em wê weke bi ziman re em dihizirin wê di renekê de wê ji aliyê wê pêvajoya têtîhiştinê ve wê weke têtînek ku mirov wê fêr dibê jî bê.

Fêrbûn wê di xwe de wê aliyên weke yên têgihiştinê, fahmkirinê, bi hişkirinê û hwd jî wê bihawênê. Di awayekê de wê di nava têgîna ziman û zanina ziman û zanina ku em wê bi jîyanê wê digirin û hwd de wê ahengek levkir wê weke ku wê hebê. Ber vê yekê em zanina zimanî wê di rengê de wê pêşxistina wê weke pêşketinek li ser wê re a bi fahmkirinê re jî wê li wê dihizirin û wê bi wê re wê dikin ku em wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di rewşa têgihiştina me de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di nava zanina zimanî de wê, kifşkirinên ku em bi rewş û hwd dikin wê, çerçoveyek fahmkirinê wê bi reşwên fahmkirinê ên jîyanê re wê, di rengê de wê, fahmdikê. Di nava salixkirina bi gotinê a objeyekê di nava jîyanê de wê, çi têkiliya wê ya bi zimanî wê bi hev re wê bibê? Wê dema ku em gotinekê wê diafirênin wê, bi deng, wate, hiş û hwd wê, ji wan aliyên wê ve em wê dikin ku wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê li wê bihizirin û wê karibin wê fahmbikin bin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê ku wê mijare fahmkirinê a bi ziman re wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê bi pergali a komplike jî wê xwe di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin.

Ziman wê di rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê mirov wê çi wê bihizirê wê di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bigihênê li darêjkekê. Di nava wê têgîna darêjkê de wê, ya ku em wê dibînin û ya ku em wê tefkir dikin wê bi hev re wê di ahengekê de wê were levkirin û an levhanîn.

Di awayekê de wê di ziman û hizirkirinê de wê çendî ku wê di dîmenekê gelemperî de wê bi hinek nûqteyên weke hevbeş wê bibin jî lê wê di rengê de wê rewşên weke bi hûrgilî ên weke nûansê û hwd wê, ji hev cihêbûnên ku wê di nava zimên de wê ji hev wê cihêbibê wê bi wê re wê karibê xwe bide dîyarkirin. Mînaq wê, di wê temenê de wê zimanek wê di rengê azmûnkirinên wê de wê, di dîmenekê de wê, karibê rewşên wê yên bi awayekê ê zimanî wê bi wê re wê, bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di nava hizirkirinê û ziman de wê têkiliya komplike ku wê li wê bihizirê wê, çawa wê ew têkili wê kaeribê were fahmkirin? Di nava têgîna ziman û bi wê hanîna ser ziman wê kombinyona ku ew bi wê re dibê wê weke aliyekê ku wê, bi herdû aliyan ve wê weke girêdayî wê di rengê de wê weke ku wê xwe di dîmenekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare ziman wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Di mijare hizirkirinê de wê, bi zêdeyî wê dema ku em li wê dihizirin wê dibînin ku wê bi temenekê xêvî ê semantikî wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê û di dewama wê de wê çawa wê, xwediyê bingihê fahmkirinê a bi wê re bê wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê pêvajoya fêrbûnên zimanî ên semantikî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê, di rewşên me yên weke bi ziman û serwerîya me ya bi ziman, fahmkirinên me yên bi ziman û hwd re wê bi gelek aliyên din ên weke wan re wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Hizirkirin wê, di wê temenê de wê, di rewşa têgîna xêva semantikî de wê her girtin û hizirkirinên ku em dikin wê weke pêvajoyek ku ew dihê xêvkin jî bê. Ew jî wê weke aliyana bi hizirkirinê ku wê bibin. Di wê nûqteyê de wê aliyê fonemi wê bi wê re wê xwe weke aliyekê wê yê dîyarkirinê di fahmkirinê de wê bide dîyarkirin. Ber ku mirov di ziman de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bikê ku ew wê di rengê ku ew weke diaxifê, bi deng dikê, û hwd re wê werênê ser ziman. Hizirkirin wê, hoyendinek wê ya fonemi wê hebê û ev wê, di wê temenê de wê di dengdayinê û bi rengekê û şewayekê qarakterîzekirinê û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê çerçoveyên fahmkirina me û qapasiteyên me yên bi hizir û ziman û hwd re wê bi hev re û di zikhev de wê biafirênê.

Di rewşa têkiliya nava hevokê de wê, têkiliya girêdanê a ji gotinê li gotinê wê weke têkiliyek bi bendê xwe yê giranê ku ew wê, hinek tiştna weke bi fahmkirinê wê di xwe de wê bibarbikê û wê bihawênê jî wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Mijare wê têgîna girêdanê wê bi awayekê dîmenî wê li ser re wê bibê. Ew wê, di wê temenê de wê ji gotinê li hevokê wê di wê de wê, ew dîmenê girêdanê wê li ser wê girêdana bi hev re çêkirinê re wê, di rengekê de wê bide çêkirin. Di nava têkiliya gotinekê de wê, di rengekê de wê aliyên gotinê ê di çerçoveya mantiqê zimanî û yê hizirî û hwd de wê ji hev cihê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bibin. Wê dema ku ez ez bêjim 'av bo vexwartinê' wê têkiliyek di nava têgîna vexwartinê û avê de wê li ser wê temenê wê bi gotinê wê were kirin û wê di wê de wê ji aliyekê ve wê bi mantiqê hizirkirinê ê levkirinê jî wê di xwe de wê bihawênê. Di wê

temenê de wê mijare girêdanê wê di wê çerçoveyê de wê hinekê jî wê van aliyan wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bikê ku ew fahmbikê û wê, di wê temenê de ew bi fêrsek fahmkirinê bide dîyarkirin. Carna wê di gotinna bi têkiliya wan bi hev re were danin ku wê li gorî rêgezên rêzimanî ku ew di levkirinekê de jî bin û ne weke şaş jî bin bi wê mantiqê zimanî lê wê dema ku ew li gotî mantiqê hizrî li wateyê hat lêgerîn di wê levkirina wê de wê hingê wê, karibê levkirin û ankû levnekirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê demê wê di wê nûqtayê de wê encamek din jî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê nûqtayê de wê, ew têkiliya gotinan a bi hev re wê, di wê ahengekê de wê xwediyê rewşek bijjartinêr bê di çerçoveya wê ya bi têngîni ku em di hizirin.

Di mijare fêrse ziman de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, ew wê karibê bi wê re wê were lê hizirkirin wê, çawa wê mirov wê li wê serwer bê. Di wê serwerbûnê de wê bi fahmkirinê, têngihîştinê, hişkirinê, ji hev cihêkirinê, karibîna gihiştina têngihîştinekê weke di nava gotin û rewş û objeyê de ku ew bi wê werênê ser ziman di çerçoveya levkirina wê de. Di wê nûqtayê de wê hinekê jî wê levkirina nava gotin û hizir û an jî têngîna hizrî a nava bûjenê û fahmkirina wê de wê, di wê, çerçoveyê de wê hinek aliyên ku em bi wê re wê bi azmûn bin. Hume wê, dema ku wê bahsa fahmkirinên bi zanênê wê bikê wê, di renekê de wê werênê ser ziman ku wê bi kevneşopî û hwd me çî berê fêrbûya em weke û bi wê re di ahengekê de dihizirin. Yanî wê ya ku me fêrkiriya em li wê dialimin.

Di wê nûqtayê de wê, di nava fahmkirinê de wê alimin wê di renekê de wê, çendî wê tênginek fêrbûnê û ankû fahmkirinê a weke ya ku em bi wê dialimê wê di xwe de wê bihawênê. Yan jî em du tiştan ku wê weke ti alaqa ya wan bi hev re nebê û em wan bi azmûn bikin weke bi hev re û em bi demê re fêrî wê dibînin û em awan bi hev re di renekê de dihizirin. An jî em dema ku em yekê hizirin wê ya din jî wê were bîra me. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê ev jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê ku mirov wê fahmbikê ku wê bi gotinê re wê ya ku me ew azmûn kir wê, di wê çerçoveya wê têngîna alimînê de wê fêrbûna ku wê pêşkeve wê bi me re wê, bi wê re wê di ahengekê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Alimandin wê di renekê de wê bi fahmkirinê ve wê ji aliyekê ve wê weke ne girêdayî bê. Wê bi rewşa ya ku em wê li wê dihpyin û wê weke

wê nasdikin wê ji derve wê çawa wê dibê û wê karibê wê fahmbikê wê weke ku wê bi wê ve wê ji aliyekê ve wê girêdayî bê. Di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, alimandin wê weke xosletekê fizîkî bê. Wê piştî bûyina wê rewşên weke mentalî û ankû derûnî, hizrî û fêrbûnê û hwd wê karibin li gorî wê di awayekê de wê ew bibin. Ew jî wê weke hinek aliyên ku em dikarin wê di wê temenê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê.

Di ziman de wê wateya gotina alimandinê wê di wê nûqtayê de wê çi bê? Di serî de wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çawa wê di reng û awayekê de wê, di nava hev de wê weke bi hev re wê di awayekê de wê were dîtin û wê were lê hizirkirin bê. Di temenê alimandinê de wê, di wê rengê de wê, şewayekê wê weke yê lêbipirsênê di temenê darazî û hwd de wê hebê? Ji aliyekê ve wê dema ku em wê li wê dinerin wê weke li gorî rewşê, awayê û hwd wê, ku ew çawa bê wê weke wê, li wê bialimê wê di dîmenekê de wê bibê. Di demên zaroktiyê de wê, alimîn û fêrbûn wê bi hev re wê di ahengekê de wê bibin û wê, di demên pêşî de wê weke ku wê alimîn wê ji aliyê ve wê, weke bi hinek xosletên xûyî wê xwe bi li gorî wê bûyinê û ankû fêrî wê bûnê û hwd re wê di renekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Alimandin wê di renekê de wê çendî ku wê weke di dîmenekê fêrbûnê de jî wê xwediya reng û awayekê bi fahmkirinê jî bê. Wê rêgezên bi gotina alimandinê ên fahmkirinê wê hinekê cihê bin. Di awayekê de wê, tiştê mirov dikarê wê fahmnekê jî lê wê bialimê. Lê tiştê ku em fahmnekir em nikarin bêjim ku em ew ji alimenekê dîr a. Lê bi tememî wê tevî wê jî wê, newê dîtin ku wê wate têgîna alimê ku wê bikeve çerçoveya wê de.

Di mijare fêrbûnê xêvî de wê, alimandin wê, di renekê de wê, weke ku wê bi pêvajoyên fêrbûnê re wê, di renekê de wê werin. Di renekê de wê têgînek ku wê xêv wê bikê wê, laş û ankû bedenê wê karibê li wê bikê alimandinekê de. Yan jî wê li gorî wê bikê pêvajoyek fêrbûnê de.

Di wê rewşê de wê, di nava herdû aliyan de, ankû di nava têgîna fêrbûnê û alimandinê de wê, li gorî ya ku ew fêrbûnî ku ew were alimandin û ankû ya ku ew hatî alimandin li gorî wê fêrbûnek pêşkeve û hwd wê, weke aliyên ku wê di dewama wê de ku wê werin û wê karibin werina fahmkirin û werina hildan li dest bin.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê, fêrbûn û jî û alimandin jî wê di renekê de wê, binê wê de wê, pêvajoyek bihiş wê hin bi hin wê karibê di xwe de wê bihawênê. Û ew li ser wê re pêşkeve. Di wê nûqtayê de wê, hiş wê, di renekê de wê, hem ya ku ew dihê fêrbûn wê hilde li nava xwe û hem jî ya alimandinê.

Di wê rewşê de wê weke çerçoveya gotina bi hiş wê, weke berfirehtir wê di renekê de wê xwe bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wekî din mirov dikarê wê jî wê di renekê de wê werênê ser ziman ku wê têngîna hişê wê, di wê rewşa ku ew wê, fêrbûnekê wê hilde li nava xwe wê, bi wê re wê, alimandinekê wê bi rewşek weke ya fizikî û hwd wê li ser wê re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin. Fêrbûn wê bi rewşa zêhnî, mentalî, an derûnî û hwd re wê bibê. Alimandin wê, bi rewşa fizikî û hwd re wê, di renekê de wê bibê. Ew wê, hinekê jî wê weke di rewşek weke ya objektiv a fêrbûna bedenê de wê xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin. Zindiyek ku ew ne xwediyê hizirkirinê bê wê karibê pêvajoyek alimandinê ew weke di rewşên 'ahlkirinê' de bê' 'kedikirinê' û hwd de bê ew bi xwe re bide dîyarkirin. Lê wê heman tiştê bo rewşa gotina fêrbûnê wê nikaribê wê werênê ser ziman.

Minaq li ser temenê hizirkirinê re ku em bi berdewama wê de wê li wê bihizirin wê gotina 'fahmkirinê' wê bi zêdeyî wê di wê rewşê de wê têngînek bi hiş ku wê, di wê de wê, dîtbarî jî wê karibê ji wê wateya wê ya ku ew dihê fahmkirin wê karibê were ji wê têngihiştin. Fahmkirin wê, têngihiştinek bi hiş bi şîyar li ser rêyên derkkirinê û fahmkirinê ên weke bi sehên me re wê di nava xwe de wê bide dîyarkirin.

Di gotinê de wê, rewşek teybet a ku mirov wê di wê nûqtayê de wê dúbare wê bikirpênê wê xwe bide dîyarkirin. Wê, di wê de wê, di temenê wê de wê bi fenomenên wê û ankû qarakter û tîpên wê re wê, di renekê de wê levkirinek wê bi wê re wê bibê û wê çerçoveya wê ya dengî wê bi wê re wê biafirênê. Wê ew gotin wê piştî wê, di wê de wê li ser wê salixkirinên di wê de wê bi kirde, wate, hiş, lêker û an lêbarê û hwd re wê, were dîtin.

Di wê temenê de wê gotin wê weke têngînek tişî wê di renekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku em bahsa têngîna tiştîyê wê bikin di dewama wê de dikarin wê bibêjin ku suhrewerdî wê, ideayê wê di renekê de wê weke bi serê xwe, bi çerçoveya wê weke qalikek rasyonali wê di renekê de wê, li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, li navaroka wê di wê temenê de wê di renekê de wê li wê bihizirê.

Di hizirkirinê de wê gotin û hizir û an ziman û hizir wê di wê rengê de wê ji hev re wê hem wê weke çerçova û hemjî wê weke navarok wê bibin. Di wê rengê de wê bi hev re wê di nava ahengek levkir de bin. Lê ew salixkirinên weke gotinek çi ya, bi çi wateyê û hwd wê hebê jî wê weke renekê hişmendi ê ku em dikarin wê bi wê re wê weke di rewşek teybet de wê fahmbikin bê. Di wê rengê de wê, dema ku em dervî wê çerçoveya wê hişê teybet wê fahmbikin wê, gotin û wê hizir û ankû kirdeya wê hundûrê jî wê bi her awayê û têngînê û rewşê û ankû tiştê û hwd wê karibê were salixkirin û fahmkirin. Weki din wê ji aliyê wê yê din bi ya ku ew bi wê dihê fahmkirin jî wê dikarê wê bi wê re wê bibêjê. Ji aliyekê ve wê, ev wê weke aliyekê ku wê derfeta her tiştê bi wê hizirkirinê ku wê bide me jî lê ji aliyekê din ve jî wê pêwîstîya me wê weke ku wê bi salixkirinek ku em bi wê weke ku em bigihijina şîyariyek teybet wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê, di şêwa û renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, karibê wê hinekê wê ji wê aliyê ve wê bi têngîna felsefeyê û salixkirinên weke bi têngînek ideayî û hwd re wê di renekê de wê li wê bihizirin. Wê dema ku em ideayekê wê bi renekê wê didin dîyarkirin wê, ew naskirina me ya bi ideayê wê weke renekê fahmkirinê ê teybet wê xwe di dewama wê di şêwayekê de wê karibê bide dîyarkirin. Em dema ku em bahsa sêvekê dikin û ji wê digihijina hizir û ideaya sêvê wê, bi wê re wê ew îdea wê di renekê de wê weke bi wê re wê weke renekê salixkirinê a ku ew bi ali, awa, mêyl û hwd ve wê bi wê re wê were dîyarkirin bê. Lê li şûn wê ew sêva ku weke sêvê ew hatî salixkirin wê çawa wê karibê weke sêvekê ew di renekê de were salixkirin. Yan jî ku ew sêvek bê wê demê em çawa dikarin navê sêvê ku ew wê sêvê dihênê ser ziman wê weke navekê teqez û weke ji wê nikaribin gûmenê bikin ku ew wê sêvê wê salix dikê û wê bi xwe re wê dihênê ser ziman. Di wê întîba û şêwayê fahmkirina wê de wê, dema ku em ji wê aliyê ve wê bi wê re wê li wê dihizirin wê dikarin wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin ku wê, ev wê, di renekê de wê weke ku wê ne dîyarkirin. Ew wê, weke hizirkirinek me wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di têngîna emprisismê de jî wê dema ku wê her tişt wê bi îdeayê wê were hizirkirin û wê di wê de wê, tişt wê weke neyî ku wê di renekê weke ku wê were lê hizirkirin de wê, ew îdea wê, di renekê de wê, bi xosletên wê tiştê re wê weke ku ew wê, xwe bide dîyarkirin. Wê demê wê ew tişt wê di renekê de wê weke ew îdea bê. Wê di rengê wê de bê, weke wê di

rengê darêjkî de bê. Weke wê, di awayekê gilover de bê. An jî awayekê din din de bê. Navaroka wê wê, ku em gezekê lê din wê ew wê têj û tahmê wê bi xwe re wê bide mê. Ew têja wê bi wê geza ku me lê da re wê ew wê tahmê wê bide me.

Ev têngin ku em ji aliyê wê dinerin wê hemû têngin û gotinên me yên bi zimanî lê ku em bi wê dikin ku wê fahmbikin wê karibê di rengê de ew bi wê re we, di şewayekê de wê weke ku ew bi wê re ew di şewayekê de ew li wê bihizirê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku wê, me bi meji û hizirkirina me re wê derxê dervî wê rewşa tiştê û wê bi gotinê wê, bikê rewşek fahmkirinê û wê di wê temen de wê bi wê hişmendiya wê re wê, êdf ew wê bi em re wê bigihijê fahmkirinekê.

Minaq wê geza ku min li wê sêvê da û min bi têja wê ew tahma wê girt wê çi wê karibê weke ji wê re weke birhan bê ku ew tahma ji wê têjê wê ya wê sêvê bê. An jî ew tahma wê têjê wê karibê weke rewşek tahmê a têja wê karibê wê fahmbikê bê? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê dema ku em ji wê aliyê ve wê li wê dihizirin wê dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin ku ew wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê li wê bihizirin bê. Ev wê, di rewşa dîyarî û ne dîyariyê de wê xwe di rewşekê de wê bide dîyarkirin. Ya dîyar wê, di bin şika ne dîyariyê de wê bi wê re wê hertimî wê weke ku wê di rengê de wê bijî. Ya ne dîyar jî bo ku ew bibê ne dîyar wê, di xwe de wê pêvajoya dîyariyê ku ew weke bi salixkirinekê wê karibê wê fahmbikê wê, di wê de wê weke ku wê wê hebê. Ev wê, çendî ku wê weke rewşek bi nakok wê karibê xwe bide dîyarkirin jî lê wê di aslê xwe de wê ne rewşek binakok bê. Wê weke rewşek bi ahengbar bê. Di wê çerçoveyê de wê, weke hinek rewşên ku ew hev ji hev diafirênin wê di rengê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê xwe di şewayekê û rengê de wê karibê bide dîyarkirin bê.

Di rewşa salixkirinên me yên bi gotinê de jî wê, rewş wê ji wê ne cihê û weke ku wê ne dîr bê. Em dema ku wê tiştê wê bi tiştê wê weke bi zelalî ku me ew salixkir wê karibê di rewşek din de wê ne zelaliyê li ser wê zelaliyê re wê weke ewrekê wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku em wê bi wê re wê karibin wê fahmbikin. Lêpirsin wê di aslê xwe de wê, ji her tiştê re wê bo ku ew bibê xwe û ji xwe cihê weke karibê bibê tiştê jî wê, weke têgihek pêwîst a di hizirkirina me ku ew bi fêrsek fahmkirinê hebê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di temenê cihê û cûra û bi cûreyên din ên jîyanê ku em karibin fahmbikin û ankû em derkevina

dervî wan qalibên xwe yê fahmkirinê û wan ji derve bibînin û hwd jî wê ew wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê weke ku wê pêwîst jî bê.

Di ziman de wê ev rewş wê were çî wateyê? Di aslê xwe de wê ji aliyê zimanî ve wê wateyên wê cihê wê hebin. Wê, di wê temenê de wê, bi rewşên weke ji wateyê gihiştina wateyê di ahengekê wê de bê, gihiştina wateyekê vajî wê ya ku me ew têgihiştîya bê û ankû di awayekê de ji wê wateyê li yek din wê bi têkiliyekê ku ew bi wê re dênê û wê, di wê çerçoveya wê têkiliyê de wê weke ku wê bigihîjê kombinyonekê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengekê de wê weke ku em bi wê re karibin wê li wê bihizirin bin.

Ziman wê gotinên wê di fahmkirinên me de wê ne weke gotinê wê xwe di dîmenekê de bi şewayekê fahmkirinê ê bi hiş û bîrî wê di dîtbarîyek ku em wê weke fahmkirinê a 'dîyar' wê fahmdikin de wê xwe bidina dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku em wê fahmbikin bin.

Di dewama wê de wê, mijare hizirkirinê wê, bi wê re wê di aslê xwe de wê çendî ku wê weke di gotinê de wê weke têgînek hundûrîn û navarokî wê bibê jî lê wê di rengekê de wê weke aliyek û têgînek ku em dikarin wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Mijare hizir û ziman wê di wê çerçoveyê de wê kombinyona ku ew wê bi hev re wê çêbikin wê ji aliyekê ve wê temenê wê çerçoveya fahmkirinê jî wê di reng û awayekê de wê weke ku wê çêbikin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê girîng ku mirov wê karibê wê di temenê de wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Hizir wê, di çerçoveya wê têgina fahmkirinê de wê têkiliya hiş û bîrê wê bi hev re wê bi salixkirinek ku ew wê di nava xwe de wê li leyha bîrê ku ew wê werênê ser ziman re wê bi çêkerina wê pêwîst bibînê. Her bîr wê, di rengekê de wê weke hinek salixkirinên ku ew bi hiş dihên kirin jî bin û wê, di wê temenê de wê ev wê, weke aliyna ku wê di rengekê de wê di temenê fahmkirinên me yê bi fahmkirina hizirkirinê a bi xêvê re wê xwediyê temenekê fahmkirinê bê.

Ziman wê kombinyona nava hizir û gotinê de wê, pirr baş wê ji wê çerçoveyê û ankû navendê wê weke ku wê çêbikê. Ev wê, weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengekê de wê fahmbikin û wê karibin wê werênina ser ziman bê.

Di nava xêvê de wê her tevger û rewş wê bi awayekê wê di wê de wê xwediyê rewşên xwe yên salixkirinê bin. Di her şaneyên aktiv de wê çendî ku wê bi wê yekê tevgerî wê bibê wê di wan de wê gûharîn wê, di rengekê de wê karibê were kifşkirin ku wê bibin. Ew gûharîn wê, di wê temenê de wê bi wê rewşê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Aktiviteyên şaneyî wê, tevgerîya wan ne tenê bi çerçoveya bireha wan re wê bi sînor bê û ne jî ew wê bi demekê re wê weke ku ew bi sînor bin. Di çerçoveya têgînek têkiliyî a bi hev re de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di rengekê de wê bi wê re wê dikarê wê didewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Pêvajoyên têkiliyê wê, heri hindik wê li ser temenekê dîrokî a bi pêvajoyên wê û têkiliyên wan ê bi hev re karibê wê fahmbikê. Di wê pêvajoyê de wê çawa wê pêvajo wê bi rewşên peresendinê wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê, di rengekê de ê xwe bide dîyarkirin û fahmkirin.

Di gotinê de wê ya ku em di dibînin û ya ku em nabînin wê hebin. Minaq wê dema ku em bahre kevokekê bikin wê, di wê de wê, hem têgîna firînê, hem weke tayrekê hebûna wê û hwd jî wê bi wê re wê di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Yan jî em dema ku em bahsa tayrekê weke ya qaqlêbazê (seagull bird) bikin wê hem tayrbûna wê û hem weke di demek zivistani de wê heyina wê di awayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê salixbikê. Yan jî wê, gotina qaqlêbaz hem rewşek tayrikî û hem jî weke rewşek demsalê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê bide pênamekirin.

Pêvajoyên ziman û xêvê ên bi hev re pêşketinê

Di aslê xwe de wê di çerçoveya pêvajoyên hizir û ziman de wê aliyên ku wê hê wê werina ser ziman û wê di temen û çerçoveyek fahmkirinê de wê karibin werina fahmkirin wê hebin. Emê di nava herikina mijarê de bi miajîrên din re wê cih bi cih wê di kirpendinên xwe de wê cih bidinê û wê werênê werina ser ziman. Di dewama wê de wê pêvajoyên zêv û ziman wê di rengekê de wê çawa wê xwediyê rengekê hizirkirinê ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve hemberî me.

Di mijare hizirkirinê de wê, di serî de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ziman wê jî wê re wê weke temen bê. Ev wê weke rengekê klîşe a fahmkirinê ku wê di ziman de wê xwe bi rengekê de wê bide dîyarkirin

bê. Lê ew di rastiyê de wê, di têtîna zimanî de wê temen bê û ankû wê navarok bê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê li ser wê bisekinê bê.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku em ji wê aliyê ve wê dinerin wê ziman û hizir wê, ji hev re wê weke di dîmenekê fahmkirinê a weke qalib û navaroka wê qalibê û hwd de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Gotin di ziman de wê hertimî wê weke têtîna ku ew vala û ankû wê weke çerçoveyna qalibî ku wê di wan de wê barkirin wê bibê û ankû wê barkirin wê hebê wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê di fêrsa me ya fahmkirinê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di nava gotinên me yê jîyanî de ku em bi zimanekê hesan û ji rêzê wê bikardihênin wê dibêjin ku 'min, di gotina xwe de ev qastkir'. Di wê di gotina min de min ew qastkir wê, di wê de wê, di têtîna hundûrayî wê di wê de wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Bi têtînen weke 'di gotinê de', 'di navaroka peyva min de', 'di têtîna min de', 'di zane min de', 'ya ku ez dihizirim de' û hwd de wê, dema ku em dihizirin û bi gotinên xwe dihênina ser ziman wê bi têtînek ya hunduranî wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke bi têtîha lêbarkirî re wê, di şêwayekê de wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê, ya ku ez wê weke di wê de wê weke ya hizir wê hebê wê, di wê temenê de wê bi gotinê re wê, di dewama wê de wê di rengekê de wê were li bîrê. Di nava wê gotinê û wê ya ku me hizirkir de wê, bîrkirin wê were qaydkirin di xêva me de. Wê ne tenê wê weke di gotinekê û rengê wê de wê weke bi wateyekê û anû rengekê fahmkirinê ê kirdeyî ku ew hatî monstrekirin wê di wê de wê di şêwayekê de wê weke ku wê ew dema ku ew gotin wê were li bîrê ew wê hingê wê were li bîrê. Di dewama wê de wê di rengekê din de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê, hertimî wê bi wê yekê wê bi ya ku ew dihizirê re jî wê bi pêvajoyên wê yê giştî û ne giştî ên teybet weke bi aliyên wê yê

hundûrîn û derveyî û hwd re jî wê were li bîrê. Em dema ku em wêneyekê li wê dinerin ji wê wêneyê wê gelek hûrgilên di wê de dîyar hena wê, di rengê de wê werina dîtin. Lê wê hemû wê, ne kevina çerçoveya hişê me de. Wê yên ku ew bi hiş weke şîyariya me li wan bû weke bi hûrgilî û hwd wê, di rengê de wê werina dîtin û wê derkevina li pêş. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê li wê bihizirê û wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê. Em dema ku em dibînjin 'di hişê me de' jî wê di wê temenê de wê têngnek hundûreyî a weke di wê de lê bar û di wê de weke heya wê, di awayekê de wê bi wê re wê weke ku em di kirpênin.

Di wê nûqtayê de wê, bi wê re wê, di rengê de wê, pêvajoyên me yên hizirkirinê jî wê di rewşa xêvê de wê bi wê re wê, xwediyê pêvajoyek fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hizirkirinên me wê, di rengê de wê bi wê re wê weke ku wê bibina xwediyê awayekê hizirkirinê. Wê di wê temenê de wê bibina xwediyê awayekê fahmkirinê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku em di dewama wê de wê bi wê re wê karibin wê li wê bihizirin bin. Di hizirkirinên me de wê, ev ali jî wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê hebê ku em li wê bihizirin. Ew jî wê ew bê ku em di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirin ku wê mijare hizirkirin wê, xwe di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê, mijare hizirkirinê wê bi çerçoveya wê ya ku ew dibê re wê, di wê temenê de wê ne tenê wê weke bi awayê ku ew dibê weke an ku wê bi têngnek ku ew di wê de û an jî di gotinekê de were bîrkirin wê bi tenê wê were qaydkirin di xêva me de. Em di wê demê li kûderê na, çawa na, di kijan pozisyonê de na, em çawa û xwediyê rewşek hewayî a cemîdî û ankû germ û hwd a çawa bê, wekî din wê, gelek rewşên din ên ku wê bi wê re wê, bibin wê di wê rengê de wê ji aliyekê ve ku ew şîyariya hişê me ne li wê jî bê lê wê di wê temenê de wê xêv wê ew wê, di xwe de wê di awayekê objektiv de wê di şêwayekê de wê weke ku ew wê di xwe de wê bi hemû wan aliyan wê bi wê re wê weke ku wê qaydbikê.

Di wê nûqtayê de wê ev wê weke pêvajoyek pêşî a zimanî û hizrî ku wê bi hev re wê di rengê de wê çawa wê di awayekê de wê weke aliyekê

wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê ku em dikarin wê li wê bihizirin bê.

Di çerçoveya hizirkirinên me de wê, dema ku em dihizirin wê weke ku em di rewşek hundûreyî de wê dihizirin. Lê wê dema ku ew hizirkirin bû wê weke bi xêvî wê bibê xwediyê awayekê qalibî ku ew di wê çerçoveya wê de ew bi wê bûya û di wê çerçoveyê de wê, çî wê di wê demê de wê weke ku wê were hizirkirin û ankû ew ku hatibê hizirkirin wê di wê de wê weke ku wê, cih bigirê. Di wê çerçoveyê de wê, ya ku wê hizrê wê, di awayekê de wê digihênê awayekê qalibî di wê temenê de wê di renekê de wê weke rewşa pêkhatina wê bê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê xwe bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê karibê ew bide dîyarkirin.

Di pêvajoyên wê, hizirkirinê wê di wê temenê de wê xwe di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Hizirkirinên me yên ku ew dibin wê, di wê çerçoveyê de wê, xêv wê weke ardnigariyekê ku ew wê, bi rengê wê yê serrû ku ew dibê wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê dîmenê ew bûya wê, bigirê û wê bi wê girtinê êdî wê piştê wê bi makanismayên mejî û hwd re wê, di renekê de wê bikê ku ew bide bîrkirin. Ziman wê, di wê temenê de wê, ne rewşek çandî bê ku em di renekê de wê, fahmbikin. Wê weke çerçoveya fîzîkî, biolojîkî ku ew xwediyê makanismayên xwe yên fîzyolojîkî ên bi pergalên weke tûrên sinir û hebûna nerona û ankû şaneyên wê û hwd re ku wê bi temen bê wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê her gotinên zimanî wê weke mifteyna meji ên biolojîkî ên pîrrali û dîmenî jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li ser yên rewşên dervî me ku ew bûna weke bi dîtbarîya wan ya bi dîmenkirinê ê di jîyanê de ew dîmen ku wê li ser wê re wê gotina çandê wê were ser ziman wê di rastiye de wê çerçoveyek fîzyolojîkî a ku em bi newrolojiyê û çerçoveya wê re wê ji hinek aliyên ve wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê rengê de wê, dema ku ew hebûna dijî û dihizirê ku ew nebê wê demê ku ew pêvajo nebê wê demê wê di dewama wê de wê li ser wê re wê bi rehetî wê karibê were tefkirkirin û fahmkirin û were hanîn li ser ziman ku ew wê weke pêvajoyek bi wê rengê a mejiyî û xêvî a biolojîkî ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê ev pêvajo wê bizêdeyî û têra xwe wê komplike û tevlihev bin. Wê dema ku em wê bikin ku wê di rengekê de wê werênina ser ziman wê di aslê xwe de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwa û rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê bê.

Di mijare hizirkirinên me de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin ku wê, ew çerçoveya me ya hizirkirinê wê bi ziman re wê, bi kombinyona xêv ziman re wê xwediyê çerçoveyek bûyinê û ya fahmkirinê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê mijare ziman û hizir wê, di nava wê kombinyonê de wê bi tûrek têtikiliyê a aliyên hundurîn û serrûyî ên derveyî weke bi rengê gotinên ziman ku em çawa hevokekê ji wan çê dikin û ankû tîp û dengên wan ku em çawa peyvêkê ji wan diafirênin û di wan de têtînekê û ankû fahmkirinê digirin û digihijê û hwd re wê, karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê.

Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku em bahsa aliyê wê yê kûr wê di temen de wê bikin em dikarin hinekê li vir bi modela hizirkirinê a suhrewerdî ku ew wê di temenê bi têtîna kûrbûna di hizirkirinê de di serî de ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, di rengekê de wê karibê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Suhrewerdî wê bi pêvajo û astûpîlên hizirkirinê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Dîmenê din ê weke yê serrû ku em dîsa dîmenekê bi gotinî ji têtîna suhrewerdî wê werênina ser ziman wê karibê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman wê dimenê asta pêşî ê weke bi kirin û ankû pretikê ku ew di jîyanê de wê bi jîyankirinê wê bigihijê fahmkirinê û hwd re wê bènê ser ziman re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Ew dîmen wê weke dîmenekê pîretikî ku wê di wê de wê, her kirina ku me bi wê kir wê di rengekê de wê weke qayd bibê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê, piştî wê bigihijê astek fahmkirinê. Ku em bi wê astê re gihiştin emê pêvajoya piştîre a duyem li wê derbas bibin û ew wê weke pêvajoya hizirkirinê a

din ya duyem weke ya bi aqilê razber û hwd re wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Wê têngîna **suhrewerdî** a razberkirinê ku em di wê nûqteyê de wê bi wê re empatiyekê wê dênin wê di rengekê de wê dikarin wê di wê şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikin ku wê çawa wê weke di xêvê de wê bîrek wê weke qaydkirin û ew wê mirov bi hişkirina li ser wê re wê têbigihê û ew wê weke bîrekê ku ew êdî ew tenê di xêva me de ew heya û weke ti minaqên wê nin in ji bilî hinek şibandinên me yên ku em di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku em dikarin wê di wê temen de wê di şêwayekê de wê weke ku em bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Di wê temenê de wê pêvajoya bûhûrîna li ya duyem a hizirkirinê a suhrewerdî wê di xwe de wê weke bi xêvî a pêvajoyek qaydkirinê ku wê bi wê re wê mirov wê bidest hizirkirinê wê bikê li bîrên din û wê bi wê re wê ji xwe û aliyê xwe wê bigigihijê nerînek li jîyanê jî wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di dîmenekê hizirkirinê de wê karibê bi xwe re di dîmenekê de ew bide dîyarkirin. Pêvajoya duyem a xêvê wê piştî girtinê wê di wê rengê de wê taqabûlî dîmenekê razberkirinê a weke wê bîrê kirina weke bîrek xwe a bi xêvê û hwd re wê, di rengekê de wê, karibê wê di şêwayekê û rengekê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijare **razberîyê** de wê, di **xêvê** de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê çawa wê, di pêvajoyek afrîner de wê, afirandinê dikin û pêşketinê didin çekirin wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di pêvajoyên razberkirinê de wê, aliyna xêvî ên ku mirov wê karibê wê bi wan fahmbikê wê hebin. Wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê pêşî wê weke mijarek serwerîyê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Aliyên din jî wê weke bi aliyên têkiliya bi hişbûna di derbarê de û hwd re wê, di rengekê de wê, xwediyê çerçoveyê de fahmkirinê bê.

Suhrewerdî wê dema ku wê pêvajoya hizirkirinê a dêyem wê li ser ya pêşî re wê şîrovebikê wê di dîmenekê de wê ew wê weke aqilekê ku ew hem fahmdikê û hem jî wê di derbarê ya pêşî de wê karibê bi hişkirinê û temenê naskirinê a bi rewşan û hwd wê, bide çekirin wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin wê, ya asta duyem wê di xwe de wê hem razber bê, hem bi hiş bê, hem dîyar bê, hem zelal bê û hem jî wê bi

fahm bê. Wê di wê temenê de wê xwedyê xosletên ku ew wê weke di xwe de wê di renekê de wê weke ku wê xwedyê wê bê wê di çerçoveyekê de wê, dikarê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê jî wê dikarê wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û ku wê mijare hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê derkeve li pêş. Asta duyem wê di wê temenê de wê li gorî wê rengê tefkirkirinê ku ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê xwedyê sîyane di xwe de a girtinê jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Wê jî wê, di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di wê nûqteyê de wê, weke aliyekê ku wê bi pêvajoya pêşî re wê di wê temenê de wê derkeve li pêş. Di wê nûqteyê de wê hizirkirinê û pêvajoya duyem a fahmkirinê wê çawa wê karibê kombinyonekê di nava wê de wê bide çêkirin? Li gorî ku wê suhrewerdfî wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê hizirkirin wê, di awayekê de wê weke ku wê bi makanismayên fizîkî û biolojikî ên asta pêşî de wê bibin. Lê wê di dewama wê de wê, asta duyem wê wey nek bi hişkirinê wê di wê de wê bileyizê û wê temenê wê bi hişkirin û girtinê wê weke bi fahmkirinê, têgîhiştinê û hwd re wê bileyizê. Wê dema ku wê were li bîrê ji hiş wê di wê nûqteyê de wê weyna asta duyem a aqil wê di wê temenê de wê bi temenê aqilê razber re ku ew wê pênase dikê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewa û renekê de wê weke ku ew bi wê re wê li wê dihizirê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê, di şewayekê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê, pêvajoya pêşî wê, weke ya bi jîyankirinê, dîtina bi piretikî û an kirinê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê ya salixkirinê bê. Lê ew salixkirin wê ber ku wê bi hişmendiyekê wê bibê wê bêbîngihiya asta duyem wê weke ku wê li gorî wê nikaribê wê bibê. Çerçoveya ku wê suhrewerdfî wê bi gotina asta duyem re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di aslê xwe de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê, ji têgîna bi çerçoveyek xêvî ku mirov wê fahmbikê wê ne dîr bê. Di wê temenê de wê weke bi makanismayên xwe yên fahmkirinê ku ew xwedyê wê ya wê di wê rengê de wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê

bihizirê û wê di dîmen û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê xwediyê şêwayekê fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê di wê temenê û rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê, pêvajoya fahmkirinê a di hundurê zêhnê de wê, di wê temenê de wê, weke bi ideayên xwe yên ku ew weke di wê de wê xwediyê rewşek weke ya dalaqandî bin û wê hundûrê wan wê di renekê de wê vala bê wê di şêwayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê hizrê jî wê ji du aliyan ve wê bi hûrgilî û çerçoveyek pergali a komplike û tevlihev re wê kaeribê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê aliyê pêşî wê di wê rengê de wê, bi pêvajoya weke ya ku wê, di mijare têgîna ideayî ku wê weke di pêvajoyek kirinî a jîyankirinê de wê weke bi azmûn bibê û wê hundurê wê tişî bibê ku wê werênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê îdea wê weke qalibna ku wê di wê temenê de wê navaroka wan were tişî kirin wê di renekê de wê bibê. Lê di wê pêvajoyê de wê her girtinên asta pêşî wê karibin derkevina li asta duyem û di wê temenê de bi razber bibin û di şêwayekê de ew bi wê rew werina fahmkirin. Wê demê wê di wê nûqtayê de wê ev wê weke pêvajoyek teybet a fahmkirinê wê xwe bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê di wê rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têgîna ideayê wê, di wê nûqtayê de wê weke qalibek û ankû wê weke dîmenekê ku ew dihê girtin wê karibê wê fahmbikê. Lê ew dîmen wê, hem wê weke ku wê di xwe de wê çendî ku wê weke bi dîtin bê wê karibê were bi dîtinkirin jî. Ew jî wê bi pêvajoyên fahmkirinê re wê di wê temenê de wê, direnekê de wê weke ku wê bibê.

Di awayekê de wê pêvajoya asta duyem wê ber ku ew bi razberî êdî weke aqilekê saf, zelal û bi serê xwe û dîyaer bê wê di xwe de wê, xwediyê hundûrîyek ku ew dikarê ew were fahmkirin jî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê ew hundurîya wê karibê wê ji gelek aliyan ve wê, nêz bibê û wê fahmbikê. Wê di wê de wê, rêwîtiyek weke ya xiyalî a bi fahmkirinê wê di renekê de wê karibê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û fahmkirin.

Di mijare hizirkirinê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi de dîyarkirin ku wê asta duyem wê fûnksiyonên wê zêde wê hebin û wê, di wê çerçoveyê de wê weke 'aqilekê têra xwe heyî' ku wê were şîrovekirin wê di dîmenê ku ew dihê şîrovekirin de wê weke xêvek ku ew di wê de girtî û ew dikarê bîrbikê û xwe bigihênê her cûre

zaninê û wê kifşbikê û wê bènê li bîrê û hwd. Di wê rengê de wê bi wê rengê wê awayekê hizirkirinê wê bi wê çerçoveya wê re wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman. Weki din wê bi gotina 'razberbûnê' re wê ew wê, di wê renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin ku ew wê, weke bi çerçoveyek ji derve qût û ew bi xwe û di xwe de weke ku ew heya bê. Wê di wê rengê de wê di awayekê de wê bi hinek xosletên ku em di wê çerçoveyê de wê bi wê re karibin fahmbikin wê di renekê û awayaekê de wê, weke ku wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Mijare xêvê wê di wê nûqteyê de wê di aslê xwe de wê, weke aliyekê ku giring wê di wê çerçoveyê de wê, bi wê kombinyona nava pêvajoya fahmkirinê a di nava ya asta pêşî û ya asta duyem de ku wê bi girêdan û bendên fahmkirinê ên bi hiş re wê bibê re wê, di renekê de wê karibê wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê karibê wê were hanîn li ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Li gorî wê têngîna fahmkirinê û tefkirkirina wê ku em bihizirin wê pirsê mirov dikarê wê bikê ku wê, asta pêşî wê nexwediyê sîyane ku ew bi xwe bi hizir bikê û wê, di xwe de wê bigirê bê? Belê, wê li gorî wê rastê wê karibê ew wê di xwe de wê bikê. Lê wê pêwîstîya rênîşanaka aqilekê li ser re wê hebê ku ew wê çawa wê bikê û ew bi wê weke ku ew bigihijê weke bi serê xwe û saffîyê û zelaliyê a bi aqil. Ew jî wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bibê. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê ku ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Aliyê asta duyem ê êqil wê bi du fêrsan wê derkeve li pêş. Yek wê bi wê fêrsa ku me li jor wê hanî ser ziman wê weke rênîşanaka bo asta yekem û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Aliyê din jî wê weke çerçoveyek giştî ku wê weke xwediyê makanismaya xwe ya bi fahmkirinê wê hebê û wê, di xwe de wê weke bi têrîyekê wê hebê wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê û çerçoveyê de wê li wê bihizirê bê.

Bi pêşketina ziman û xêv bi hev re û pêvajoya zêv-ziman a hev peresendinê

Di demên hemdem de wê mijare ziman wê hinekê din wê li ser wê r ewê were dîtîn ku wê were li ser wê sekin in û wê di pêvajoyên ziman de wê, pêvajoyên wê yên pêşketinê wê bi wê re wê were li ser wê sekin in.

Di awayekê de wê ziman wê ji du aliyan ve wê weke ku wê di wê nûqteyê de wê zimannas û hwd wê weke ku wê were dîtin wê li ser wê bi teybet wê bisekin in. Aliyê pêşî wê li ser rewşa rêzina gotinê bê û wê di wê temenê de wê, di wê çerçoveya wê de wê ji hev cihêkirinê û pêvajoyên cihêkirinê ên bi zimanî wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê li ser wê were sekin in. Wekî din jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê rengê derkkirina biziman, hizir û fahmkirinê û nerînê a bi ziman ku wê çawa wê bandûrê li mirov, li rengê pêşketina mirov û hwd wê bikê wê li ser wê were sekin in. Di wê temenê de wê təkiliya bi dûnya derve, **kitakirin**, **tîp** û şewayên **dengê** û hwd wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Di deng de wê du ali wê weke ku mirov wê dikarê wê li wê bihizirê wê di wê nûqteyê de wê, derkeve li pêş. Yek wê bi awayê dengê re bê ku ew wê, di rengekê de wê, çawa wê, di dîmenekê de wê were derxistin û wê, pîvan û rewşên wê û hwd wê bi wê re wê weke aliyekê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Aliyê din jî wê 'rengê deng' bê ku wê di wê temenê de wê weke gotinek ku wê hinekê zor jî bê ku mirov wê di awayekê de wê salixbikê wê, di wê temenê de wê, di rewşê rengê weke bi nerînê û fahmkirinê û awayên têngiştinê û hwd re wê, xwe di dîmenekê de wê karibê wê fahmbikê. Ku gotin di cih de wê dikarê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê aliyê rêzina gotinê wê di awayekê de wê taqabûlî awayekê dahûrî û hwd wê bikê. Aliyê din ê rengê wê di rengekê de wê taqabûlî rengekê û awayekê ê weke bi rengê aqilê darazî û ankû sentetîkî û hwd wê bikê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê ku mirov wê di dîmenekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê aliyê pêşî wê di temenekê strûktûrî de wê mijare ziman wê di wê temenê de wê bi çerçoveya wê ya zanin û rêzimanîya wê re wê, di dîmenekê de wê bi dahûrkirinê û hûrgilkinê û hwd re wê, di dîmenekê de wê were dîtin ku wê li wê bihizirê. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê û awayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rengê û çerçoveyê de wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare çerçoveya zimanî wê bi awayekê ku wê çawa wê bi hev re wê were monstrekirin, təkilidanîn, girêdan û hwd re wê bi wê re wê di wê

çerçoveyê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê di renekê de wê were kê hizirkirin. Hizirkirinên zimanî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, ji aliyekê ve wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, bi wê çerçoveyê re wê, bi awayê ku ew dihê derxistin li holê ra wê weke ku wê were têkilidanîn bi rengê zimanî ê fahmkirinê re. Lê awayê rengî wê di awayekê de wê li ser wê re wê weke dîmenekê bêreng wê ji aliyekê ve wê bimênê. Wê di wê temenê de wê xwediyê awayekê fahmkirinê ku mirov wê, di awayekê de wê bi wê re wê, li ser wê awayê wê yê ku em bi strûktûra zimanî re wê, di renekê de wê bi wê re wê diafirênin bê. Di wê rewşê de wê têkiliyên bi rengê zimanî wê zêdeyî wê bi hiş bin. Wê ji du aliyên ve wê bi hiş bin. Yek wê di nava rengê hizirkirinê û têngînên wê de wê bi rengê têkiliyê û hwd re ku wê karibê wê fahmbikê bê. Aliyê din ê duyem jî wê di renekê de wê li ser wê çerçoveya strûktûrî ku wê, çawa wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê wê têkiliya aliyê duyem wê dikarê wê, bi şibênê weke dîmenekê şenberî ê ardek ku ew dihê çandîn û wê şinbûnên wê hin bi hin wê bi ber azmîn ve wê bikin bibin. Li ser wê re wê, dîmenekê din ê hizrî wê biafirê û wê, di nava wê dîmenê pêşî ê strûktûrîya zimanî û yê awayê çerçoveya hizrî ê li ser wê weke qatekê ku wê di wê dîmenê de wê bibê wê ew rewşa şinahiya ku ew li ser wê ardê bi wê bûya wê, bi bilindbûna wê re wê bi qat û tabaqaya ser wê a aqilî re wê têkiliyekê wê tîne û ew şînî wê weke bend û girêdanên aqilî û ên nava herdû aliyên ku ew bi wê re wê biafirê û ankû ewbi hebûna xwe re diafirênê wê di şewayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di renekê de wê ji wê temenê û dîmenê ve wê ji ser ve wê bi hizirkirinê ew çendî ku ew di dîmenekê de wê weke bi hizirkirinê wê pêşketinê wê bi wê re wê bibê wê weke wê ji bin ve jî wê di renekê de wê weke ku wê di awayekê wê bi wê re wê bibê xwediyê awayekê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hizirkirinên ku ew dibin wê di wê temenê de wê di renekê de wê, rengê ya binî wê ji aliyekê ve wê bide dîyarkirin. Lê ew rengdayina dîyarkirin wê weke reng û şewayekê pêşnûmayî ê hizrî bê. Ji binê ve wê dîmenekê din ê ku ew bi strûktûra zimanî ew diafirênê wê, dikarê wê ji du aliyên ve wê wê fahmbikê. Wê dîmenê pêşî ê bihizirkirina ku ew bûya

û çerçoveya û rengê ku ew bi wê re afirîya û çerçoveyek rêzîna zimanî wê bi xwe re wê daya derxistin li holê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Lê ew dîmenekê din jî wê bi rewşa gotinên zimanî ên bi rewşa dahûrî ku ew di binê wê de dibê û dihên ba hev re wê weke wê bi awayekê cihêrengî ê li ser fahm û wateyê û hwd re wê, di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di rewşa zimanî de wê dikarê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare zimanî wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê li gorî wê rêzîna bi rastkirina bi gotinê re wê dîmenê aqilî ê li ser wê weke dîmenekê din wê weke dîmenekê bi tefkirkirinê û ankû wê li ser têgînek wateyî a bi fahmkirinê re wê xwe di rengekê de ku wê monstrekirî wê di rengekê de wê bide dîyarkirin bê.

Lê wê mirov dikarê wê ji aliyekê din ve jî wê werênê ser ziman ku wê hemû gotinên ku wê di wê pêşnûma û rewşa rêzîna wê temenê wê yê bi gotinên zimanî ên rastin re ku wê di asta dahûrî û hwd de wê bibê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê, bi wê çerçoveya li hev hûnayî a aqil re wê bibê. Lê dervî wê jî wê karibê wê weke bi dîmenekê weke li ser wateyên gotinî ên cihê û hwd re ku mirov wê li wê bihizirê wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê dema ku em di çerçoveya wateyekê de wê hinek gotinan dihênina cem hev wê, bi têkili û rewşên weke bi hev re ku wê wateyê bidina hev re wê, dîmenekê fahmkirinê wê biafirê wê di bin wê de wê, di rastitiya gotinê de ku wê were fahmkirin wê karibê ew di wê temenê de were fahmkirin ku wê ziman di rengekê de wê, di awayekê cihê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Weki din wê di awayekê de wê kombasyonên nava gotinên hevokê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê ji aliyekê ve werina tefkirkirin. Di awayekê de wê ew dîmenê weke rêzîna bi gotinê wê di aslê xwe de wê ji du aliyên ve wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê were fahmkirin. Yek wê bi rewşa aqilî û hwd re ku wê bi hizirkirinê wê xwe bide dîyarkirin bê. Ya din jî wê bi gotinên zimanî û hwd re wê di ahengekê de ku wê werina ser ziman bin. Di nava du gotinan de ku wê bi levkirina wan li ser têgînekê bi hizirkirinê û wê bi wê bê gihiştin li fahmkirinê di binê wê de ew gotin bi wateyên xwe yên hundurîn û hwd

re wê karibin di rewşek weke ne levkirinê de bin, tevî ku wan bi wê hizirkirinê û levkirin û an kombinyonê ew levkirin derxistiya li holê? Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê ku wê, karibê wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê were hizirkirin û fahmkirin û heta ku do hinek rewşna de were kifşkirin jî. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku ew ya ku em bi wê dihizirin û wê rêzîna gotinê bi wê diçin wê çawa wê rewşek komplika wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin wê karibê wê di wê çerçoveyê de ew di rengekê de ew bi wê re were fahmkirin.

Di mijare hizirkirin û levkirinê de wê di rengekê de wê mejiyê me de w, di nava gotinê de wê, bi kirde û wateyê û hwd re wê, di dîmenekê de wê bikê ku ew wê bikê. Wê di wê temenê de wê, wateya ku ew wê li wê bikê wê di awayekê de wê bi kirdeyê re wê, di rengekê de wê, di levkirinekê de bê wê li wê were lê gerîn. Di kirdeyê de wê, dema ku em li ser wê kirdeyê re wê digihijinea wateyekê wê demê emê bi wê kirdeyê re wê weke di levkirinekê de weke xwediyê wateyekê jî bin.

Di nava jîyane me de em î ro wê, dema ku em bahsa ziman bikin wê di serî de wê, di fahmkirina xwe de wê di derbarê rewşên me yên jîyanê, amûr û ankû objeyên ku ew hena, cih di gûharênin û hwd ve wê girêdayî bê û wê bi têkiliya wan û dîtina wan re bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê xwediyê awayekê ku em bi wê re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dema ku em wê di wê temenê de wê li wê dihizirin wê ew bi derkkirinên xwe wê, di rengekê de ew navaroka ziman bi zêhnî wê weke ku wê di xwe de wê berfireh bikê û wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê, bi wê re wê di rengekê de wê weke ku em li wê bihizirin bin û wê werênina ser ziman.

Ziman wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê bi girtinên nava xwe re wê çerçoveya xwe ya zêhnî û navaroka wê biafirênê û wê pêvajoyên wê yên fahmkirinê û pêdeçûyina wê û an pêşketina wê di rengekê de wê weke ku wê di awayekê de wê bandûrê li wê bikê. Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me wê di wê temenê de wê di ziman de wê bi pêşxistin û gûharênên ku ew dikin wê di zêhnê de wê bi rêwîtiya wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bandûrê li pêvajoyên peresandinê ên bi ziman û fahmkirina wê ku wê bibê jî wê di rengekê de wê weke ku wê bikê.

Di çerçoveya pêvajoyên fêrbûnê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mirov wê di rengekê de wê bi xwe re wê weke ku wê xwediye pêvajoyem fêrbûnê bê. Wê di wê temenê de wê, ne tenê mirov wê, heywanên din jî wê, fêrsên fêrbûnê û alimandinê wê bi hev re wê weke ku wê bi wan re wê xwe bide dîyarkirin. Minaq şempaze wê di rengekê de wê navendên komplike bi fêrbûnê û li wê gerînê wê di wê de wê karibê wê jêhatîya wê ya bi alima bi xwe re wê di çerçoveyek bi fêrbûnê de bide nîşandin.

Di heywanan de wê fêrbûnê wê weke rewşek ku wê bi alimandin re wê yekser wê heta nûha wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Lê di wê alimandinê de wê çendî û çiqasî wê payek ku em karibin wê bi gotina fêrbûnê re wê karibê wê werênê ser ziman wê ew jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengekê de wê weke ku em li wê bihizirin û wê karibin wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikin bin.

Di mijare têgîna fêrbûnê de wê, bi awqayekê wê hinek pêvajoyên wê di wê temenê de wê awayekê dîmenî wê werina dîtîna ku wê hebin. Minaq wê bi heywanan re wê alimandin wê di wê temenê de wê bi têgînên weke kedîkirinê û ahlbûnê û hwd re wê derkeve li pêş û wê bibê. Di awayekê de wê piştî wê di dewama wê de wê weke dîmenekê din ê duyem wê pêvajoya fêrbûnê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin û fêrbûnê wê di xwe de wê, ji alimandinê cihê wê xwediye hinek fêrsên bi têkiliyên newrolojikî ku mirov wê bi wê re wê, bi dîtîna xwe re wê, di wê de wê xwediye dîtînek bi hiş bê.

Di dewama wê de wê fêrbûnê di xwe de wê weke dîmenekê sêyem wê mijare fahmkirinê wê di wê temenê de wê bihawênê û fahmkirin wê di rengekê de wê, di wê de wê ya ku ew hatî fêrbûnê ku ew wê weke zanibê bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, fahmkirin wê di rengekê de wê li ser têgînek ku wê tiştê wê bi salixkirinek weke bi wateyê û hwd re wê hin bi hin wê temenê wê di wê pêvajoya sêyem de wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê bê. Pêvajoya weke bi dîmenê çarem re wê bi çerçoveya gotina hiş re wê xwe bide dîyarkirin û hiş wê li ser wê çerçoveya zimanî a fahmkirinê û bi wateyê û hwd re wê bi temenekê gotinî û hwd re ku wê çawa wê xwediye çerçoveyek têgihîştinê bê. Di hişkirinê de wê, pêvajoyên zêhnî wê di rengekê de wê rûbidin. Wê di wê de wê pêşkevin û wê di wê de wê xiyalkirin wê bi hişmendiyekê wê rûbide û wê xwe bide dîyarkirin. Di fahmkirinê û pêvajoya berî a fêrbûnê de jî wê xiyalkirin wê weke ku wê hebin. Lê xiyalkirina dema hişmendiyê wê weke ku wê bi hiş bê. Wê di wê temenê de wê di wê de

wê xwe bide dîyarkirin. Pêvajoya pêncem a têgihîştinê bê û wê di wê pêvajoyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di renekê de wê pêvajoyek fahmkirinê ku wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di têtînekê de wê, di pêvajoya hiş û navaroka wê ya zêhnî û hwd de wê di renekê de wê, azmûnên ku ew dihên kirin û di zêhnê de wê weke ideayan û an hizran û hwd wê bibin wê di wê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Têgihîştin wê di hiş de wê, têtîgihîştinên ku ew bidu ali wê bibin. Hem wê di hundurê xwe de wê mirov wê bi hişbûnê wê weke bi pêvjaoyên hizirkirinê wê bikê û hem jî wê bi hizirkirinê û hwd re wê têtîkiliya derveyî û tiştên derve, objeyên derve, rewşên derve û hwd re wê, di renekê de wê dênê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê, bijî. Di wê pêvajoyê de wê, çerçoveyek hizirkirinê a weke bi bûjenê û kirdeyê û ankû bûjen û biriqîna wê weke bi hizira wê û hwd re wê, di renekê de wê xwe di wê de wê bide dîyarkirin û pêvajoya têtîgihîştinê wê li ser temenê darêjkên ji wê bûjenê û rewşên jîyanê û hwd ku ew dibin û dihên bi hişkirin û hwd wê weke ku wê bi ava bê. Di pêvajoya şeşem de jî wê pêvajoyek bi zaninê a gihiştina berheviyê bê û wê di wê de wê bi razberî û hwd ku wê pêşkevin wê di wê de wê çawa wê di xwe de wê bigihijê fêrsa fêrbûnê, bi hişkirinê, hizirkirinê, têtîgihîştinê û hwd. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê di wê temenê de wê, weke di wê de bi hizirkirinê û fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi têtîgîn û gotina weke 'di wê de bi kûrbûnê' ku wê were ser ziman wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku em di dewama wê de wê bi wê re wê karibin wê li wê bihizirin û wê di dewama wê de wê di renekê de wê li wê bihizirin û wê karibin wê di rewşa wê de wê zêdetirî wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikin û wê karibin wê werênina ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê mijare hizirkirinê wê, di wê temenê de wê bi aliyên weke aqilmeşandinê û hwd re wê, di renekê de wê bibê û wê bi wê re wê çawa wê weke ku wê bigihijê encamên bi hizirkirinê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê di demên hemdem de wê weke pêvajoyek din a hizirkirin heftem wê ya bi zanin û aqilê zanyarî ku wê pêşkeve û wê di wê de wê têtînen epistemikî û hwd wê derkevina li pêş wê weke aliyekê din ê bi dîmenî ku em di dewama wê de wê êdî wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê ev pêvajo wê weke pêvajoyek wê ya din a giring ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di şewayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê ev pêvajo wê di wê de wê aliyên wê yên ku wê bi aqilê weke yê teknikî, weke bi çêkerî û hwd wê di wê de wê bi awayekê wê biafirê û wê mijarên weke aqilê dahûrî, sentetikî û hwd wê weke şewayên hizirkirinê û hwd wê di wê de wê xwe di renekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin bin. Di wê çerçoveyê de wê, aliyên weke yên bi mijare aqilmeşandinê û hwd re ên weke mantiqê, têtînen weke rasyonalmê, emprisismê û hwd wê, di wê temenê de wê derkevina li pêş û wê bi çerçoveyên xwe yên hizirkirinê wê ji aliyekê ve wê li ser wê temenê zanyarî wê bikin ku ew me bigihênina fahmkirinê û pêşketinekê bi xwe re.

Wê jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê bi aliyên weke yên bi zaninên lêpîrsînê, têtînen weke sedem û encamê, û di awayekê giring de wê weke bi têtînek birhankirinê û hwd wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Wekî din wê têtînen weke çavdêrîyê, jê derhanînê û hwd wê weke aliyên din ên hizirî û felsefî ku em di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman bin. Felsefe wê, ji demên fahmkirinê wê pêşkevin û wê di dewama wê de wê bi pêvajoyên hiş û têtîhiştinê re wê pêvajoyên piştê ên epistemikî wekebi zanyarî û hwd wê ji wan re wê bina weke temenê fahmkirinê ên weke bi awayekê pirrdîmenî ku wê ji wan wê were fahmkirin û wê bê ghiştin li têtîhiştinên nû û hwd. Di wê çerçoveyê de wê dema ku em wê li wê dihizirin wê di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi fêrsên me yên fahmkirinê têtîliya ziman û xêvê, xêv û bîrkirinê, bîrkirinê û hwd re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Ziman û fahmkirin, zanîn û têtîhiştin û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê di xwe de wê pêvajoyên fahmkirinê wê di wê de wê bide pêşxistin. Lê em wê dikarin wê di renekê de wê bi wê

re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê bi fahmkirinê re wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê. Ev pêvajo hemû wê xwediyê demên xwe yên zimanî û ankû zimanê xwe bê. Wê di wê temenê de wê bi wê çerçoveyê de wê, bi pêvajoyên derkkirinê, û xêvkinê û hwd re wê, di awayekê de wê bi xwe re wê pêvajoyên ku ew bi xwe re wê bijî re wê êdî wê di dewama wê de wê di renekê de wê weke ku wê bijî. Ev pêvajo wê di pêvajoyên peresendinê ên bi zimanî, wateyê fêrbûnê, hişkirinê têgihîştinê û hwd re wê bi demî û mekanî û hwd re wê di xwe de wê berfirehbûnekê wê li ser esas û temenê pêşketina di xwe de a bi aqil û fahmkirinê re wê di şêwayekê de wê bide çêkirin. Di wê temenê de wê weyna ziman û fahmkirin û xêvê wê di wê nûqtayê de ku em, li ser wê re ku em pîrsekê bikin ku wê weyna wê çî û çawa bê di pêvajoyên me yên pêşketinê û bi teybetî ên peresendinê de wê, di wê çerçoveyê de wê, ev pêvajoyên pêşketinê ku wê çawa wê, bi dîmenî wê di hev re wê derbas bibin û wê di zikhev de wê xwediyê awayekê bi fahmkirinê û hwd bin wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê fahmbikin û wê karibin wê werênina ser ziman bê.

Bi wê re wê pêvajoyên rêwîtîyên zêhnî û hwd jî wê weke di dewama wê de wê weke aliyekê ku wê pêşxistinê wê pêşdixin û pêşketinekê li wê zêdetir dikin. Em ku hinekê bi şûn ve herin minaq weke ji demên homonidan weke minaq 6 milyon sal berê û bi ber roja me ve wê çawa wê pêvajoyek di wê temenê de wê di xwe de wê kûr û berfireh wê bibê û wê, pêvajoyên peresendinê û hwd wê, bi xwe re wê li ser ya dem û mekanî û hwd re wê bi wê pêşketinê û berfirehbûnê wê bi xwe re wê bijî wê karibê wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Di pêvajoyên pêşketina mirov de wê ew wê were dîtin ku wê, weke bi pêvajoyek peresendinê ku wê bi rengê di xwe de berfireh dibê, çerçoveya wê, mazin dibê, di wê de bi aliyên hizir kûrbûn dibin û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtin. Ev pêvajo wê bi xwe re wê mirov wê bi demê re wê bigihênê pêvajoyên pêşketina bi xêvê ku ew wê di xwe de wê, di wê temenê de wê xwediyê pêvajoyên kûr û berfirehbûnê bê. Wekî din wê di wê de wê dîmen bi dîmen ji hev bûnê û pêşketinê bi pêvajoyên azmûnî û hwd re wê di renekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Pêşketinê bi hizirî wê, di wê temenê de wê çendî ku wê di wê de wê weke ku wê hizirkirin wê bibê wê berfirehbûnekê wê bi xwe re wê bide çêkirin û ev wê di rewşên xêvî de wê, di renekê de wê, bandûra xwe wê

li wê bikê. Di awayekê de wê li ser têkiliya hizir û xêvê re wê, di dewama wê de wê dikarê wê bibêjê ku wê her rewşa hizrî wê xêva xwe wê li gorî xwe, asta xwe û pîvan û radaya xwe wê di astûpîlekê de wê weke ku wê çêbikê û wê biafirênê. Ev jî wê, dema ku wê, bi xêvê wê fahmbikê wê dem bi dem wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bi asta nû wê jinûve wê weke afirandinê wê bi wê re wê bibê. Ev wê, di du awayan de wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê. Yek wê, di rewşa bûyina her mirovê de wê di rengekê de wê dikarê wê bi wê çerçoveya wê ya bûnê a jinûve û jinûve bi bûnê re wê fahmbikê. Aliyê din ê duyem jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê bi pêvajoyên hizrî ên bi dema kort û dema dirêj a xêvî re ku wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi xwe re wê adilandinekê wê bikê wê bi wê re wê karibê bi çerçoveya pêvajoya pêşketinê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Bi demê re wê xêv wê pêvajoyek xwe ya fahmkirinê û kodkirinê wê biafirênê. Wê jî wê dikarê wê weke xêva demê wê, di dîmenekê de wê binavbikin. Xêva demî wê ji aliyê hemû reng û awayên din ên xêvî ve wê, di rengekê de wê bi dîmenekê cihê ê ku em dikarin wê fahmbikin wê di şêwayekê de wê di wan de wê hem xwediyê wateyekê bê û hem wê di rengekê de wê di awayekê de wê, bi têgînek demî wê wan bi kodbikê. Di wê temenê de wê, di xêvê de wê xêva demê wê bi awayan wê bixabitê. Yek wê bi rewşên derve ên dem û mekanê ve girêdayî ku wê xwediyê kodkirinê bê. Aliyê din ê duyem jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê ji wê qût wê di xêvê de ku wê bi çerçoveyek weke di rengê razberkirinê û hwd de wê bikê wê di xwe de wê bi dem û mekanê wê bibê re wê karibê wê fahmbikê. Lê di wê de wê, rasyonalkirinê wê jî wê di rengekê de wê, azmûnên me yên derveyî ên bi dem û mekanê wê di awayekê de wê di wê de wê weke ku wê weyn wê bileyizin.

Di wê çerçoveyê de wê di mijare xêva demî de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê wê bide dîyarkirin ku wê xêva demê wê, têkiliyek bi hiş a şîyariyê wê li derve wê bi kirdeyî wê weke ku wê di xwe de wê bihawênê. Wê dema ku em weke heya me ji derve li tiştê û hwd wê hebê wê hinekê jî wê ev wê di wê de wê weke ku wê weynekê û rewş û rengekê wê di wê de wê bi awayekê wê bileyizê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Xêva xabatê wê çawa ku wê nerîna hundurîn û ankû çavdêriya hundurîn wê zêdetirî wê di wê de wê aktivitasyonê wê pêşbixê wê, bi heman rengê wê ya demê wê bi wê aliyê ku em wê bahsa wê dikin wê di rengekê de wê li derve û tiştê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê weyneke wê bi fahmkirinên me re wê li rewş û tiştên derveyî û hwd wê biafirênê.

Di awayekê de wê, di rengekê de wê bi heman rengê wê her rewşên xêvî wê di xwe de wê xwediyê rewşna dualiteyî bin. Minaq ya semantikî jî wê di wê temenê de wê bi hşê ya aliyê derve wê kodkirinê bi wate dikê û di xwe de wê digihênê fahmkirinê wê ji aliyekê din ve jî wê bi hizirkirinên hundurîn û hwd re jî wê di awayekê de wê xwediyê çerçoveyek afrîner bê. Wê di wê de wê ew salixkirinên ku ew kirin û di derbarê wan de ghişt hişekê wê êdî wê pêvajoya razberîya wan wê di xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê bi awayekê wê bide dîyarkirin.

Xêva semantikî wê di rengekê de wê di xwe de wê pêvajoyên dem û mekanê wê, di rengekê de wê bi wate bikê û wê xwediyê fêrsek bi dîmenî a di xwe de ya bi wan re bê. Lê di dîmenekê din ê duyem de wê li ser her têngîna ku ew bi wê rengê wê dikê jî wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê, aliyekê din wê bi fêrsa dem û mekanê a derveyî re wê bi têtikilikê wê bi rewş û heyinên heyî weke bi obje, bûjen, tişt, zindî û hwd re wê bikê. Di wê nûqtayê de wê di fêrsa fahmkirina aqilê xêva semantikî de wê watelêkirin wê di dîmenekê wê de wê têngîna dem û mekanê wê li şûn bimênê û wê weke ku wê ji binî ve wê weke kirdeyek ne li berçav re wê ew wê dîyarkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê bide kirin. Xoslet û nitelikên wê zêdeyî wê bi wê mêyla razberkirinê bin. Ber ku ew wê di dema ku wê di gotina ziman de wê salixkirinê wê bikê wê di wê temenê de wê bi wateyek weke bi serê xwe wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bihizirê û wê bide hizirandin.

Aliyê din ê têtikiliya derveyî a samantikî wê weke pêvajoyek li ser rewşa hevoksaziyê û têtikiliyên wê re wê, di rengekê de wê hem bi hev re û hem bi têngîna dem û mekanê re ku wê dênê re wê xwediyê rewşek fahmkirinê bê. Wê di wê temenê û rengekê de wê di awa û rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di aslê xwe de wê rewşa têngîna xêva semantikî ku em bi têngîna rêzina gotinê û an hevoksaziyê û

hwd re wê fahmbikin wê di awayekê pirr dîmenî de wê, dîmenekê fahmkirinê wê bide dîyarkirin. Di wê de wê, di rengekê de wê ji sê aliyên ve wê pêvajoya fahmkirinê bi aqilê semantikî wê dikarê wê fahmbikê. Aliyê pêşî wê weke ku me li jor wê hinekê hanî ser ziman wê bi têgîna wateyê a ku ew di gotinê de wê weke bi xwe û di xwe de wê weke ku wê hebê û ji hewirdorê weke qût di dîmenekê de ku wê were dîtin bê. Di dîmenê din ê duyem de wê bi rêzina gotinan û n hevoksaziyê wê bi awayên hizirî û hwd re wê dîmenên hizirî ku ew derdikevina derve bê. Di wê temenê de wê, aliyê din ê sêyem wê di xwe de wê pirralitiyekê wê di nava wê dîmenê pêşî û yê duyem ê bi hevokê û wateyê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê û wê dîmen û rengên nû ên têkiliyên bi fahmkirinê wê karibê wê bi wê re wê di wê de wê bi hiş di zêhnê û hwd de wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê, her gotin wê weke dîmenekê dîtbar ê bi fahmkirinê bê û wê bo xêve wê zêdeyî wê dîmenekê fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi xwe re wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê mijare hevoksaziyê wê weke mijare din a ku mirov wê di awayekê de wê bi mijare têgîna ziman û xêve re wê di ahengekê de wê karibê wê bi serê xwe weke mijarekê wê hilde li dest. Lê di wê nûqteyê de emê di dewama wê de wê hinekê li ser çerçoveya wê re wê bikirpênin û wê di dewama wê de wê bikin ku wê werênina ser ziman.

Di awayekê de wê mijare hevoksaziyê wê, di mijare ziman de wê, di serî de wê, weke ku wê, karibê wê fahmbikê wê di wê de wê rewşek weke kombinyonî a bi fahmkirinê wê xwe di rengekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Rêzina bi gotinê û ankû hevoksaziya ku ew wê bi wê re wê, dihê pêşxistin wê bi wê re wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê bi zêdeyî wê têkiliyek fahmkirinê wê bi xêva xabatê ve wê girêdayî wê karibê bide dîyarkirin. Wekî din wê, di çerçoveyek pêşxistin û berfirehkirinekê a bizêhnî û hwd re wê bi xwe re wê, di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Chomsky wê, di rengekê de wê, çerçoveyek wê ya li ser azmûnên bi fahmkirin û zêhnê ên bi felsefeyê heta wê demê hatina wê, di xabate xwe ya bi navê 'ziman û zêhn'ê de wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di rexnegirtinê xwe de chomsky wê dema ku wê li ser derscartesiyani re wê bikê wê di rengekê de wê, di çerçoveya mijare zêhnê û xûyê de ku wê çawa wê di dîmenekê serrû de wê bimênê wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê.

Di mijare têngîna xûyê de wê heta roja me de wê, hertimî wê di dîmênê pêşketina xwe de wê, di wê rengê de wê xwe di awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê bide nîşandin. Di aslê xwe de wê, ev ali wê weke aliyên bi xûyî ku wê descertesî wê werênina ser ziman wê weke di dîmenekê li ser azmûnên zanina gîyanî û hwd re ku wê bi encamên wê re wê li wê bigihijin wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Bêgûman di awayekê de wê dema ku em bahsa mijare zêhn û ziman bi hev re wê bikin wê demê wê di renekê de wê pêwîstiya di wê de a bi kûrbûnê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê hebê. Zêhn wê ji rewşek xûyî wê zêdetirî wê bitemenekê zimanî, xêvî û hwd re wê, li ser wate û fahmkirinê û salixkirinên me yên bi fahmkirinê, têngîhiştinê hiş û hwd re wê hebê. Wittgentein wê dema ku wê bahsa mijare bûjenê wê bikê wê bi aliyên wê yên fahmkirinê ên hesan û yên ne hesan re wê bikê ku wê di dîmenekê de wê bigihijê wê fahmkirinê û ew wê di wê nûqteyê de wê têngînek 'bi nepenî' wê di renekê de wê weke ku wê kifşbikê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di dîmen û aliyekê de wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, ziman wê ji me re wê direnekê de wê fêrsek weke bi sînorfî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Lê hizir wê hertimîwê bixwezê ku ew bi ziman ji wê derbas bibê û derbas dibê jî. Hinekê jî wê weke 'gavek min û gavek ji te' wê weke ku wê bi renekê wê bi wê re wê pêşde herê wê, di temenê wê de wê hinekê jî wê weke ku ev têngî û rengê fahmkirinê wê di dewamaê wê de wê di renekê de wê weke ku wê hebê.

Dema ku em mijare zêhnê wê bi ziman re wê hildina li dest wê, di wê nûqteyê de wê di aslê xwe de wê çerçoveyek zêde berfireh ku wê di xwe de wê gelek nepeniyên jî wê bi hawênê wê di renekê de wê li hemberfî me bi fahmkirina me re wê kkaribê bide dîyarkirin. Wê pêvajoyên pêşketina bi zêhnê û ziman di zikhev de di renekê de wê, ji demên piştî primatan û heta roja me wê di renekê de wê karibê wê di dîmenekê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di gotineka ku wê bi zanina gîyanê re wê were ser ziman ku wê, 'dema ku wê, mirov mir' wê zanina mirov jî wê bi mirov re wê bimirê' wê hertimî wê were ser ziman Di wê nûqteyê de wê dema ku em bahsa fêrsên fahmkirinê bikin wê di renekê de wê bi wê re wê ev ali wê hertimî wê weke nûqteyek ku wê ji aliyekê ve wê mêyla xwe bi wê rengê dana herêkirinê wê li ser fêrbûnên me re wê, bide me û ji aliyekê din ve jî wê bi çerçoveyek fahmkirinê re wê, dervî wê weke aliyekê li wê li wê

nepenî û gûman wê bi hev re wê biafirê jî wê di reng û awayekê din de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare fahmkirinê de wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê, weke têtînek rênîşanê wê xwe bide dîyarkirin. Zanin wê, di wê temenê de wê bi têtîn û pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê bi derxistina me dervî qalibên me yên fahmkirinê re wê di renekê de wê, rewşa zêhnê wê di çerçoveyekê de wê bi rengê pêşketina wê re wê bi me re wê bide dîyarkirin ku em wê fahmbikin.

Wate û an mana wê hertimî wê di renekê de wê di nava demê de wê weke ku wê xwediyê pêvajoyek ku wê xwe bi rêwîtiyek weke bi demê re wê bide dîyarkirin re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku em li pergâlên ziman û xêvê û pêvajoyên wan ên bi hev re ên bi peresendinê di renekê de li lê binerê wê di wê temenê de wê ev ali wê weke aliyana ku wê karibin wê xwe bi fahmkirinê re bidina dîyarkirin bin.

Di pêvajoyên pêşketina pergale xêvî de wê, dema ku em bahsa wê bikin wê rewşa weke modela 'broca-wernicke' wê di renekê de ji aliyê birehe wê ya aliyê çapê ku wê bi tûrek bi hev ve girêdayî wê bo hilberîna ziman û fahmkirina wê, navenditiyek bi pirranî a zaninê wê bi awayekê wê bi temen bikê. Di wê temenê de wê pêvajoyên wê modelê wê di aslê xwe de wê weke pêvajoyana ku wê heya me wê bidina birin li ser xwe ku wê di xwe de wê çawa wê xwediyê pêvajoyana di zikhev de ên bi fahmkirinê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin bin.

Wekî din wê jî wê di renekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê ku wê pêvajoyên jîyane mirov wê, ji hebûna mirov û jîyane mirov wê hertimî wê derbas bibin. Wê di wê temenê de wê ev wê, bi aqilekê zêde ne mazin jî wê di demên hemdem û bi hizirkirinên wê de wê di renekê de wê, karibê were dayin nîşandin. Dibê ku ew fêrsên bi gotina 'nemiriyê' ku wê mirov wê di xwe de wê bijî wê hinekê jî wê bi wê ve wê girêdayî bin. Dibê ku ew fêrsên bi xwestek gihiştina jîyanek demdirêj ji wê zêdetirî wê aliyê ku wê weke aliyekê sergirtî û bi têtînek û modelek rakendî wê xwe di nava demê de wê bi hinek aliyên di zikhev de li ser wateyên fahmkirinê ên ku wê bi hev re wê girêdayî bin û ew bendên girêdanê ku ew nayêna ditin li berçav wê bi xwestek wê danîna nîşandinê ve wê weke ku wê girêdayî bin.

Lê pirsînên bi gîyanê wê hinekê jî wê di wê temenê de wê bi têtînek epistemi û morfolojikî wê weke ku wê mijare zaninê wê di xwe de wê bihawênin. Ew jî wê di wê temenê de wê, bi çerçoveyek fahmkirinê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê. Ku em di wê çerçoveyê de wê heta nûha me hanîna ser ziman em di nûqtetekê de wê bigihênina li hev wê ew nûqte wê ne dûrî rewşa rengekê fahmkirinê a bi zêhnê re bê. Ber vê yekê wê zêhn wê hertimî wê weke mijarek hem bi nepenî û hem jî wê weke mijarek û rewşek ku ew weke pêwîsta ku ew were fahmkirin jî bê. Di wê çerçoveyê de wê mijare ziman û zêhnê û ankû bi ziman gihiştina têtîgihiştinê bi ya zêhnê wê, di rengekê de wê, weke bi têtîna zanina xuyî ku wê weke ji derve wê binerê û wê bikê ku wê hundûrê wê fahmbikê wê vajî wê di awayekê de wê bikeve hundurê wê û di wê de wê bi rêwîtiyekê wê bikê ku ew wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi mijare fahmkirina xwe re wê direngê de wê li wê bihizirê bê. Mijare ziman wê bi têtî û gotinên wê weke bi dîmenekê û bîrhanînekê wê di zikhev de wê bi awayekê salixkirî û razber ku wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin wê ji wê çerçoveya fahmkirinê re wê bingihekê fahmkirinê wê bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê dikarê bi wê ve girêdayî li ser mijare gotina razberiyê wê tiştekê wê bibêjê. Di zêhnê de wê ev wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê rewşên salixkirî ên zêhnî û gotinê ên bi wê razberî û salixkiriniya wan wê aliyekê ku ew levdihê ku mirov wê bi lêhatiyekê wê fahmbikê wê hebê. Di wê nûqtayê de wê, dema ku e, di gotinê de wê weke bi em di wê de wê weke ku em kûr dibin û wê di rengekê de wê, hûrgilên wê bi aliyên weke bi xoslet û nitelikên dîyar û yên ne dîyar û hwd re ku em wê dihênina ser ziman wê, di rewşa hanîna wê ya ser ziman û ya fahmkirina wê de wê hinekê jî wê zêhn û navaroka wê weke ku wê xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin.

Ber vê yekê wê mijare ziman wê di awayekê de wê, salixkirinên wê weke hinek salixkirinên zêhnî wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Gotin wê weke ya bar dikê û fahm wê weke ya dihê barkirin wê di wê çerçoveyê de wê xwediyê dîmenekê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Lê di wê nûqtayê de wê mijare zimanê wê dîmenekê rêzimanê wê weke ku wê li wan rewşên zaninê ên bi fahmkirinê ku wê bide dîyarkirin wê di

fahmkirinên zêhnê de jî wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin û ev sînor wê ji fahmkirina zêhnê re wê weke rewşna neyinî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awa û şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Mijare rêzimanî, ziman û gotinên wê bi hevoksazi û hwd re wê çawa wê xwediyê rewşek fahmkirinê bê? Descertesiyana wê li ser rewşek xûyî re wê, ji derve wê weke ku wê bi têgînek teknikî û an mekanikî wê li mijarê wê di wê temenê de wê binerin û wê bikin ku ew di reng û awayekê de wê fahmbikin. Ev sînor wê weke sînorna ji wê fahmkirina wê re wê xwe bidina dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê zêhn wê aliyên ku wê weke 'dervî ziman' wê xwe bidina dîyarkirin wê ne tenê wê weke rewşna dervî fahmkirinê wê bi tenê wê bidina dîyarkirin. Wê bi wê re wê weke rewşna ku wê di rengekê de wê, bidina nîşandin ku wê ziman wê ne bi têrbê ku ew wê fahmbikê. Yan jî wê di rengekê de wê, di rengekê de wê sînorê wê, weke sînorekê ku wê weke bi wê hinekê di awayekê de weke bi ali hati fahmkirin wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Rengên salixkirinên bi gotina zimanî wê di rewşên hevoksaziya wê de wê rengê nerînê ku ew didin wê di rengekê de wê rewşek darazî ku wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin ev wê, di mijare fahmkirina bi ziman a zêhnê de jî wê di rengekê de wê weke ku wê derxê dervî wê.

Di mijare fahmkirinên me de wê di wê rengê de wê mijare salixkirinên bi ziman wê, di rengekê de wê çerçoveya wê weke ku wê bi fonolojikî, zanina morfolojikî û ankû a hevoksazî û an 'sintaksi' û hwd re wê, direngê de wê weke ku wê di dîmenekê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bide dîyarkirin bê.

Ziman wê di rengekê de wê dema ku em rewşa wê hildina li dest wê weke ku wê bi rewşa xêvê û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Lê mijare ziman wê di wê nûqteyê de wê aliyekê wê yê teybet wê bi wê re wê hebê. Wê xêvek ku ew bi pêvajoyên demê re wê weke hatî û afirî û wê xwediyê kodkirinên xwe yên bi dem û mekanî û hwd ve wê girêdayî wê hebê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Li vir wê çerçoveya wê ya ku em dikarin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin ku wê weke bîrek binî a fahmkirinê wê ji ziman re wê

biafirênê. Ev wê çerçoveya zêhnê de wê, xwediyê çi wateyê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê karibê were fahmkirin. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê mijare ziman ku wê ziman wê weke ku wê zanina neroni wê salixbikê wê bi pêvajoyek danûstandinê wê, çerçoveyekê wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di xêva têkilidaninê de wê, bi rewşa gihiştinê re wê bi zêdeyî wê weke ku wê têkilidar bê. Di wê çerçoveyê de wê derxistinên me yên li pêş wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê ku em di wê çerçoveyê de wê bi pêvajoyên fahmkirinê re wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveya wê de wê deng û wate, bi gotin û wateyê û an hevok û wate wê, bi têkiliya nava wan re wê di rengekê de wê têkiliyek fahmkirinê wê bide dîyarkirin. Ev wê di rewşek fonemi de wê xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê din de jî wê mijare xêva jêderhanînê û anû bîrhanînê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê bihizirê. Ev wê ya weke wateya vêşarî ku wê di rengekê de wê weke bi wê temenê bi gotinê û hwd ê servekirî ku wê bigihijê temenekê fahmkirinê û bi wê li wê tê bigihê bê.

Di dîmenekê derveyî de wê têkiliya fahmkirinê wê bi awayekê wê weke di nava bûjen û kirdeyê û ankû biriqîna wê de wê were fahmkirin û wê were ser ziman. Dema ku em bi giştî lê dinerin, zanîn rewşa têkiliyê wê weke ku wê di navbera ya dizane û ya dihê zanînê de dihê danin. Ya dizane û ya dihê zanînê carna di warê hunerî de, carna di warê olî de, carna jî di zanistiyê de dibe. Têkiliya ku ew li van hemû qadan hatiye avakirin du alî ya. Di teoriya zanînê de, ji hêmana ku ew li aliyê zanînê yê girêdanê ye, bireser, û ji hêmana li aliyê naskirî re jê re ya heyî dihê gotin.

Wê dema ku em di çerçoveya têgîna zêhnê de wê li wê bihizirin wê dikarin wê weke aliyekê wê yê giring wê werênina ser ziman ku wê çawa wê weke bi qapasîteya hizirkirinê, derkkirinê, darazkîrinê, fahmkiirinê bi aqilê sentetîkî û dahûrî û hwd re wê bi wê re wê hebê. Lê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku em mijare fahmkirinê wê di wê nûqteyê de wê li wê dihizirin wê ew wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, bingihê wê weke têgînekê wê bi xêvî wê bi pêvajoyên jîyanê re wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê dema ku em li ser zêhnê dihizirin wê miajre xêva demî wê, di rengekê de wê di dîmenekê pirralî de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin.

Minaq wê dem ku wê bi wê re wê dihizirin wê, di wê temenê de wê, salixkirinên ku ew di bin, fahmkirinên ku ew dihên pêşxistin, û hizirkirinên ku ew çêdibin wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, weke aliyên ku ew wê, weke aliyên ku ew wê bi wê re wê bibin.

Xosletê pêşî ên bi wan aliyên re ku wê xwe bide dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke rengê razberî wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê zêhn wê aliyekê wê yê din jî wê di wê de wê, serwerîyek bi hiş ku wê bibê wê hinekê jî wê ev razberîya bi zaninê ku wê pêşkeve wê, di wê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê.

Di mijare zaninê de wê, bi hebûnê re wê, xwe bide dîyarkirin û wê çavkaniya wê, ya ku ew bûya û hatiya jinkirin û girtin û ya ku ew dihê jinkirin û wê were girtin ku wê di nava wê de wê pêşî wê çawa wê têkiliyek fahmkirinê ku wê beremberê hev wê li hev wê bi wê bibê wê weke aliyê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Di mijare pêvajoya fahmkirina têgîna zêhnê de wê bi çerçoveya wê ya zaninê û navaroka wê re wê, di rengê de wê, çerçoveyek fahmkirinê a pirrali wê di rengê de wê xwe bi wê re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dîmenê pêşî de wê, aliyekê ku wê sînorê wê yê di wê de wê weke bi gotina 'kûrbûnê' ku wê hebê wê di wê de wê weke fêsekê wê xwe li me û li fahmkirina me wê bide dîyarkirin. Aliyekê wê yê din jî wê bi mijare azmûnkirinê û bi wê re pêşketinê bê. Di awayekê din ê sêyem de jî wê ew temen û çerçoveya xêvî ku wê xwediyê hinek rêgez û gihiştinên jibûyinê wê weke ku wê di wê de wê hebê wê fêrsa ku ew bi me re wê bide çêkirin bê. Di awayekê de wê, mijare jibûyinê em dikarin wê pêşî wê ji aliyê hebûna xwe ve wê bi mijare têgîna weke ya berî me û bûyina hebûna me ku ew weke hebê wê di rengê de wê karibê wê fahmbikê. Ev aliyê fahmkirinê wê di xwe de wê têgînek ontolojikî ku em bi wê re wê, fahmbikin wê nede dîyarkirin. Ev wê li ser pêvajoyek azmûnî a têrbûyî bi zaninê û di xwe de û ankû di me de gihiştîya sentezên xwe û bi wê re heya wê, karibê di rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Aliyê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê, xwe weke fêsekê bi fahmkirinê re wê bide dîyarkirin. Di demên kevnera de wê, dema ku wê bahsa zêhnê û

rengê pêşketina wê were kirin wê aliyekê bi fahmkirinê ê mayinda weke bi ideayî ku ew herheya bê re wê were ser ziman. Aliyê din jî wê bi aqilê bûhûrîner û an aqilê azmûnî û pîretikî û hwd re wê, di şêwayekê de wê were ser ziman. Di dewama wê de wê, ev herdû ali wê weke ku wê çawa wê ahengek bi pêşketina wan re wê hebê wê li ser wê were lê hizirkirin. Yan jî wê aqilê mayinda wê yê azmûnî wê pêşbixê û an yê mayinda wê bi yê azmûnî wê pêşkeve û hwd wê weke pîrsên sereka ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bin.

Ji platon û heta aristo û ji wan jî heta spinoza û descartes wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê bikin û wê bixwezin ku ew bigihijina têngînek fahmkirin. Di nava têngîna toza spinoza û aqilê wî yê pîretikî ku ew wê pêşdixê de ku wê çendî wê weke têngihîştînek nû a ji ya teqez û deteminisme hişk wê bide dûrkirin jî bê lê wê di wê temenê de wê dîmenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê ji temen ve wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wekî din wê jî wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, piştî wê ev wê di nava argûmanên têngîna rasyonaliyê de wê hin bi hin wê were lê hizirkirin. Piştî wê argûmanên têngînen empirîkî wê di wê nûqtayê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê bidina dîyarkirin û wê mijare gihiştina bi fahmkirina wê re wê aqilê azmûnî wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê derxê li pêş.

Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê ku wê, di çerçoveya argûmana empirîkî de ku mirov wê karibê wê bibêjê wê têngîna 'xêva vala' bê. Di wê nûqtayê de wê, di rengê de wê weke têngînek ku em li wê zêdebikin û ankû wê weke nûbikin wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, mijare zaninê wê bi kesekê re wê destpênekê û wê bi kesekê re wê bi dawî nebê. Wê di wê nûqtayê de wê berî kes wê ew hebê. Lê ev wê newê wê wateyê ku ew em bi têngînek weke ontolojîkî re wê di rengê de wê fahmbikê. Lêkolinên li ser mijare hebûnê û zaninê wê di wê warê de ku wê bîna pêşxistin wê tiştêkê bi têngînek 'rakendî' wê bidina dîyarkirin û ev têngîna wê di wê rengê de wê di çerçoveya wê berdewamiyê de wê fêrsekê bi fahmkirinê wê bide me.

Di wê nûqtayê de wê ev wê, weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê pêvajoyên mirov ên bi pêşketina mirov ên bi hebûna kes bi kes ên mirov re bin û yê bi dîrokê ji destpêka bûyina mirov û mirovatiyê û hwd re ku wê karibê wê di xate dîrokê de wê li ser temenekê xêvî û hwd ku wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Ev wê weke pêvajoyek ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de ku wê karibê wê fahmbikê bê. Di mijare fahmkirina me de wê aliyê giştî ên bi demê û xêva demê re wê weke demek bi pêvajoyên azmûnî ku wê bi berheviyên ku ew wê weke bi dîtînê û hwd bi temenekê xêvî ku wê bibin re wê di renekê de wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê bê. Mijare xêva demî wê, di wê de wê di wê çerçoveya têgîna zêhnî de ku wê li wê bihizirê wê bi aliyên din ên xêvî re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Hizirkirinên me yên ku em dikin wê, ji du aliyên ve wê bi wê re wê bingihên wê hebin. Yek wê bi ya dema ku em bi kesî di wê de dijîn û dihezirin û xwedi fahmkirinekê di demê de bin. Ya din jî wê bi ya pêvajoya dîroka demdirêj û xêva wê ya mazin a bi hezaran salan û hwd re bê. Em li hinek rewşên xêva xwe ya demî a kesî ku em di wê de dijîn serwer in. Lê ya dema giştî a demdirêj ku wê çendî wê bi derfet bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê, karibin bi şibandîne, derhanîn û hwd wê werina bîrê jî lê wê di renekê de wê weke ku wê karibê bi rehetî were fahmkirin wê, mirov li wê bi tememî ne serwer bê. Di wê çerçoveyê de wê, çendî ku em li wê ne serwer û di derbarê de zêde ne bi hiş jî bin lê wê ji temen ve wê bandûra wê di pêşketina me de wê bi awayekê pirralî jî wê karibê hebê. Salixkirinên me yên bi demî wê di wê temenê de wê karibê wê weke hinek fêrsên ku wê di renekê de wê di ahengê de wê karibin werina hizirkirin bin. Lê xêva me ya demî wê di wê temenê de wê bi temenekê gerdûnî wê xwediyê çerçoveyek bingihî bê û wê di awayekê de wê temenê razberiyên me yên ku em bi demê re pêşdixin jî wê ji aliyekê ve wê bi xwe re wê weke ku wê biafirênê.

•
Çavkani:

- *Vihman MM (1996), Phonological development. The Origins of Language in the Child, Blackwell publishers, Cambridge, Massachusetts.
- *Vygotskij L (1968), Tenkning og tale, Gyldendal Akademiske Forlag, Oslo
- *Walley AC, Metsala JL og Garlock VM. 2003, “Spoken vocabulary growth: Its role in the development of phoneme awareness and early reading ability”, Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal, Vol 16, s. 5 – 20.
- *Shadish WR, Cook TD, Campbell (2002), Experimental and quasi-experimental designs for general casual inference, Hughton Mifflin, Boston
- *Lian A og Ottem E (2007), “Spesifikke språkvansker hos barn og unge”, Skolepsykologi, Årg. 42, Nr. 4, s. 3 – 12.
- *Lund T (2002), ”Metodologiske prinsipper og referanserammer”, i Lund T (red), Innføring i forskningsmetodologi, Unipub forlag, Oslo, s. 79 - 124.
- *Hulme C, Goetz K, Gooch D, Adams J og Snowling MJ (2007), “Paired-associat learning, phoneme awareness and learning to read”, Journal of Exspreimental Child Psychology, Vol 96, No. 2, s. 150 – 166
- *Berwick, R. C., and Chomsky, N. (2016). Why Only Us? Language and Evolution. Cambridge, MA: The MIT Press
- *Boyd, B. (2009). The Origin of Stories. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press
- *Burling, R. (1999). “Motivation, conventionalization and arbitrariness in the origin of language,” in The Origins of Language: What Human Primates Can Tell Us, ed. B. J. King (Santa FE, NM: School of American Research Press), 267–350.
- *Chomsky, N. (2010). “Some simple evo devo theses: how true might they be for language?” in The Evolution of Human Language, eds R. K. Larson, V. Déprez and H. Yamakido (Cambridge: Cambridge University Press), 45–62.
- *Chomsky, N. (2015). The Minimalist Program: 20th Anniversary Edition. Cambridge, MA: MIT Press
- *Corkin, S. (2013). Permanent Present Tense: The Man With No Memory and What He Taught the World. London: Allen Lane.

*Donald, M. (1991). *Origins of the Modern Mind*. London: Harvard University Press.

*Dor, D. (2015). *The Instruction of Imagination: Language as a Social Communication Technology*. New York, NY: Oxford University Press.

*Gärdenfors, P., and Osvath, M. (2010). "Prospection as a cognitive precursor to symbolic communication," in *The Evolution of Human Language*, eds R. K. Larson, V. Déprez and H. Yamakido (Cambridge: Cambridge University Press), 103–118

*Godfrey Smith, P. (2018). "Primates, cephalopods and the evolution of communication," in *The Social Origins of Language*, eds R. M. Seyfarth and D. L. Cheney (Princeton, NJ: Princeton University Press), P.; 102–125

*Klein, R. G. (2009). *The Human Career*. 3rd Edn. Chicago, IL: University of Chicago Press

.

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2023

.